

PROBLEMI

194245

MI

LITERATURA

8

PROBLEMI

LITERATURA

Č 194245

8

VSEBINA

Pesmi

Štefan Remic
Veno Taufer
Brane Mozetič
Marjan Strojan
Esad Babačič

Proza

Boris Jukič: Bonboni in živali
Branko Gradišnik: Umôri ali umri

Esej

Marjan Rožanc: Esej o neobljudenosti Slovenije, o zalezovanju Edvarda Kocbeka in o evropskem Slovencu
Andrej Inkret: Pričevanje o brezumni slasti in o zadnji grozi
Jure Detela: Pod strašnimi očmi pontonskih mostov

Samopremislek

Branko Gradišnik: Vabilo

Smrtna kazen

Jure Detela: Odgovor Branku Gradišniku

Prevod

Theodore Roetke: Zgubljeni sin
Inovativna korejska proza

Branje

Vjekoslav Boban: Rafiniranost pesniške izpovedi
Peter Kolšek: Brvarjeva skrčka čez palico
Peter Kolšek: Realizem in fantastika Pojočega oreha

Pesmi

Štefan Remic NA PLATNU

na platnu
je ušesna mast.
tako poteka vlaženje.
dodajam mu
goveji žolč.
mu dobro dene ljubljenje.

ogljeni prašek
je posut.
nevihten dan je, pa temni.
na cvetne plohe
sije blisk.
se zlata tinta posrebri.

race so
privezane
na jezersko gladino.
blazni sokol
zapusti
lobanjasto votlino.

tesnoba
je naslikana
kot huda pekočina.
čas je,
da se osuši
risalna tekočina.

V KOZJEM MEHU

v kozjem mehu
vino tli
in grlo ga ne čaka.
pa naj v grlu
zagori
kot oster duh tobaka.

koža
ni navajena
pretirane mehkobe.
boža
jo omotica
in sončen trak svetlobe.

v podobarski
delavnici
je lovsko tihožitje.
v mehki gorski
travici –
novorojeno bitje.

s čela leze
mrzel pot
in širi se samota.
ta doseže
zadnji kot
napetega života.

VEČERNI MOTIV

S senenimi
kopicami
je gibajoči oven.
v modrikasti
in zli megli
je gugajoči čoln.

v domači dvor
ob znamenju
potuje mrka vprega.
v teman ponor

po kamenju
potočna voda lega.

mesec gre
na kupolo
k volovskemu očesu.
sokol zre
na busolo,
k letalnemu peresu.

pne se
prek noči sveta
velika lovska zanka.
sledne pse
požene sla
po poti brez obstanka.

MODROBELI PORCELAN

v ilovici
daleč stran
divjačina zaveka.
pa jo stiša
pasja dlan
od divjega človeka.

modrobel
je ta prizor
na trdem porcelanu.
zunaj vstaja
sivi zor
in siva sled je v zraku.

lončarskemu
kolovratu
je nova glina dana.
spet na voljo
slikanju,
ko bo dvakrat žgana.

modrobel
je ta prizor
na trdnem porcelanu.
zunaj vstaja
sivi zor
in siva sled je v zraku.

TO KRISTALNO JEZERO

to kristalno
jezero
slikam po drevesih.
s priostreno
trstiko
s purjimi peresi.

s štafažnimi
figurami
izmišljen list krasim.
z vodenimi
lavurami
perice potemnim.

v ozadju
kužno znamenje
nagiba trhel temelj.
v mahu
skrito kamenje
je iz zelenih zemelj.

niša je
izpraznjena,
nikjer ni rezbarije.
kot oko je
krajina,
ki ga udarec zlije.

ŽARKI SO POGRNJENI

žarki so
pogrnjeni
na zemeljsko ravnino.
vrabci so
ozvočeni
z okoliško tišino.

jagerji
odhajajo
s parizarji na gmajne.
žalni toni
vstajajo
iz presunljive lajne.

med živimi
prirodami
nabrušena konica.
na strgani
verižici
pozira mrtva ptica.

kovinska ost
razširja strah,
ko skozi zrak zasije.
v pozabljen kot
še lega prah
na knjigo poezije.

JAGERSKA VESELICA

na sadnem vrtu
z bajerjem
gorijo lampijoni.
ob dolgem prtu
jagerjem
igrajo muzikanti.

na kline
so obešene
s teles odrte kože.
v vitrine
so postavljene
živó rudeče rože.

pisana prosojna
luč
se v zrkla glav naseli.
kri raznaša
temna noč
ljudje pa so veseli.

beli so
mi jagenci,
kot bi se s snegom prali.
so nestvarno
barvani
na moji pastoriali.

V ATELJEJU

na barvni mizi
krpice
jelenovega usnja.
na prsih torza
medaljon
brez ljubega portreta.

sklonjen sem
nad sajami
od kafrnega olja.
danes delam
s čopiči
iz ruskega sodoblja.

bledi
rumeni antimon
jesenskega prospekta.
strašljivo
tihost prebudi
edino lovska puška.

grenkoben vonj
ustavlja kri
in mehkodlaki čopič.
na ljubem vratu
medaljon
pokriva zimski jopič.

LASTNA PODOBA

vrtinči se
kristalni sneg
po lunini svetlobi.
notri pa se
godčev meh
upira tej tesnobi.

zapira se
krašena dver
in ljudska pevka toži.
ustavlja se

nek časomer
in neka smrt se proži.

priplazi se
zeleni volk
in vedno bolj prekriva.
ugrežeš se
in večni molk
te vedno bolj odriva.

da bi ostala
za menoj
vsaj ena lepa slika . . .
naj se mi roka
vsaj tedaj
živih ljudi dotika.

Veno Tauter
Temna luč

PONAVILJA ŽRTOVI

Zvok tišine se ponavlja
v molki in ko izgine glas
prepoznavlja se

gledam daleč črveno
vrtinost v prahu
odivi nočnem

vrtno v tem mraku
v tem temnem mraku ustnic
ponavilja žrtvi

v senčju po linceh ko
razgaja z zobmi sok in
sline medice ploda

drobtine ponavilja v črni
gostje prepoznavlja v strahu
krup in bice tili v urah

diagnozirani žrte
ni molk zbirav ko
poznavlja prihod bice in

kopanje kjer tako lino
prepoznavlja sok da par okaja
in puh iz zgornje rade na pravi

ANGEL JE

prepoznavljen plamen kot
njegova svetloba in noč
kot prepoznavljen glas in

Veno Taufer

Temna luč

PONAVLJA SPROTI

zvok tišine se ponavlja
v moki in ko izgine hlapljivo
prepolavlja stihe

glásu daje črvivo
vztrajnost v prsih
obrvi nočnost

vrtnic v tem mahu
v tem temnem mahu ustnic
ponavlja sproti

v sanjah po imenih ko
razgalja z zobmi sok in
sline sredico ploda

drobtine ponavlja v času
gostije prepolavlja v strahu
kruh in pije trti v urokih

blagoslovljeni žrtve
ni molk zdravic ko
pozdravlja prihod ptic in

kopnine kjer kdo tako tiho
prepolavlja stok da para elegije
in puh iz zglavja pada na perut

ANGEL JE

prepolovljen plamen kot
njegova svetloba in noč
kot prepolovljen glas ta

njegov molk
in prepolovljen zrak
kot jaz in

s slutnjo odprt za
temnjen
a do

groba
angel je
kamen s perutjo

prepolovljen
o dno potem trd
en z njim

izgriz
njen gre
sta kot svet na

pol pogled prek brez
po
tja

SI LE / ZRKLINI ČE NISO KATI KDO JE

bilke zeleni
kamni
kaj bi

v sapi
nagi prsti o
beljeni

hip
si le
ko stopajoč skozi

tebe za hip dih
njen vate
vrt

s svojo
tipajoč
o

gled
na
o

prej
o
o

VALUBEZNIŠ TI OČI

se v pesni stopava
da jo prišče
tati xmi pod prti

sem sam tvoje ime
da se izda nibe
tati xmi pod prti

v ljubezni ti oči
da nibe noč nibe
tati xmi pod prti

da noge tpe kod
si ti ki hodiš po
tati xmi pod prti

si ti in ne ta večja ta
da se mogli mi loč
tati xmi pod prti

SE VRAČAM

on
tati
tati

se
o
tati

krog

črt

o

prašen

o strašen

o

VLJUBEZNIŠ TI OČI

se v pesmi srečava
da jo prah sčeečka
trst zrní pod prsti

sem sam tvoje ime
da ga ne izda nihče
trsti zrní pod prsti

vljubezniš ti oči
da njihova noč slepi
trsti zrní pod prsti

ko noga tipa kod
si ti ki hodiš pot
trsti zrní pod prsti

si ti in ne ta vešča tu
da se megli mi luč
trsti zrní pod prsti

SE VRAČAM

on
kraj
prst

en
o za
zrt

se obračam
smrt
en

s
tenj
en

za
led
en

o
kri
staljen

se vračam
nag
njen

JE V ZRKLIH ČE NISO KRTI KDO JE

obzorje zapira
žénico prečrta
ptico spira

v meglico peresa
veje bilke telesa
hribov v hrbtih

hrstí rudninam uvita
govorica črní
v luknji jezika ogenj

ponavlja pol morje in pol obzorje
pretočen prvič ali mogoče
utrnil spiran v vrčih

nošen mogoče od izvira
uzrt in prepolovljen
z usti mogoče

zaradi slovesa vdrť
v polje ali vrt za
okrožen mogoče pojoče spreleten

brst krhki strd si
je v zrklih če niso krti kdo je
vesel imen med spiskom mrtvih

PO SVETU

obsenčen z lučjo odideš da
s temo spet prideš tja kjer
večer si prepiše pesem

JE V ZRKLH ČE NISO KRTI KDO JE

opozorje zapisa
zračno prebrta
prijem spina
v meglino potresa
veče bilke telosa
hrupov v hrupih

SE VRAČAM

brsti rudninam uvita
govornica črni
v letalniki jeziki ognji

poznavlja pol morje in pol opozorje
pretočen prvič ali mogoče
utrnili spina v vrh

Brane Mozetič

PARIŠKE PESMI

dvigati se iz blata proti zraku
kjer se tresejo telesa v zvoku
preko miz; ni ga smeha v joku
mačjih krempljev in poteza Jacquesu

ne pove ničesar, vendar vraže
so odveč– brez pomena v sladkem
vinu utapljati drobtine, v kratkem
bo sestopil mrak in bo laže

še sedeti, tresti, brez poguma
vreti; ti od znotraj, kot brez uma
siliš me v brezsravno zrenje tega

polja, glej, ni poti, ki teče
iz mlakuže; zmeraj bolj me vleče
noter, kjer še manj, še manj je vsega.

sedim visoko na tribuni, sam
in prav svečano, tiho je okrog
čeprav brzi nemir pogledov, rok
po stolih, komaj vidnih nežnih sanj

spodaj v blaznem ritmu utripajo telesa
brez strahu ljubezen prek poljubov, stiskov
izžarevajo v temò, v prostor vriskov
sreče, smeha, da se zdijo kot čudesa

popustim gojeno žalost, vso turobo
po višavah, da spoznam sladkobo
potne kože, čvrstih ust, da predramim

svoje čute; ti pa, ki reflektiraš svet

življenje – ne slediš, v mislih tehtaš greh
dobroto, vsa lepota te ne zvabi.

* * *

povsem sem hotel se približati golobu
pri poletih, gruljenju prek mest
ko se spušča nad ljudmi, katerih pest
hiti za njim, bežeč nekje na robu.

vendár je cesta preobžrta, vsi zazrti
vase, namesto znoja se pepel na barve
kože spušča, ki se vgreza, vgreza v barje
in življenje se odriva za po smrti

naj ljubiva se še tako goreče, bled
meglen je dan, srci težki, brez
spominov, upanja – brez krvi

da popušča volja, zli vetrovi
trosijo propad, najini tramovi
že trohnijo, mrzli, ah, l'amour est interdit.

* * *

gledam ga, kako sedi pri mizi
rahlo sklonjen nekaj piše, miren
ustnice premika v verzih, grive
konj se mešajo s pisavo, listi

prhutajo, moja roka si želi
zabresti mu v lase, njegovih strun
čutiti zven, pa obstane, v kljun
prelamlja se njegov obraz, perje zabrsti

iz por, da v mehkobi kite zadrhtijo
ptičjo glavo sprva zadržijo
pótlej trznem, grozno butnem, strem jo

kri prekrije črke – obraz postaja znan
mirno spi, slečem se za noč, ves zbran
se sklonim – ležem v posteljo kot v zemljo.

skušam misliti na včeraj, pa ne gre
kje sem se rodil, kje s tabo bil, ne vem
drobne, drobne vrvice, vse polno štren
ki jih skušam razvozljati, pa ne gre

daj, da ljubim te globoko v usta
to je jasno, to je čisto, v meni
se pozablja vse, še zgubljeni
jaz, oh, le za hip me ljubi v usta

sanjam, sanjam, druga zgodba vsepovsod
tam so roke, tam so noge, naokrog
hitijo vedno nove, nove stene

ki zapirajo nas v plahost, strah
da ne uspevamo živeti, o, prah
na nas – ne gre, ne gre več z mene.

– Vse to sem upel sanjal
in bom potegnil vso, ne pred,
da se napeljem, se napeljem,
dotočnem s kamnom, vrhom na svoj kraj

Odpreti se trebam, izsti glav:
biti spet lahek, prost, ali priti,
zani zanj. Odiš, poravnati lok
in vso in vso s tem našim jok
kako kot rajt vlačil, drev
zpušča moje pramenile in napne
na svojo nevarno, než-negljivo poiz,
kjer ni nihče razen tibi in ribi.

SAMO SPOMLADI (delček, fragment)

Pride čas za vse stvari.
Zlode mokoče, mizer počne.

Marjan Strojan Pesmi in pisma PISMO

Kako je kaj s teboj kmalu tudi ti
tak čuden občutek, da vsega ne moreš
Mene to moti. Čeprav ni dolga,
da je najino tibe vsaj vti od mame.
Včasih sem mislil, da so v vsem neki moji.
A kdo bi to vedel? Pogoj zaleže.
Pa tudi limona! Kaj vem, kaj jih jebo.
Včasih so mame kar same od sebe.
Bo pa verjetno res nekaj narobe.
Bo pa polgona vesolup po kobe.
Ne vem, kdo je s kom, kadar vse sama.
A občutiš limona, da je nekaj med nama.
neki med nama, kar mi govori,
da tisto, kar je, nima ne jax, ne ti.

RIBI, KI MI JE UŠLA NA PRVI PRAŠINI

Mim in prvi snop tebe, ki ti zveš
možgane v hipu slepega pobjaha z vodo:
neznana plozka moč v globini, ki zapne
in lok zavrne; zanj, ki do konci zavne
v nekaj, kar po hrbtu živigne v tlini
in čaka, kdaj na drugem koncu vstopa:

Začuti hip, upot plavati, bole,
tuno goba, njen povis navgor
ob kakor kamen tibi zeko, stano
kot Alpe, zelena kot led, blazen hip –
ne tveče, zmagovala je in tveča
v nogah; nagon izkušnje, ki šele razloži
moj konec police od drugega na drugem
koncu se rupa s prodrom, s soncem,
ki se dviga v niko jagnod.

Marjan Strojan

Pesmi in pisma

PISMO

Kako je kaj s tabo? Imaš tudi ti
tak čuden občutek, če avgusta sneži?
Mene to moti. Čeprav ni dokaza,
da je najine ribe vrag vzel od mraza.
Včasih sem mislil, da so v vsem neke meje.
A kdo bi to vedel: poglej azaleje,
pa tudi limone! Kaj vem, kaj jih jebe,
včasih so rasle kar same od sebe.
Bo pa verjetno res nekaj narobe,
če gre polagoma vsesкуп po gobe.
Ne vem, kdo je s kom, kadar sva sama;
a občutek imam, da je nekaj med nama,
nekaj med nama, kar mi govori,
da tisto, kar je, nisva ne jaz, ne ti.

RIBI, KI MI JE UŠLA NA PRVI FAŠINI

Mráz in prvi sunek teže, ki ti zveže
možgane v hipu slepega prebliska z vodo:
neznana ploska moč v globini, ki zapne
in lok zdravna; zateg, ki do kosti zareže
v nekaj, kar po hrbtu švigne v tilnik
in čaka, kdaj na drugem koncu vztrepeta: –

Začuti rep, upor plavuti, boka,
trmo gobca, njen poriv navzgor
ob kakor kamen trdo reko, staro
kot Alpe, zeleno kot led. Blazen hip –
ne sreče, zmagoslavja in strahu
v nogah: nagon izkušnje, ki šele razloči
moj konec palice od drugega na drugem
koncu; se ruje s prodom, s soncem,
ki se dviga v nizko jagned,

se upira dnevu, postaja noč, ki se vali
kot grušč po dnu čez svoj revir.

Kjer vsak izvir, vsak potok, drst vseh mren,
ki so se zlile vanjo, prepadi in tolmoni
nočne jage, preže prvih svitanj
nočejo, da jih kdo gleda. Ker to je njen svet,
zdaj razdeljen kot grunt od grunta,
v drug brez zadrta, a v isti hosti,
zataknjen v isti hrib, vsak v svojem
koncu, eno. In vleče za moj breg, moj travnik,
za lipo in kozolce v senu, prst do cerkve,
ki jo držim v rokah. Za vrbe v vodi
ki so se zbrale z voljo
svojih davnih korenin v to ribo.

– Ki se obrne, trzne v dolga leta
deškega čakanja, ki ni več igra:
prihajanja, odhajanja, učenja . . .
tihe groze razočaranj, priprav, strahu
in vztrajanj; pričakovanj v prvem,
najstarejšem hipu človeka, v zadnjem
hipu reke.

– Vse to sem ujel nazaj
in bom potegnil ven, na prod,
da se nagledam, se dotaknem,
dotolčem s kamnom, vržem na svoj breg.

Odpreti te trenutke, streti glavo:
biti spet lahek, prost, na nič pribit,
sam zase. Oditi, poravnati lok
in svoj račun sam s sabo. In gledati,
kako kot rjav vlačilec, drseč
zapušča moje pristanišče in zapljuje
na svoja nevarna, nedosegljiva pota,
kjer ni ničesar razen rib in rib.

SAMO SPOMLADI (Ibrikos, fragment)

Pride čas za vse stvari.
Žled razkolje, mraz požge,

sneg odene, led zdrobi –
pride čas za vse.

Samo spomladi kutine cveto.
Samo na jasno noč so smreke bele.
O, pride čas, ko bo kar bo. –

Kupi drva, ko so češnje zrele.

PISMO

Moja pisma so predolga.
Rad bi ti pisal krajša.
A dolg je čas in star je svet
in midva vsak dan mlajša . . .
In v ta obrnjen vozni red,
če nisva že zamudila,
se bova jutri zjutraj ob osmih
na novo rodila.

Po zajtrku namesto očitkov
preden se lotiva dela,
v tihem sporazumu nasprotij
bova nazaj živela:
vse mlajša navkreber po poti
na Grad, med nedeljska kosila,
v prvi gozd prve ljubezni
bova nazaj hodila.

In tam bodo rasla drevesa
kot v zgodbah o Janku in Metki,
na veji nad nama zlat ptič bo
kar naprej pel kakor v kletki.
Šla bova v bukove hoste
in ptičku vrat zavila,
da bo nazaj pel, ko midva
bova nazaj ljubila.

PISMO

Ni čas za slavčkov ljubkovanje:
pot je vsuta, plot brez dil –
nasmeh škrbín, ki skoznje, nanje
zida dan, gradi april,
kjer komaj kdaj se v zaporedju

delo z leti prepozna
na novih njivah, v ptičjem petju
med amplitudami snega;
kjer, kot po zvezdah ločiš zimo,
poveš iz luninih oblin,
da dež zdaj vonja po aprilu,
jesenski dež kot naftalin . . .

ko v noč koncertnih abonmajev,
ko ni več marec, ni še maj,
lahko dvajsetega po maju
pustimo vrata na stežaj
ter beremo še z večjo vneto
z balkonov, z okenskih polic,
kaj letos na sosednjem bregu
nam piše maj glede kresnic.
In kdaj, računamo po mrazu,
gre hruška v rod, zacvete gozd,
kdaj iz frat pokuka Janko Glazer
in iz poseke Robert Frost.

SVEČI

Tako se
bojim zanje. Kaj bodo
brez mene v temi. V nočeh se
zarastejo v sanje. Za dne bodo
zrasli v ljudi.

Polena
cvrče v tesni peči, kakor
da v ogenj sneži in kamor
greš jemlješ luč s sabo, in tema
za tabo zaspi.

Postane
del mraka za okni, del
trde zunanje noči; in kako
dolgo v zimi gozd čaka,
da se zbudi.

Krog srca
krog svetlobe, ki vanjo
potihoma vosek kaplja; v snegu,

z mrazom posuta, med smrekami
noč prasketa

in preži,
da ji hrbet obrneš,
da ogenj stopi se in da
skleneš, da z jutrom se vrneš in sanjaš
kristale snega.

POMLAD

Kaj sem postorila
v tem jutru? Predvsem –
ne velikih vprašanj!
Vstala? Zaspala? Pomila od kosila?
Mogoče – po dolgem času lep dan.
Mraz je še. Hiša – gora ostankov
nedokončanih opravil.

Na policah sonce, kozarci vloženih cigančkov,
vršičkov, čebulic, domačih zdravil.
Hrast . . . je ponoči spet tolkel ob streho,
grede so v gnoju, iz grape kadi
se kakor iz čajnika: teloh prilezel
je v suši do praga čez prazne cevi.

Kako naj ti rečem, ko greš na pot – led je,
ivje po strehah, med okni še mraz,
potem pa taksisti, vlaki, poletje . . .
a v mesecih so leta, stoletja ta čas.
Vsekakor, vsekakor zdaj vsak nekaj išče,
lisice, sinice, ljudje, otročad,
pospravljat, iztepat, gret, zračit stranišče
in če je voda, po možnosti prat –
prat, saj se je zima v kopalnico skrila,
zaprla za sabo, dver, pipe, odtok
in se zarila v star kup perila,
v cunje zavita kot mrtev otrok.

Spodaj po smrekah rohni in razsaja.
Spet skopam družino, spravim se v red,
kar tam dol, moj ljubi, se nekaj dogaja
in tisto je staro
stotisoče let.

Esad Babačić

GOLOTA

Prazno in golo
je njeno telo
a jaz naj se
slačim pred njo
naj ji prodajam
svojo mladost

Naj ji pravim
to kar že ve
naj praznini njeni
govorim pesem

Samo moč imam
da ji ga zarinem
samo moč imam
da se ji smejem
da jecljam

Da gledam to praznino
da gledam tako –

* * *

Izza Golovca se je dvignilo sonce
od krvi narejeno
svobodno sonce

Vžgale so se peči
in kladiva so udarila

zabliskalo se mi je v očeh

Vidim
tam so gore
tam je morje
tam je rdeča ravnina

Vem
rojen sem
in vŕeč mi je tu med ŕenskami nogami

Rojen sem
a ne vlecite me ven
ker tu je tako toplo
in tema je tu med ŕenskimi nogami

Nočem v to jutro kot pijani proleter

HIŠE

hiše stoletne
moja ste last
hiše puste
moje ste ŕivljenje

mimo vas hodim
moja pot ste
moja bolečina
ŕe daleč na poti sem
neskončne ste
hiše tihe
utrujen sem in uničen
zidov vaŕih se bojim in
streh . . .
ognjiŕŕa me vaŕega je
strah

uničil vas bom
hiše

ŒIVLJENJE PUSTITI

1.
Œivljenje pustiti
sivim stenam pustiti

2.
nič laŕjega
nič laŕjega

3.
Toda
dolgo cesto prehoditi
z ljudmi se boriti

4.
Sive stene govorijo
in nikoli ne lažejo
Sive stene govorijo
in ko hodim se jih oklepam

5.
Sive stene vedo
že dolgo se borim
Sive stene vedo
da zdaj nečesa se bojim.

ROMANJE PO DRŽAVI

Hodim v šolo
za mene velika gala predstava
počutim se res otročje

Sprehajam se med razcvetelimi popki
in vsako drevo je Sava Kovačević
vsako drevo je
ožgano tam nekje v bosni

Potim se od vročine
toda nikjer poletja

NE vem
mogoče sem pa v kakšnem
Ruskem ali Nemškem taborišču
med rojaki ki se spominjajo otroštva.

Jaz že ne bom drkal
ne bom plesal kola
noč bom in pustite me njej

Rojen sem
in tu je taako toplo mama.

Proza

Boris Jukić Bonboni in živali

Spomni se, tega prav dobro, leto pa pol je imel ali pa mesec več, iz rosnih let je to najmočnejši spomin, še ves v barvah. Baba ga drži za roko in tolaži z ovcami in kurami, naj bo dober, dala mu bo mleka. Dāće ti baba mlika, je govorila. Oče in mati – ona še zelo mlada, menda jih je imela dvajset ali pa ne – sta odhajala v mesto. Prizor se mu je krvaveče zarezal v spominsko meso. Oče se je oziral, mahal z roko in od daleč tolažil, da saj se bosta kmalu vrnila. Saj prideva, saj prideva kmalu, je govoril in se smejal na vsa usta. Ženska ga je vlekla proč, tja proti zunanjemu svetu. Držala ga je pod roko.

Kako se je vozil z vlakom in nato z avtobusom po kamnitem kršu Dalmatinske Zagore, se ni spomnil. Niti za zrno vsega tistega. Če so se sploh vozili z vlakom! Lahko bi se bil tudi rodil med razbeljenim kamenjem.

Pred tem dogodkom in za njim sta zijali globoki beli praznini, ta nepomemben stranski prizor pa tako živ, ves v barvah. Oče maha z roko, sproščeno, z dlanjo visoko v nebo in steguje še del telesa za njo. Obraz ima nasmejan, mati s pogledom usmerjenim drugam, otroško razigrana, mlada ... mlada ... Baba pa, Dāće ti baba mlika ...

In zraven vsega se spomni ostre in goste sence. Hiša je stala pod kostanji, ali murvami, nič drugače ni moglo biti. Gotovo je sijalo jekleno sonce sredi peščenega neba.

Po drugi vmesni praznini v spominu je spraševal. A vidva se pa imata rada? Oče je objemal mater in jo poljubljal. Začudena sta se ozrla vanj, potem sta se spogledala in se zasmejala. Dvignila sta ga medse in začela poljubljati njegovo telo, da se je zvijal in vreščal, naj ga spustita, Dol! Dol! in sta ga še bolj dražila. Vidi mulca! je rekel oče.

Kar sledi se je dogajalo drugje. Sam prizor je povezan še z enim znanim, v istem kraju.

Mati je šla nekam ven, on se je zapodil nad vedro in z obema rokama šprical po lesenih tleh in po sebi. Bilo je zelo zabavno, vendar gotovo narobe, ker ga je nekaj odgnalo od vode. Zaznal je, da je prostor zajemala gosto mlečnata para. Zdelo se mu je krivično. Pognal se je mimo noge in se zaril z glavo v vodo, prevrnil visoko železno posodo in izgubil občutek za prostor. Roka ga je dvignila in mu v zraku

odcedila dve krepki po golih stegnih. Mera je bila prava in pravična. Mirno je dopustil, da se ga je sleklo, malo pregrobo zdrgnilo in mu obleklo pidžamo. Zaspal je in nič ni bilo narobe.

Zunaj je bilo belo. Vse naokrog sneg, a nobenega mraza in v ozkem prostoru s klo-pema ob stenah so se pripravljali na sprejem Novega leta. Tu očeta ni bilo. S stro-pa je visela žarnica, ki je močno svetila po obrazih. Vsi so bili razigrani in tudi nje-ga se je lotevalo razpoloženje. Odšel je za nekaj časa na zrak. Sonce je pravkar za-šlo, nebo je bilo rdeče kot ob morju. Sredi prazne ceste so se igrali fantje, bili so polni smeha. Nekdo se mu je približal in nakazal, naj se seže v žep. Daj roko v žep, je rekel. Položil jo je v notranjost in začutil v dlani toplo žival. Ustrašil se je in se od-maknil. Potem pa je pogledala žival pri žepu ven in sprožila razigran otroški rez-get. Kako more biti lulek v žepu? si je mislil. Obrnil se je in odšel na varno med ljudi.

Na vrtu je ugriznil sestrično v stegno. Prvo stegno v življenju s prvimi šestimi zob-mi.

Kasneje so mu povedali, da jo je ugriznil na vrtu za rojstno hišo. Dvignil se je hrup. Zatekel se je pod koš in tam preždel do večera, ko ga je zbudil velik pes, ki je vohal okrog štale. Pes je prevrnil koš in ga začel lizati po obrazu. Zunaj je zalajal in sklical ljudi na kup.

Sestrična se je zaklenila v šrambo in pojedla narezan pršut. Ko je prišla ven, mesa ni bilo več. Začudeno je opazoval prazen krožnik na mizi, kamor ga je polo-žila teta. Občudoval je sorodnično prebrisanost.

V omari je odkril bonbone. Stara ženska mu je vsak dan dala po enega. Usedel se je in ga počasi zdeloval, da je na koncu ostal samo še grozdno ugodje zbujačoč ob-čutek, v ustih in po vsem telesu. Oblizoval se je, roki je držal v začudeni drži pre-dse, Kam je šlo? Kam je šlo?

Na sladki zaklad je naletel popolnoma po naključju. Privlekel je bil stolicco k oma-ri ter preiskal kozarce in krožnike, za krožniki so bili. V vrečki. Vzel je enega in se usedel v kot. Prostor je tukaj ohladila tihota. Ko je predmet obdelal, je ostala želja še vedno enako močna. Ljudje vse življenje iščejo večno ugodje, on ga je že zdaj našel. Blizu je bilo, tam v omari.

Obrisal si je lepke prste ob prsi in trebuh. Pogledal je v steklo na vratcih. Potem je potegnil stol in segel po skriti vrečki. Še je bila tam. Vzel je enega.

Usedel se je v kot z rokami nekaj časa na trebuhu, nakar so obvisle v zraku, kon-čno jih je potlačil v usta, kjer je prelagal prste okrog jezika in si jih potem lizal. Mi-sel je bila do zadnjega grama v ustni votlini. Tako je nekaj časa gledal v žensko, ki je stala nad njim in ga spraševala, kaj dela. Še naprej je lizal, pa tako, kot bi žvečil. Potem je dobil po prstih dve krepki. Ni še mogel ugotoviti zakaj, a bili sta upravi-čeni.

– Zakaj si kradel! A veš, da ne smeš krasti! A boš še kradel!

Prenehal je žvečiti.

– A boš še kradel bonbone?

– Ja! je brez razmisleka vneto pritrdil, očesi je imel veliki kot okrogla bakrena ko-vanca, motni od solzic, ki sta se razlili čez zrkli.

To ni bilo več prav.

Zdaj je že na sprehodu. Fuj! Hoje ni ljubil. Tedaj je rekel: Mami, nesi! Ustavil se je

in dvignil roke k njenemu trebuhu, ki je bil že precej napet. Ne, je rekla, ker me boli noga. Katera? je vprašal. Pokazala mu je koleno. Dal ji je roko in spet navezal prekinjeni neskončni monolog.

Dva dni kasneje je nehal govoriti in pokazal na koleno. Te boli noga? O ne, je odvrnila dobrohotno. Prestopil se je k drugi in jo potipal. Kaj pa tale? A te kaj boli tale? O ne, ne, je rekla veselo, nič me ne boli. Takoj je dvignil roki na trebuh. Pa nesi me. Začudila se je. Nekaj časa je lovila besedo. Potem je rekla: Ne morem te nesti, ker sem zmatrana. Nesi me, je zahteval. Ne morem, sem ti rekla, je odbijala. Nesi me! in je bruhnil v jok. Prijela ga je za roko in ga povlekla, a se je uprl. Potegnil je roko k sebi, zasual je s teleščkom naokrog, kot bi podil nadležne obade. Ni hotel z mesta. Nepretrgoma je vrešče jokal. Pet minut, menda še več. Sosea je prišla iz trgovine s polno slamnato torbo in se je čudila: ja kaj pa jočeš? A boš bonbonček? Ustavil je jok in jo pogledal. Oči so kazale, da mu nova oseba ni pogodu. Zadevo je moral razčistiti z materjo. Ne, je rekel, zdaj jokam.

Mati ga ni hotela dvigniti. Oddaljila se je, počasi je šel za njo, vendar je nekaj ostalo v njem.

Ko je stopila mati k kmetici po jajca – prestopiti je morala goste stopnice – ga je napadel petelin in ga kljunil pod nos do kosti. Ulila se mu je kri in ob kriku se je pojavila na vratih. Spustila je široko telo ob železni ograji in ga dvignila v naročje. Petelin je že bil odkorakal, počasi in ponosno. On se ni bal nobenega.

Po tem se je za nekaj dni umiril. Spremljal je mater in jo držal za roko, v drugi je nosil njeno torbo. Čeblljal je in spraševal, ne da bi počakal odgovora. Srečal ju je človek, starejši, se ustavil in se nagnil nadenj. A greš v trgovino? ga je pogledal prav od blizu. Ne, je rekel. Ta obraz mu ni povzročal prijetnega vznemirjenja, čeprav ga je poznal tudi po imenu. Na obisk grem, je pojasnil počasi. Nos se je že dvignil in iz ust je spet odpadlo nadenj. A imaš dinarčke? To ga je vznejevoljilo. No, saj sem rekel, da grem na obisk. Mati se ni vtikala v razgovor.

– O, a greš v trgovino? se je zaprašila sosedka. Vsi se pogovarjajo samo o stvareh, ki ga ne zanimajo. O trgovini in kaj je jedel. On je hotel vedeti zakaj rečemo žlica in krožnik, zakaj ne kar tisto pa tisto. Zakaj nimamo koles namesto nog?

– Ne. Saj sem že Mirkotu povedal, da nimam dinarčkov. Potegnil je mater za roko. Tega je bilo zdaj že dovolj.

Ženski sta se pogovarjali in čutilo se je, da ozračje ni sproščeno. A ste žalostne? ju je vprašal. Mati je držala roki na stegnih, trebuh ji je segal skoraj do kolen.

– Ja, sta rekli obe. Žalostni sva.

– Vam bom skuhal kafe, da ne boste žalostne.

Kmalu je res zadišala črna kava. Vsi so jo čutili v nosnicah, ki so se jih hrepeneče širile.

V hišo se je priteplo pol ducata žensk, mati je ležala sredi široke postelje v bombažni obleki, široki stegni je razkrivala skoraj do vrha. Včasih se je vzpela in zastokala. S čela ji je tekel pot. Stopil je zraven in ji položil roko na golo kožo, skoraj blizu trebuha. Pogledala ga je in mu jo stisnila. Zraven se je smehljala. Videl je, da bo vse dobro, samo čakati bo treba.

Odšel je ven. Daleč na travniku so se pasle kure. Ker je bil vesel, je poskakoval po poti, da se mu je odfrčevalo kamenje izpod nog. Kokoši so se pasle in se niso menile zanj. Počepnil je, da bi prijel okroglo rjavo nesnico. Pa se mu je izmaknila. Sko-

čil je za njo. Spet je odtekla za meter proč. Tretjič ni poskušal. Pobral je majhno suho palico in se pognal. Zabavalo ga je, ko so se pred njim brez glasu umikale in se na novem zapasle. Tega jim ni dovoljeval. Pregnal jih je. Maggi juha, maggi juha! je klical sproščeno in se zabaval, kot se niso cesarji nikoli.

To je bil pa res lep dan. Zvečer se je rodil bratec, kakor so že ves dan napovedovali. Bratca boš dobil, a veš? A bi rajši sestrico? Tata je rekel, da bo bratec. Če je tata tako rekel, kaj še sprašujejo?

Prihodnji dan so ga obiskali prijatelji, ki jih ni poznal. Skril se je za hišo. Tam je nekaj časa postaval. Potem se je zgubil v bližnjem grmovju, kjer je presedel popoldan.

Selitve se spet ne spomni. Malo pred spremembo je bil dedek sam. Šel je k njemu. Položil mu je roko na prašno koleno. Dedek je bil zaraščen v obraz, oči je imel blage. Dvignil je glavo in ga pogledal. Potem se je nasmehnil in prisluhnil, kaj mu govori deček.

– A si sam, dedek? Pridi k meni, ti bom povedal pravljico.

Maček je bil sosedov. Včasih se je igral z njim. Valjal se je in dvigal tačke. Z eno je imel navado odganjati muhe in istočasno grabiti klobec volne ali miško. Če ga je božal, je predel. Pod prsti je čutil brenčanje, maček pa je mežikal.

Ko je sonce všlo in je bilo nad morjem, se maček ni hotel igrati. Ni maral, da bi ga dvignil in božal. Niti blizu si ni pustil. Približal se mu je, on pa se mu je tiho umaknil. Znenada je skočil nadenj, on pa, kot bi ga zemlja odgnala, v zrak in že je bil na drevesu. Splezal je za njim in stegnil roko. Maček jo je potisnil nazaj, blago, vendar odločno. Nočem se igrati, je rekel. Vendar je maček še enkrat poskusil in zopet mu je potisnil dlan od sebe. Pokazal je, da se ne misli vdati, a tudi umakniti ne več. Dovolj je bilo igre, nastopil je čas učenja. In ker opomin ni pomagal, je izmed obloženih vatastih tačic iztegnil ostre kremplje in mu zarezal tri globoke raze do kosti. Slišati je bilo predirno strganje kosti ob kost. Eno razo je naredil od očesa prek obrvi, ki je je en košček obviselo do srede čela, drugi dve čez vso širino čela. Kri je iztekla kot dež ob nalivu. Zalila je obrvi in oči, da je bil kar nenadoma slep. Padel je z drevesa in nekaj časa ni mogel vstati, ker mu je vzelo sapo. Pobral se je, vendar ni vedel, kam naj se obrne. Povsod je bila rdeča tema. Zbrisal si je oči, pogledal in začutil, da mu je toplota spet zalila zrkla. Zapeklo ga je. S celo podlahtjo je potegnil prek čela. Prsti so se mu lepili. Obrisal si jih je v trebuh in na novo osvobajal oči težke nadležne zavese. Zacmihal je. Zatekel se je nekaj metrov. Potresel je z glavo in zavreščal. Z rokama je izmenično vlekel krvavo mreno iz očesnih dupel. Pogledal je v nebo in iztegnil roki od sebe kot slepec. V usta je zajemal penečo se tekočino, lizal z ustnic goste trakove in zgrožen bljuval kot krvava rihta.

Ob podobi je mati skoraj omedlela. Privabilo jo je nemočno oddaljeno klicanje. Videla je, da mu iz praznih jamic nad lici vre kri.

On pa se je pomiril. Naslonil ji je glavo v nadržja in zaspal.

Mačka je mirno zlezla z drevesa, malo se je ogledala in smuknila med grme. Pod večer je prišel on spet pod drevo in pogledal v krošnjo. V roki je držal kanglico z vodo.

To je bil čuden razkrečen borovec, ki so mu morski vetrovi razmršili kost in lase v podobo slepega berača. Stal je ob cesti in ni več rasel. Tiho je bil, ob soncu je sopol in mrmral, v viharju je ječal, ponoči pa strašil.

On je postavil kanglico v rogovilo, z robom je prislonil v najbolj navpični osrednji del. Šprical je popotnike, ki so se čudili, kako da ravno pod tem drevesom dežuje. Nekdo je to na glas omenil. On pa se je zgoraj v sebi smejal.

Nihče se ni zmenil za Anno Mario, ko je hodila bosa in gola po cesti ob obali. V gladko spuščениh laseh je nosila rdeč cvetek, kožo pa je imela tako kot zglijen potemnel alebaster. Nobenega sramu ni kazala. Jeseni, ko je oblekla dolgo široko obleko, se tudi nič ni spremenila. Obleka je bila skoraj črna, a zglijena. Pri dečkih je bilo to drugače. Začeli so jo spraševati, a jim pokaže med nogami. Usedla se je na kamniti prag pred velikimi železnimi dvorišnimi vrati. Tedaj so jo obstopili. Spet so jo prosjčili in ji ponujali bonbone. Jaz ti dam pa ta kamen, je rekel on. Zaverovano je gledal v njeno oko, nato v drugo. Zaupala mu je. To je dobro čutil, prelilo ga je spoznanje in novo čustvo. Dvignila je krilo in se razkoračila. Sklonili so nosove in on je tudi pogledal. Ona je čez hrbte opazovala let galeba nad morjem. Ni bilo slišati, da bi se kdo čudil. Potem se je ozrla nanj, a je zadovoljen. Imel je nagubano čelo. Videl je že bil moža brez roke, ki je razkazoval štrcelj in pil iz velikega kozarca belo vino. Drugi je bil brez noge in je imel namesto noge okroglo leseno stojalo. Tudi on je pil iz velikega kozarca. Ampak črno. To tu je bilo brez štrclja. Čisti rez. Vračala mu je kamen, pa ga ni hotel. Zasmilila se mu je. Žvečila je bonbone, saj jih je zaslužila.

Z materjo sta obiskala prijateljico. Bili sta nekje istih let. Gostiteljica je sedela v naslonjaču in pletla. Prej ni bil opazil, ampak ko je šla mati mimo ter rekla, Oh, kakšno jo imaš! se je tudi on ustavil. Naredil je kot mati: z ukrivljenim kazalcem in palcem je objel izboklino med nogami in rekel, Oh, kakšna je! Mislil si je, kako te stvari pri ženskah počasi rastejo. Ampak spodbudno je bilo pa le. Ženski sta se čudili. Potem sta se zasmejali.

Po kosilu sta šla oče im mati spat. On je šel na dvorišče in se igral z Majolo. Oblekel je njeno krilo. Oba sta bila mami, ki sta čepe kuhali in se pomenkovali v nedogled. Glej, glej, kaj ti rase! je rekla Majola presenečeno. Ja, a vidiš? je rekel. Tako kot polžek, je menila ona in približala prst, a se je bala dotakniti, ker s polži je že imela izkušnjo. Kako pa lulaš? jo je iskreno zanimalo. Včasih pa ne lulam, je menil.

In tako.

Poklicala ga je mati, zaspana in razmršena. Dala mu je kos črnega kruha in hruško za popoldansko malico. V krilu, s kruhom in s hruško je šel na cesto. Mladi deklet, ki sta bili prišli iz velikega mesta, iz Zagreba, in nista nobenega poznali, sta se mu približali. Ah, je rekla ena, vidi! Kruh i krušku za obed! Njemu se je zdelo tako dobro. Pustil je njuno družbo. Na stopnicah je sedel bratec in jedel hruško, ki se mu je cedila po prsih. Nasmehnil se mu je. Imel je rad svojega bratca. Tako majhno, zvedavo in resno bitje! Jedel je sočno hruško in ga je komaj pogledal. Njega je imel pa res rad. Kar jedel je in se ni menil za nobenega.

Medu ni maral. Mati mu je rekla, Na, žličko medu. Tako zdrav je. On je rekel, da ni dobro. Kako ni dobro, če je pa zdravo. Jaz bi ga pojedla polno steklenico. Pred usta mu je držala žlico, da ji jih ni upal odpreti. Med zobmi je izdaval, Ampak če ga ne maram, kako more biti dobro. Ona pa je zasikala, Pojej, sem rekla, to je najbolj zdrava hrana. Kaj ti veš, kaj je dobro? Spet je stiskal zobe v katere je silila kavna žlička, medov vonj mu je povzročil slabost in želodec se mu je dvigal po grlu.

Ampak . . . , je sikal iz zaprtih ust, kako je dobro, če ni dobro? Meni je dobro. Pojej! je rekla mati. In je pojedel.

– Na še eno žličko, je rekla.

Še to je pojedel.

Mati je odšla zadovoljna v mesto, ki je bilo dva kilometra daleč, po nakupih. On je ležal na zaboju za drva in se zvijal v krčih, ki so mu pretresali telo. Ni se mogel izbruhati, v ustih se mu je posušila slina. Po malem je jokal, kot bolan psiček.

Nosila ga je luna. To je bilo deloma povezano s padcem z zidu.

Hodil je po zidu, ki je obkrožal teraso. Bratec je bil star dve leti. Neprevidno je stopil z nogo v prazno in padel. Na glavo. Zid je bil dva metra visok. Drugo je bilo, da je padel v nezavest in so najprej mislili, da je mrtev. Mati ga je nosila na rokah po tlakovanem dvorišču, sosede pa za njo. Pa se je le zbudil in čez mesec dni so ga v snu začeli vznemirjati lunini žarki.

Zaspal je, oglasil se je mesec skozi odprto okno, in on je vstal. Obrnil se je k postelji, potegnil odejo s postelje, jo lepo zvil in jo odnesel na okno. Vrgel jo je na dvorišče. Vrnil se je po rjuho, jo zvito sunil v luno in nato za njo še nočno posodo. Ne da bi zavzdihnil po opravljenem delu, je legel na golo vzmetnico in spal naprej. Luna se je sprehodila čez gole noge na lesena tla in izginila. On se je nato zbudil in zajokal. Zebe me, je rekel. Prišla je mati in takoj ugotovila, da je otrok odkrit. Sklonila se je pod posteljo, pa nič. Samo prašnate mucke. Pogledala je skozi okno, še sama ni vedela zakaj. In spodaj, bog pomagaj!, rjuhe in odeja, na vrhu vsega pa nočna posoda, prevrnjena, z zadnjico navzgor. Za skozi bog! je vzdiknila in pogledala proti otroku. Iskala je povezave in je prvi trenutek ni našla.

Odšel je v šolo, kjer sta ga pričakali učiteljici. Bilo je prvi dan. Ena je bila velika in suha z dolgimi lasmi. Zdela se mu je kar mlada. Ker se mu je smehljala, se je vanjo zaljubil. To je bila prva ljubezen. Kmalu jo je pozabil. Včasih, ob odmorih ali ob praznovah, jo je še videval. Tedaj ni nič več čutil do nje.

Po šoli je šel k bratu, ki je sam sedel v travi nad morjem. Travnček je obdajal zid, nadmorska višina je bila dva metra in pol. Pod zidom je bilo morje.

Odložil je torbo poleg Marka in se usedel. Marko je spletal trave v nemogočo kito. Ko mu je skušal pomagati, je zavreščal. Torej je šel ob zidu, se na drugi strani spustil in se obesil na roke. Kuku, je kričal. Marko, kje sem. Kukuc! Potem je uvidel, da bo padel v vodo. Potegnil se je navzgor, a ni imel moči. Padel je in se začudeno razgledoval. Kukuc! Zmanjkalo mu je zraku. Zravnal se je. Začutil je težo vode. Kapljala mu je z obleke, ki se je oprijemala telesa.

Materi ni bilo doma in je šel k sosedi v zgornje nadstropje. Soseda ga je slekla in mu nadela Majoline spodnje hlače. Sram ga je bilo pred gospo. Ne zato, ker je bil padel v vodo in se zmočil. Zato, ker se je moral sleči pred njo in ji pokazati luleka. Mati se ni jezila, ko se je vrnila. Povedala je Majolini mami, kaj se je bilo zgodilo. Zapustil je bil namreč ženo. Kdo? Oni, a ne. Aha. nekje so ugotovili, da gospodične ni bilo ves dan na spregled. Dobili so prazno stanovanje, žena je pa javila, da ni moža. In potem so uvideli, da sta šla s čolnom na morje in se nista vrnila. In nekaj sta vzela s sabo.

Iz razgovora je spoznal, da je bilo to nezaslišano. Torej je bilo nezaslišano.

Pritekel je domov povedat materi, da je vrgel Marku kamen v glavo. Kakšen ka-

men? je zavpila. Pridi, boš videla. V glavi ga ima. Izpoved ji je spodnesla noge. Kje je Marko? je kriknila. Stekla sta ven. Marko je bil krvav po obrazu, ne zavedajoč se kamna. Res ga je imel v glavi. Ogledoval je krvave roke in iskal prostor, kamor bi jih naslonil. Nič ni jokal. Mati mu je izprala glavo in mu dala aspirin. Potem ga je položila v posteljo.

Od tedaj se je zgrinjalo nekaj časa vse na Marka. Na sprehodu je padel s ceste, na skale, na glavo. Razbil si je čelo. Mati je rekla, Ti ne boš šel z nami na sprehod. Mi bomo šli na sprehod, ti boš pa v postelji. Dobil je aspirin in prespal popoldan.

Na drevesu so gradili barako. Potrebovali so kamen. Zvlekli so ga z vrvo skoraj do vrha. Tedaj se je snel in padel Marku na čelo. Usta je držal odprta. Mario je hitro splezal z drevesa in mu pritisnil široko rezilo noža na bulo. To ni pomagalo. Doma je moral popiti aspirin in spet ga ni bilo do večera.

Koje bilo sonce polno peg, je ožgalo Marka do živega. Bil je ves rdeč in poln mehurjev. Njega je mati poslala v gostilno po frakeljček žganja. Omakali so cunjio v žganje in Marku hladili razbeljeno kožo. To je bilo dobro, vendar je zmanjkalo tekočine. Spet je moral v gostilno. Ampak ne pravi, je dejala mati, zakaj potrebujemo. Kupi in nazaj. Zvečer je Marko mirno zaspal. Prej je popil tabletko.

Ob privezu je bilo vedno živahno. Ribiči so se vračali z ladjicami in odmetavali mreže in harpune na kamniti pomol. Marko je sedel ob robu, nogi je imel stegnjeni predse, z rokama se je naslanjal nazaj. Zanimalo ga je vrvenje. Lovil je italijanske in hrvaške besede in si gradil lastni predstavi svet. Tako je dobil v nogo harpuno. Niti premaknil se ni. Ost se mu je zarila do kosti in iz pete mu je pritekla kri. Začuden je bil, ko so možje poskočili in dvignili vik. Mati ga je nosila na rokah, ker ga je bolelo. Potem so se spomnili na aspirinček. Kroglica, malo vode in v posteljo. Do večera ga ni videl.

Balončka, ki jima ju je prinesel oče, sta počila. Vrnil se je iz službe pozneje in jima rekel, Evo. Vesela sta stekla in poskakovala. Evo, šta sam vam donia, je rekel še enkrat. V zraku je pridržal črevesci, obe modri. Hotela sta vedeti, kaj je to. Veselo se je nasmejal in pomežiknil materi. Nastavil je ustnici, ju našobil in pihnil. Razbohotilo se je in zadobilo svetel odtenek. S šivalno nitjo je večkrat ovil ožji konec in spustil balonček, da je kot puhasti ostanek rahlo padel na tla. Za Marka, je rekel. A sad za tebe. In je še njemu napihal, da se mu je srce širilo in je pozabil dihati.

Oče se je neizmerno smejal, ko je naredilo bum, najprej Marku, nato njemu. Kot osla sta zijala v izsušena balona in razočarano obračala roke.

Drugi dan je on privlekel tnalo v kuhinjo in z velikanskim nožem presekoval gumijasto maso na majhne koščke. Bilo je zgodaj, očeta in matere ni bilo doma. Odsekal si je pol centimetra prsta. V zrak je dvignil okrvavljen štrcelj s pol nohta. Na tleh je zagledal ostanek in se ustrašil. Zajokal je. Potem je hodil okrog mize in držal roko predse. Bratec je stopal za njim in vreščal.

Mati je spustila torbi med vrati. Zagrabila se je za brado in za ličnici in skočila, da bi mu pomagala. Prst mu je ovila v robec in ga odpeljala k zdravniku. Hodila sta dva kilometra in pol. To pot je izgubil iz spomina, obisk pri zdravniku je izpuhtel. Ostal je povratek.

– Glej, tisti mož tam nosi otroke, ga je opozorila mati. Cesta je bila prazna. Proti njima je počasi prodiral starec. Slišati je bilo udarce z železom podkovanih če-

vljav, ki so drobili kamenje pod seboj. Na glavi je nosil klobuk do ušes, bil je neobrit. S hrbta mu je visela skoraj prazna vreča. Z desnico jo je držal. Gledal je v tla in se ni ozrl nanju. Kaj še, da bi pozdravil. Kot bi ju ne bi bilo na svetu. Oddrobil je mimo kot slon, ki je prišel od daleč in se bo ustavil čez dolgo časa.

– Skrij roko, je šepetaje dodala trenutek, preden so se srečali. Da ne bo videl, kako nisi bil priden. Šepet je bil dovolj glasen, da bi ga lahko slišal tudi on, vendar slovensko zagotovo ni razumel. To je bilo še njemu jasno.

– Kaj pa dela . . . z . . . njimi, z otroki? je odšepetal tako krotko in krhko, da ga je komaj ujela. Roko je tiščal na hrbtu.

– Daj roko spredaj, ga je opozorila. Lahko se ozre.

– Kaj dela?

– Skuha jih in dela žajfo iz njih. Od tega živi.

– Kako živi? Pogledal je za medlečo svečo.

Žajfo prodaja in od tega živi. Z denarjem kupi kruh in vino.

Dva dni je skrival roko pred pogledi ljudi. Mater je prisilil, da mu je tretji dan odstranila povoj.

Na morju se je videlo, da so oblaki odstranili sonce. Prekrili so bili nebo in viseli. Videti so bili mokri. On se je držal za težka železna vrata, ob vhodu na dvorišče. Dvorišče in spodnja okna so bila pred pogledi s ceste zakrita z mastnimi zimzele-nimi listi pasjih strupov. Na enem krilu vrat se je vozil Medica Lovrijen. Stal je na spodnjem robu in se odganjal od tal. Ko se je bolj odtisnil, so se vrata zaprla in raz-vlekla njegov kazalec v milimeter debelo ploščico. Ob pogledu na nastalo spako, mu je postalo slabo. Odnese! je lopaticico materi, ki mu je dala aspirin. Potem je šel v posteljo.

Tudi mati je vzela tableto in popila kozarec vode. Ko je bilo zvečer, je spila še eno kroglico.

Zbudil se je in poleg postelje zagledal brata Marka. Ležišče je bilo tako visoko, on pa tako majhen, da sta se dotikala z nosi in se gledala iz oči v oči. Marko je dvignil roko do blazine in približal polža očem. Skoraj se je dotaknil njegovega nosu. Pri-nesel sem ti polža, je rekel, da se boš igral. On je odmaknil glavo in prijel sivo ze-le-no hiško. Pogledal je brata in položil slinca na rjuho. Poglej, kako bo pokazal roge, ga je spodbujal bratec.

Tudi on bo prinesel bratu polža, ko bo pojedel aspirin in bo ves dan v postelji. Ne polža, kaj drugega. Kaj mu bo prinesel? je razmišljal. Prst je držal čisto blizu odpr-tine, kot bi prežal. Pokazali so se rožički in nekaj trupa. Približal se mu je in hitro je vse skupaj zdrknilo na varno. Bo že takrat videl, kaj bo prinesel. Zdaj ni želel, da bi brat tako kmalu odšel. Je že prav, da ga je obiskal.

Mož je hodil skozi gosto ozračje. Počasi je dvigal okorne čevlje in drobil kamenje pred sabo. Na rami je nosil prazno cunjasto vrečo. za trenutek ga je pogledal. V kratki sekundi je opazil, da ima obarvane oči. Nemara celo modre, kot zakrito nebo. Bil je suh, da še ni bil videl tako skrivnostnega drevesa. Velik je bil za dve materi. Ni se mogel premagati. Pogledal ga je za delček hipa in prestregel preblisk očes.

Kaj pa dela z otroki? je vprašal mater. Ni mogel odtrgati pogleda od čevljev. Stara okovana škrpeta sta bila.

Ko sta prišla domov, je sedel Marko v klopici, ki jo je bil napravil oče. Glavo je

imel naslonjeno na deski, roki narazen, in spal je. Ti piška, je rekla mati.

Juha z zelenjavo jima ni bila všeč. V grlu se je zatikala zelena, med zobe se je tlačil peteršilj, jezik je hromel pod težo zelenega fižola.

Klopca je bila za omaro, ki je zakrivala pogled s hodnika. In mati je rekla – mlada je bila in še daleč pod tridesetimi – Bodita pridna, ker bo prišel mož z žakljem. Za omaro vaju ne bo videl. Lepo jejta.

In skozi vežo so prihajali počasni koraki v okovanih čevljih. Pred kuhinjo so se ustavili, ne, upočasnili. Kmalu bi se bili ustavili. Po dolgem času so se premaknili in potem kovali po kamnitem tlaku – mati je bila izginila v koncu hodnika – proti oknu. Jaz mu bom že rekla, da sta pridna, je bila zagotovila.

Sedela sta v klopi za kredenco. On na levi poleg omare, bratec na njegovi desni. Bodita pridna, ker bo prišel mož z žakljem. Ubogala sta in bila pridna. Vendar ju ni bilo strah, vsaj hudo ne. Žlici sta potapljala v vročo vodo brez okusa. naj se pri-toži, kdor se hoče, hitreje se ni dalo jesti. Jesta, kot bi tekla in scala, je znala nergati mati. Mešala sta, Marku je steklo čez rob. Mogoče se ne bo videlo. Zadržal je dih, on se je neznatno nagnil in res so bili okovani stari režeči čevlji. Za vrečo ni gledal, gotovo je bila. Oni ne hodi brez nje. Videti je, da nobene hiše ne izpusti. Koraki so onemeli. V dnu sta bili sobi.

Na vsaki strani hodnika vrata. Ujel je, da so se zaprla. Ona na desni. Mati ga bo zadržala, nima se česa bati. Po stari hiši se je predla pajčasta tihota.

Potem je šel v šolo in začutil ljubezen do učiteljice. Do izpolnitve ni prišlo.

Oče se je bil preselil. Sedem mesecev po tistem so šli za njim. Mati je rekla, da so čakali stanovanje. Ko so se vselili, je pozabil vprašati, kje je oče živel dotlej.

V tem kraju so imeli dve trgovini. V eni so prodajali lonce, kozarce in čevlje, v drugi bonbone in podobno. Pričakovali so, da se bodo spet preselili. Bili so časi, ko je pogosto prihajalo do sprememb.

Nekega dne, menda v petek, se je ustavil na drugi strani ceste in opazoval črn avtomobil s spuščenicama šipama na sprednjih vratih. Zada je štrlela oteklina. Iz hiše ob vrtu se je čez potko napotil moški s kapo in kravato. Imel je gladek, izbrit obraz. Pod brado se mu je potresalo od navora. Z noge je odprl lesena vratca in odložil velik rjav kovček na tla poleg avtomobila. Odprl je pokrov pri izboklini in zgrabil za ročico in pas kovčka. Potisnil ga je v luknjo. Pokrov je zatisnil, zatič na njem je preložil navzdol. Potem se je odkašljaj in šel po potki spet v hišo.

Po cesti je prišla ženska s težko torbo. Ko je kasneje pomislil na to, je uvidel, da je moralo biti presneto naključje. Na obrazu se ji je videlo, da je prepoznala avtomobil. Razmišljal je, da utegne biti celo njen. Ustavila se je pri prednjih vratih in stegnila glavo v notranjost. Odprla je in se usedla na prostor poleg šoferja. Široko torbo iz ličja je držala v naročju. Polna je bila nakupljenih svežih, dišečih jedil. Ostro je zasekovalo po surovi slanini.

Gospod s čepico je spremljal iz hiše damo s klobukom in majhno torbico.

Prav tedaj ko sta prišla na cesto, sta se začudila. Ustavila sta se in se spogledala. Ona je prebledela. Gospa v avtomobilu se je ozrla in zresnila. Odložila je torbo na sedež in urno izstopila. Potem je odlepila gospodični tri krepke zausnice, ki so odzvene, kot bi konja plosknil po riti.

En, dva, tri – plisk, plosk, plosk. Na desno lice in uho dve, eno za drugo, na levo samo eno, a scela. Pljuski so še odmevali in je rekla. A tako, ti, kurba? in sedla spet

v avto. Nato je še dodala: Ti pa zdaj domov! Ajdi, pelji me!

Stal je na drugi strani in ni vsega razumel, vendar se mu je zdelo vse skupaj sumljivo, vsekakor pa zanimivo.

Gospodična s kovčkom pri nogah ga je gledala. In on njo. Mencal je z nogo po prahu. Nobenega kamna ni bilo, da bi ga brcnil. Nasmehnila se mu je. On je bil tiho. Hotel ji je nesti kovček.

Stopil je na cesto, se obrnil in odšel. Ta damica ga je spominjala na ono visoko in plavolaso učiteljico. Na tisto iz prvega razreda. Mlada, suha, z dolgimi lasmi. Ni si želel toliko njenega telesa in poljubov. Bolj je sanjal o laseh, ki bi mu božali čelo in oči. Obraz bi imel prislonjen ob njeno lice. In skupaj bi spala v postelji, da bi držal roko na njenem trebuhu ali pa na dojki. Tako je mislil in šel domov.

Mati je nergala. Pripravljena je bila trpinčiti vso družino zaradi tega. Očeta ob štirih še ni bilo na kosilo. Ker je to žalilo njena ženska in gospodinjska čustva, ni nihče jedel. Mama, lačen! sta ji oba jedkala živce.

– Pojdi po očeta, ga je poslala v gostilno. Reci, da še nismo jedli in da ga čakamo.

Oče paje bil tak. Ko mu je kupoval torbo za šolo, ga je vprašal, katero hoče. Pokazal je na največjo in oče je rekel prodajalki, Dajte. Prijel jo je v roke in ugotovil, da je nekaj centimetrov večja od njega. Očemo tu? je vprašal oče. Ja, je rekel sin, ker ni hotel nazaj.

Torbača ga je spremljala pri vseh selitvah. Vanjo so naplavili šolske reči, hlače, čevlje in popolnoma nove copate. Copat ni jemal iz torbe niti doma niti v šoli. Nihče ni imel takih. A ga je oče vprašal, kakšne bo. Te bom, je rekel in pokazal na model s trdim podplatom. Pogledali so številko. Blizu štirideset. Čemu te? je vprašal oče. Te, je odvrnil.

On in Tulio Flavis sta hodila po razredu bosa. Tulio zato, ker so bili doma kmetje in revni. On pa zato . . .

V razred med nove obraze je stopil s torbo naprej. Na vratih se je pokazala mati in tista velika stvar. Njega ni bilo videti, ker je bil skrit zadaj in jokal. Tam je bil varen in ga ni nihče videl.

Za domačo nalogo je bilo treba napisati deset vprašalnih stavkov. Napisal jih je enajst. Učiteljica je pregledala zvezek in napisala, da so to trdilni stavki. To so trdilni stavki! je označila s klicajem in pripisala datum. V kakšno šolo si pa do zdaj hodil? ga je vprašala. V hrvaško, je rekel in gledal v njeno pisavo. Z njo si ni želel spati. S tem babiščem ne. Ki ima tako malo las.

Oče se je v gostilni bolje znašel.

– Šta češ? ga je vprašal, ko ga je prijel za roko. Jelte mati slala? Pokimaval je. Kupil mu je čokolado, a je ni maral. Spravil jo je v žep. Evo, odmah, je odbil oče. Samo što popijem. Natočilni mizi je stal velik kozarec z vinom. Oče se je pogovarjal.

On je segel na pult in prijel vinsko kupo. Zamižal je in odplaknil vsebino po žrelu. Naredilo je klo, klo, klo – klik. Ne da bi se skremžil, je položil prazno čašo na prejšnje mesto. V grlu ga je ščemetalo.

– Daj još jednu, je zahteval oče, ker je videl, da je že izpil, pa se ni spomnil, da bi kaj užival.

On pa je izpraznil še ta kozarec in odšel ven po drevo sest. Trava se je dvignila in drevo ga je butnilo od zadaj v glavo. Obležal je in se izbruhal v curku kot vidra.

To obdobje je bilo kratko. Gianni Jelčić je pritisnil pištolo Marku na uho in hotel sprožiti. Pok bi ga bil oglušil in to je povedal Gianni. Blago mu je dvignil roko ter ga pogledal v oči. Ne, je rekel. A naj tebi? je razigrano vprašal Gianni. Boš videl kako počti. Ne, ni treba, je odmrmljal.

Kmalu po tistem so se spet selili.

Drugi dopoldan ga je peljala mati v šolo. Šolsko leto se je bilo začelo pred mesecem in pol. Torbo je nesel s sabo. Učiteljico je opazoval skozi zanko, ki jo je delal ročaj. Zadrževal je solze. Če bi bilo treba zdaj napisati deset vprašalnih stavkov, mu to ne bi delalo težav.

Popoldne so ga vpisali v glasbeno šolo. To možnost je oče že prej predvidel. Bila je in zakaj je ne bi izkoristili. Oče je šel nato z njim v knjigarno in mu kupil beležko. Veliko, s sto listi.

Za cerkvijo, ki je stala ob robu pravičnega trga, ga je srečal Mitra. Mitra je prihajal iz cerkve, zelo hitro, skoraj v teku. Ustavil se je, ker je zagledal tujega dečka z debelo zeleno beležnico. Obšel ga je in potem še enkrat stopil okrog njega. Potipal ga je po rebrih, kot bi se hotel prepričati. Zastal je in se zamislil s prstom ob ustih. Bil je velik in v obraz zelo rdeč.

– Kam greš? je vprašal majhnega dečka.

– Na glasbeno.

– Aha . . . Zakaj greš na glasbeno? Potiskal je prst v ustnico in razkrival zgornje zobe.

– Tja sem se vpisal.

– Aha.

Drugi dan ob istem času sta z Mitro kradla jajca.

Večerilo se je, ko sta šla on in Marko mimo cerkve Matere Device. Srečala sta Mitro. Rekel je, da bi nekam šla, ampak da ta mali ne more zraven, ker bi lahko zašpecal.

– On bi zašpijal, je menil in namignil z glavo proti Marku.

– Ampak midva sva skupaj.

– On je premajhen.

– Moj brat . . .

Stali so nekaj trenutkov neodločeni. Mitra se ni premaknil. Čakal je, dokler ni on rekel, da pelje brata domov.

Potem sta odšla sama in ukradla jajca iz gnezda v hiši pod mostom na poti proti pokopališču. Pobralla sta tudi ležak, ki ju je kasneje izdal.

Mitra mu je velel odnesti blago v trgovino. Trgovka Fižolinka z dolgimi rokami in širokim telesom je prepoznala svoja jajca po ležaku. Segla je čez prodajno mizo in zgrabila fanta za vrat. Ročno kot le kaj. In trdo. Takoj je povedal, kje je storil dejanje. Sokrivca pa ni poznal. To je bilo tudi res. Ko sta prišla s Fižolinko pred prodajalno, jo je Mitra pobrisal. Videl je, da zrak smrdi, saj je kot kostanjevo drevo velika ženska še vedno tiščala poba za vrat. Obrnil se je, pozabil na denar in sodelavca ter pokazal pete.

Sredi trga je prav tam namesto lipe rastel kostanj. To drevo je bilo zanj slabo znamenje.

Pod tem drevesom mu je drugo pomlad Kalahari povedal, da je vojska. Kakšna vojska? je vprašal.

- Vojna.
- Mhm.
- A si bral Vinetouja? je vprašal Kalahari.
- Ne. Kakšnega Vinetouja?

- Vsi morajo prebrati Vinetouja, če čejo priti v vojsko.

Sposodil si je Vinetouja in ga prebral. Ko je vrnil knjigo je zagledal Vinetoujeve dediče.

Boleli so ga komolci, brada in lični kosti. Neprenehoma si je moral mečkati oči. Slonel je na oknu in bral do trde teme. V dveh dneh ga je prežvečil. Prihodnja dva dneva mu je pobral Zaklad v Srebrnem jezeru. Zvedel je, da je pisatelj nekaj let živel v zaporu. Tam je pisal knjige.

Hrbet je imel ves razdražen od ležanja in nepremičnega slonenja. A polica je neusmiljeno ponujala. Črni mož iz gozda, Devis in Benito Juarez, vse te tri je nesel domov. Nepreklicno je bilo treba prebrati tudi Old Surehanda in Satana in Iškarijota, Smrt cesarja Maksimilijana, Na Rio de La Plati, Gozdni strah, Lovci na sužnje, Lovec Jastrebji kljun, Mahdi, Grad na pečini, Tujec iz Indije, V dolini smrti, V Kordiljerah, V kraljestvu Srebrnega leva, V Sudanu, V Meki, Žuti, Inkova oporoka. O jej! Počistil je polico do zadnjega pustolovskega zrnca in črke.

Ko se je pretegnil in obrisal popotni prah, je bila mati klicana v šolo. Učiteljica je rekla: Gospa, ne vem, v kakšno šolo je hodil doslej . . . Mati je vskočila, V več šol. No, saj sem si mislila . . . In je nadaljevala prvotno zamišljeni stavek. . . . ampak delovne navade ima zelo slabo razvite. Domače naloge . . . Mati hitro: Ampak saj piše domače naloge! Ampak, gospa, je rekla učiteljica, ki je sedela za katedrom in imela vse črno na belem pred sabo, ni samo domača naloga. Treba je kakšno knjigo odpreti, kdaj pa kdaj. Ampak, je ugovarjala mati, on ves čas bere.

Meseca maja je bil pripravljen prestati preizkus za sprejem v vojsko. Odred je vdal poveljnik Buča, ki je ukazal zavezati Bekarja, čevljarjevega sina, Mehila – njegov oče je bil kovač, pa ni nikjer delal – in njega. Vsakega za svoje drevo. Njega in Mehila za bukev, Bekarju pa so iskali vrbo. Vendar je niso našli. Pritrdili so ga k bukvi. S trebuhu so jih prislonili k deblom, da so jih objeli z rokami, ter jih zvezali. Tudi noge. Ko so Mehilu zavezovali vrv okrog gležnjev, je potrgal z rok vezivo, ki ga je utesnjevalo. Brčnil je v čepeča bojvnika in pobegnil. Druga dva so tesneje pritiskali k drevesoma. Pišče in Žajfa sta sredi prostora zbrala veje v obliki indijanskega vigvama in prižgala. Ogenj je gorel dve uri z žarkim plamenom mehkih smrekovih drv. V živo žerjavico je Buča položil dolg železen meč, ki je imel tudi ročaj kovinski. To je bil vojni plen, ki sta ga od nekod prinesla Pičko in Čiko. Ni sta povedala, kje sta ga dobila. Zdaj je pripadal poveljniku. Kandidatoma so z zadnjice sneli hlače in jih potegnili pod kolena.

Meč je dolgo ležal v žerjavici. Bojevniki so posedali okrog njega, odhajali in prihajali. Okrog poldneva je začel Bekar cmihati. Ko so vsi utihnili in se je ozračje začelo polniti s težko zlosludnostjo, je zatulil kot bik z ognjem v trebuhu. Vlekel je vrvice in kopal, zadnjico je nemočno uvijal. V ude se mu je zarezala bolečina. Tolkel je z glavo v drevesno skorjo. Pustite me! Pustite me! Ne maram! Aaa – hahaha-haaaa! Tako obupano najbrž joče mati, ko ji ugrabijo otroka. On je jokal še huje.

Buča je ukazal, naj ga odvežejo. Beker si je potegnil meč iz žara in ga dvignil nad glavo. Počasi ga je približal stegnu privezanega, da je ta začutil vročino. Naredil je

dolg rez po levem zgornjem delu zadnjice. Zasmrdelo je. Slišati je bilo. Ka! in vrvice so se napele. Telo je obviselo na vezeh, glava na nadlahti, nos je sunil v skorjo.

* * *

Mati je bila zamešala močnik na mleku. Za večerjo.

– A bo tudi tata jedel močnik? je hotel vedeti.

– Ja.

Usedel se je postrani in se ugriznil v spodnjo ustnico. Pod jezikom je začutil jedek okus krvi.

– Kaj ti je? Mati ga je sumničavo gledala.

– Nič, je hitro odkimal. Gledal jo je v oči. Ustnico je skrival v ustih. Ni več spraševala. Spet je vstal in vzel iz omare stekleni kozarec s sladkorjem. Z veliko žlico si ga je posipal po jedi. Pomešal je in potem stresel še eno žlico. Pomešal je in potem stresel še eno žlico. Pokusil je in izpljunil v krožnik. Nakremžil se je ter skesano pogledal navzgor.

– Kaj je bilo? Mati se je čudila.

– Sol.

Pogledala ga je močno. Hotel je vstati, zadržale so ga besede.

– Vse pojej. Drugič se boš navadil.

Previdno se je usedel. Vsi so tiho jedli. Pomaknil je levo nogo nazaj in napel mišice obeh nog. Zamižal je in s priprtimi očmi pojedel. Postrgal je krožnik, da je zaškrtalo po dnu. Potem je previdno vstal in odšel v spalnico.

Tisto noč je trdo spal. Ležal je na trebuhu. Ko se je prebudil, je čutil, da mu je sol razjedla ustnice, jezik in želodec. Bolela ga je glava. In žejen . . . žejen.

* * *

Pišče in Žajfa sta prinesla v votlino pod Babji vrh sporočilo. Ob tabornem ognju Psičarjev se govori, da pripravljajo na kaverno pod Babjim vrhom napad. Isto so potrdili naslednji dan Jajak, Štok in Pašteta. Po šoli se je že bila raznesla novica. Njuhcu je bilo sporočeno, naj pove Babjcem, da bo to v soboto popoldne.

V sredo med odmorom je Žajfa slišal spet nekaj novega. Psičarjem se bodo pridružili Njavnri in Gorjani. Za Smrekarje se še ne ve zagotovo. Odvisno je od poveljnika. Če ne bo moral s starši v Ljubljano. Menda ima njegova mama raka na dojki. On ima bajonet.

V četrtek so po šoli govorili, da bodo nekateri pripeljali pse s sabo. Gorjani in Njavnri so ponujali Babjcem frače, lepo zapečene in s čudovito izoblikovanimi krakoma.

Nenadoma se je raznesla novica o oborožitvi: nešteti meči, okovani kiji, celo čelade, vsak ima svojo fračo in lok na železne puščice. Psom bodo natrli zadnjice s soljo in jih spustili nadnje. Vse ujete bodo zvezali in napeli nazaj, da se jim bodo izbočili trebuhu. Ko jih bodo piknili v popek, se jim bo koža razparala do ramen in ven jim bodo pogledala čreva kot prascem. Za poveljnika so si izmislili posebno mučenje. Med drugim mu bodo cvrli podplate. Ampak najprej mu jih bodo razprli.

Buča, ki so mu vse to sveže nosili na nos in uho, je bleдел. Ustnice so se mu tresle. Ukazal je, naj vsak pregleda svoje orožje.

On je naredil nov lok. Drenov, močan in lep lok. Tako močan je bil in velik, da ga ni mogel sam napeti. Buča je bil navdušen nad njim.

V soboto popoldan je moral Buča s starši na sprehod. Tudi Žajfa je moral na sprehod. Nekateri sploh niso prišli. Jajak jo je pocviral, preden se je prikazal sovražnik. Znašli so se v novem položaju brez poveljnika in brez namestnika. In njemu je ostal meč. Težak, da ga je komaj dvignil.

Ob treh se je privalila združena armada petih vojsk. Kaverno je branilo pet piščancev. Nikogar ne bodo pustili gor, so se bili zakleli. Kdor se prikaže čez rob, mu bodo oddrobili glavo. To so bila ljudska poberkovanja raznih obdobj suše in poplave.

Psihoza hladne vojne je medtem opravila svoje.

– Mi smo pripravljeni na pogovore, se je oglasil poglavar Psičarjev Mušo.

V Kaverni so se stiskali okrog lastnih src in tiho žvečili nečloveški strah.

Čez pol ure se je spet oglasil Mušo. Hrup, ki so ga ta čas dvigali mladi bojovníki, se je polegel.

– Mi ne bomo šli, dokler se ne predaste. Nikomur ne bomo nič naredili. Samo orožje vam bomo vzeli . . . Mi imamo smolnate puščice in jih bomo zažgali. Živi boste zgoreli v luknji.

Zgoraj so se piščeta odločila, da pojde on na pregovore. Pokazal je kodrasto glavo čez rob.

– Brez orožja! je zahteval Mušo.

Splezal je po vdolbinah v gruščnati steni na tla. Obstal je v polkrogu. Videl je loke, sulice, sablje. Zazdelo se mu je, da bi morale biti tudi frače. Dosti manj je bilo, kot si je bil predstavljal.

– A ta cuzda se bo z nami pogovarjala?

Gorjani so bili močnejši od drugih. Tudi večji. Njihov poglavar Kamelo je zafrkljivo pokazal nanj in se ozrl po zbranih bojovníkih.

– A ta cuzda?

Brez milosti je zamahnil . . . zamahnil z veliko roko. V roki je držal težak italijanski bajonet. Nič izčiščen. Rjav je bil od dolgega ležanja v zemlji. Treščil ga je z ročajem in mu z okroglim nastavkom za puško odprl kožo na vratu. Fant se je združil. Zgledalo je, da ga je nekdo mahnil pod kolena. Zasukal se je in obležal z glavo proti njim.

– Kje imaš Bučo! A se je ustr . . . ?

Kamelo je prebledel. Nekdo od bližnjih je rekel. Ubil si ga! Vsi so videli kri, ki se jo po kapljicah odcejala iz rane in padala v steptano zemljo. Okrog jame ni rasla trava. Nekaj bilk je štrlelo v nebo.

Bojovníki so se odgubili po domovih, k staršem. Ptički iz Kaverne so prestrašeni odfrfotali k mamicam in očkom.

On pa je rekel, Meč!

Pri glavi je na enem kolenu klečal Dečko. Tja in sem je živčno skakljal Rewley, ki je bil zavohal človeka s krvavo rano. Dečko je v roki povaljal list širokega trpotca in si ga potiščal na lice. Ukazal je psu, naj poliže rano. Potem je trpotec omočil in položil prek rane. Strgal si je srajco in obvil rame okrog pazduhe in vratu.

– Meč . . . vzeti, je spregovoril ranjenec in se dvignil.
Dečko je splezal v jamo in prinesel star meč. To bo treba nabrusiti, je rekel.
Stal je pokonci kot Indijanec, z ravnim hrbtom in izstopajočih prsi. Meč bo tvoj, je rekel.
Luka Candelabri ga je prijel okrog pasu in mu pomagal, da je pokleknil. Sam se je naslonil na razprti dlani. Tako je počakal nekaj časa in je bil videti kot pes. Potem je vstal in šel z njima.
Rewley je drobljal zadaj in ovohaval predmete ob poti. Ob starem drenu se je ustavil in dvignil taco.

Branko Gradišnik

Umôri ali umri

iz romana *Leta*

(Vpeljava: glavna oseba, Jernej Zgonc, ki nima več stikov s svojo družino, prebere v časopisu dedov nekrolog in osmrtnico. V njem se sproži spomin na to, kako ga je kot otroka prav ded vpeljal v svet smrti s svojo pripovedjo o prebegu k Rusom leta 1916. Spomin je jasen, spremne okoliščine pa čudne: pozneje v romanu se izkaže, da je ded govoril na skrivni sedmini.)

Glej, njih uho je neobrezano,
ne morejo biti pozorni!

Jeremija 6,10

Komaj je ded prišel na fronto, že je začel iskati priložnost, da bi izvršil odločitev, ki jo je sprejel še pred vpoklicem: namenil se je bil pobegniti na rusko stran. Vendar to ni bilo tako preprosto, kakor se mu je zdelo poprej, posebno spričo govoric o tako rekoč množičnih prebegih, ki so šepetaje krožile po Dunaju, kjer je bil preživel prvi dve vojni leti v zatišju pravnega študija. Najprej je bilo treba priti na frontno črto. Pa tudi potem, ko je v januarju 1816 njegov regiment naposled zamenjal neke Madžare na fronti, se je izkazalo, da je v zatišju, dokler fronta miruje, prav malo možnosti za tak prebeg. Fronta je mirovala že vso zimo in vojaki obeh strani so otrpnili v svojih okopih in strelskih jarkih. Monotonost nenehne napetosti, v kateri so živeli, ponoči in podnevi izpostavljeni občasnemu topniškemu obstreljevanju ali muhi kakega tankovskega ostrostrelca, so razbijale samo nevrotične nočne patrolje, ki so križarile po brisanem prostoru pred okopi. Patrolje so bile povečini rutinske, vendar pa je moral biti udeleženec ves čas napet kot tetiva, da se je ob prvi slutnji magnezijeve rakete vrgel na tla in se skušal zariti v sneg ali skrepenelo prst, s katere so bile bombe že posnele sneg. Včasih, kadar je patrolja v varstvu ali, kakor je pač človek gledal na to, blodnjaku megle in noči odšla pregloboko na nikogaršnje ozemlje, se je primerilo, da je zadela ob sovražno patroljo. Ded tega v tistem mesecu, kar je bil dotlej na fronti, ni doživel, na njihovem frontnem odseku se ni zgodilo nič takega, pripovedovalo pa se je vendarle, da se patrolji v takšnem primeru naredita slepi in gluhi in korakata druga mimo druge, ne da bi kakorkoli izdali, da se zavedata nesmiselnosti položaja, ki jima omogoča, da z goljufijico čutov izigrata stroge zakone vojskovanja. Čeprav je to spodkopavalo bojno moralo in je bilo šušljanje o tem nedvomno prepovedano tudi s kakšnim izrecnim paragrafom v vojnem zakoniku, pa je bilo vendarle kar logično, saj je v vsaki vojni na eni in drugi strani veliko takšnih, ki se imajo zgolj za neprizadete

mimoidoče, kvečjemu za očividce, ki so proti svoji volji vpleteni v tuj obračun. Kot sem menda že omenil, si sicer tudi ni mogoče razlagati, kako da toliko ljudi preživi vojno.

Ded se je torej priglašal v takšne nočne dohode, kot so patroljam pravili takrat, ker se je nadejal, da se bo lahko tako prej ali slej neopazno odcepil in jo ubral na rusko stran. Pri tem se mi ne zdi potrebno ugibati, ali je sodil k ljudem, o kakršnih sem pravkar govoril, in je zatorej prestopil k Rusom samo zato, da bi se **izvlekel**, ali pa je bil pripadnik tiste druge vrste ljudi, ki vojno jemljejo resno in se jim zategadelj povsem upravičeno dozdeva, da je njihova osebna zadeva, tako da je k Rusom bežal kot panslovanska duša, privržena materi Rusiji, se pravi, **iz ideje**. Potrebno se mi ne zdi ugibati predvsem zato, ker se v takšnem dejanju lahko križata oba vzgiba in ker je Slovencem pod avstroogrsko tiranijo panslovanstvo nedvomno pomenilo tudi pacifizem, **ideja** torej tudi **beg**.

Kakorkoli že, v patroljah se je kaj kmalu izkazalo, da se je težko meni nič tebi nič izmuzniti. Premikale so se strnjeno, počasi in pazljivo, gledaje na vse strani, poleg tega pa so jih sestavljale trojke in vsako oddaljevanje je bilo pri tako majhnem številu udeležencev pač še toliko bolj opazno. Če bi bil človek kar stekel prek brisanega prostora, potem bi ga bili zanesljivo sestrelili njegovi ali pa Rusi. Povrhu so bile patrolje po odredbi neimenovanega, pa bistroumnega štabnega častnika praviloma narodnostno mešane in s tem je bilo sporazumevanje o skupni akciji glede težavnosti izenačeno s splošno ravniijo sporazumevanja in razumevanja med narodi v mnogonacionalni državi, kakršna je bila Avstro-Ogrska. Zatorej se je dedu tisto noč v poznem februarju ali v začetku marca, ko so z ruske strani najbrž kar na slepo sprožili nekaj rafalov iz mitraljeza in so krogle tolkle po štrecljih drevja tik pred njimi, zazdelo kakor dar iz nebes, da je vodja patrolje, neki Madžar, ki se je očitno zbal krogel ali odgovornosti, v šepetavi, polomljeni nemščini ukazal, naj se razkropijo in se zberejo na ne vem kateri koti. Ded se je potuhnil v temo, počakal, da sta se onadva odplazila, potem pa se je obrnil in prižet k mrzlim tlom začel lesti skozi temo proti severovzhodu, proti ruskim okopom.

Pot do tja je bila težavna in zoprna. Čeprav je okope sovražnih si strani ločevalo mogoče samo sto metrov, je bil ta vmesni prostor, ki sta se ga obenem odrekali in ga ljubosumno varovali s strelskim ognjem, posejan s španskimi jezdeci, z blodnjaki bodeče žice in z opuščenimi rovi, v katere si se v tej temi lahko zvrnil prav tako zlahka in nepričakovano kot v katerega izmed lijakov, ostalih po eksplozijah granat. Ded je napredoval počasi, tako da se je v nekem hipu začel spraševati, ali bo noč dovolj dolga za to pot. Oči so ga kljub temi bolele, saj jih je ven in ven napenjal, da bi razločil temne obrise na ozadju nekoliko svetlejšega snega.

V nekem rovu sta ga prestrašila dva Rusa, ki sta ga pričakala objeta. Najbrž sta bila prijatelja. Vsekakor je sprva mislil, da sta še živa. Mraz ju je ohranil nedotaknjena. Naslonjena na steno iz peščenih vreč sta molče gledala proti njemu, on pa jima je šepetaje govoril tistih nekaj ruskih besed, ki se jih je domislil: njet streljat, ja Slaven, harašo, Rusi kamaradi. Mogoče je bilo prav olajšanje, ki je napetosti sledilo ob spoznanju, da gre za mrliča, krivo neskrbnosti, s katero se je ded nekaj minut pozneje ob pogledu na osamljeno stražarsko ali izvidniško postavo pred sabo kar vzdignil na kolena, zasikal, da bi zbudil njeno pozornost, in ji celo pomahal.

Postava je bila sprva nekaj trenutkov videti še celo bolj negibna kot tista objeta mrliča, potem se je zganila in previdno zakorakala bliže. Ded se je zdaj docela zravnal, šepetaje je začel spet izrekati tiste besede slovanskega zarotovanja v slabi ruščini in naredil je dva koraka proti stražarju. Ločevalo ju je le par korakov in deda je že imelo, da bi molk med njima ublažil z objemom, prav res je že nameral val razširiti roke in se vreči onemu okrog vratu, ampak prav takrat je Rus, če je sploh bil Rus, če ni bil kak Čerkez ali Tatar, pobesil puško in sunil z nasajenim bajonetom proti dedu. Sunek je bil tih in hiter, predvsem pa tako nepričakovan, da se ni ded niti premaknil, ko se mu je konica bajoneta zadrila v meso nad kolkom in pogledala na drugi strani ven. Očitno je bilo, da je sovražnik – zdaj je ded stoječ na kolenih med kozarci, ki so poplesavali po surovo obtesanem miznem plohu, ko se je z obema rokama prijel za bok in se v spominu na bolečino ali ponižanje zamajal, začel onega klicati kar sovražnik – očitno je bilo torej, da je sovražnik z vsem preudarkom meril dedu v trebuh, se pravi, v želodec ali v obisti, zgrešil pa je zaradi teme in mogoče zato, ker je ded nosil ohlapen zimski plašč, kakršne nosijo naši graničarji in pod katerim obrise telesa zgolj slutiš. Kakorkoli že, če bi bil sovražnik samo za četrto obrata zasukal rezilo in sunil z njim v desno, bi bil dedu raztrgal bok, mehko meso med kolkom in rebri. Ampak ni se niti zganil. Stal je pri miru, v nekakšni napeti, pozorni, skoraj ustrezljivi pripravljenosti, najbrž prav zaradi dedove negibnosti. Verjetno si je mislil, da je deda zadel v trebuh in da je ta otrpnil v zbranosti umirajočega.

Negibno sta stala in se skušala videti skozi temo. Ded še vedno ni mogel verjeti. Star je bil enaindvajset let. Rodil se je bil v letu velikega ljubljanskega potresa in ostlejš se ni v njegovem življenju zgodilo nič več tako pretresljivega, zakaj grmenje topov v balkanskih vojskah je bilo pač še preveč odmaknjeno v času in prostoru, da bi se ga tikalo, vse drugo v njegovem odraščanju pa je bilo kvečjemu spodbudno. Če so se mu že primerjale kake neprijetnosti, se je ob njih zdelo le, da ima življenje zavoljo njih še toliko globlji smisel in da dnevi tegobit vodijo k nečemu lepemu in svetlemu. Kot meščan, se pravi, kot otrok iz solidne trgovske družine je bil ded deležen najboljšega, kar je ponujalo Novo mesto: obiskoval je bil podružnično glasbeno šolo, ki jo je tukaj ob koncu devetnajstega stoletja odprla Glasbena matica, bil je član podmladka »Dolenjskega sokola«, v tistem letu tik pred vojno je ob Ivanu Cesarju, ki je bil tako rekoč njegov vrstnik, nastopal na čitalniškem gledališkem odru, v istem letu je kot abiturient novomeške gimnazije na skrivnih shodih prepodročencev v telovadnici Sokola poslušal Ivana Endlicherja. Kaj še? Še kratkohlačnež je leta 1905 stopal za pogrebom Janeza Trdine kot prebivalec ponosnega mesta, ki je kot povračilni ukrep spričo tega, da Ljubljana na pogreb ni poslala uradnega zastopstva, sprejelo prek občinskih odbornikov sklep, da se ne bo udeležilo odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani jeseni istega leta! Leta 1908 je pomagal pri zadnjih protinemških demonstracijah metati v Krko še preostale nemške napise v več kot pol tisočletja starem in večino tega časa nemškemu mestu! Kaj še? Leta 1912 je ponosno pomagal pri selitvi v novo gimnazijsko poslopje, leta 1914, pred odhodom na dunajski študij, je pričakal odprtje belokranjske železnice!

In zdaj mu je sovražnik, ki si ga ded ni upal niti imenovati več, brez kakega opozorila, ne da bi se bil držal določil haaškega sporazuma o kopenskem vojskovanju,

ne da bi ga bil vsaj pozval, naj se ustavi in predstavi z geslom ali pa vda, zasadil bajonet v bok. Stala sta pri miru in se skušala videti skozi temo. Dedu se je, medtem ko je v boku naposled začutil utripanje krvi, zazdelo, da v senci sovražnikovega obraza razloči goste, nasršene in navzgor zavihane brke po Hindenburgovem zgledu. In videl je tudi rahlo iskrenje, pravzaprav komaj opazno belino dveh vzporednih točk v sovražnikovem obrazu. To so bile sovražnikove oči. Sovražnik ga je, ne da bi trenil z očmi, gledal; čakal je, da se zgrudi. Kdor dobi takle sunek z bajonetom, pač ne bo kar stal in čakal, če ni tako rekoč že mrtev, se pravi, smrtno zadet in paraliziran. In ded je bil pravzaprav res paraliziran, le da ni otrpnil iz, da tako rečem, fizičnih vzrokov, ampak predvsem v negotovosti, kako hudo je ranjen, in v hkratni neveri, da bi se mu sploh lahko zgodilo kaj hudega. To dvojje si je bilo navzkriž, tolklo se je v njem in mu v enakovrednem boju jemalo vse sile.

Kako dolgo je trajala ta negibnost? Najbrž ne več kot šest, sedem sekund; vsekakor je v tem času dedu postalo jasno, da ga je sovražnik nedvomno zabodel in da ga bo treba prepričati o dobrih namelih, ki so ga privedli do sem. Ne sme se zgoditi, da bi ga sovražnik imel za sovražnika! Saj tak nesporazum bi bil nesmislen: med frontnimi premiki in valovanji so avstroogrski vojaki že malone množično prestopali k Rusom, to je ded prav dobro vedel, in menda je še prejšnjo jesen neki češki regiment odmaširal čez kar v spremstvu bobnov in piščali! In da bi tihega sovražnika prepričal, se je izvil iz otrplosti, odvrgl puško, ki je bila sovražniku nedvomno poglavitni vir nezaupanja, in šepnil, njet, njet, harašo, ja prijahal, ja Sloven, Slovenec, mir, mir. Puška je padla na sneg in zvok, ki bi bil kdaj drugič pridružen, je odmeval po dedovih živcih. Potem so se trepetaji zvoka polegli in spet je nastala tišina. Sovražnik je, ne da bi bil poprej kakorkoli nakazal, da se bo zgani, izdril bajonet iz deda, in kër se je vlažno rezilo pri tem lepilo ob blago dedove palarine in jo vleklo za sabo, je moral stopiti korak nazaj in nekoliko potresti z bajonetom – Mir? je vprašal. Palerina je naposled popustila. Ded, ki je zdaj začel opazati, da ga je bolj kot vse drugo prizadelo ravno sovražnikovo neprizadeto opletanje s palerino, nasajeno na bajonet, ker je, preden je pola palerine uplahnila k njegovim kolenom in prekrila nevidno rano, začutil sram dekleta, ki mu pijanec vzdigne krilo, in ker se je v tem sramu zavedel njegovega bistva, namreč tega, da postaneta spričo takšnega ravnanja obleka in človek, ki jo nosi, izenačena, predmet iste brezobzirnosti ali neprizadetosti, tako da je zdaj on, ded, tako rekoč palerina, ki jo lahko sovražnik nasadi na bajonet in potem opleta z njo, kakor se mu zazdi, se je kljub temu, da se je po njem razlezlo občutje, še najbolj podobno ogorčenju, premagal in pritrdil, mir, mir, harašo.

(Pozneje je seveda odkril, da je najbrž šlo tudi za jezikovni nesporazum, saj »mir« v ruščini pomeni »svet« – preostanek tega najdemo v slovenščini v besedi vsemirje. Tako je, na primer, Vladimir, ki se nam zdi tako miroljubno in blagohotno ime, pravzaprav čisto nasprotje naši predstavi o njem, saj v resnici izraža željo, da bi imenovani vladal svetu. Tu je ded bodisi zaradi tega, ker so se mu misli od popitega vina začele razhajati, ali pa ker je kot spreten govornik domneval, da odmik od teh pripovedi ponavadi zbudi le še bolj nestrpno pozornost poslušalstva, začel na dolgo in široko razkladati svoje poglede na tako imenovane »lažne prijatelji-ce«, tuje besede, ki zvenijo enako kot domače, pa imajo drug pomen. Naštel je nekaj zgledov, ki se jih ne spominjam. Od nekod mi je ostalo v nejasni povezavi s

tem le verz, ki ga je mogoče takrat izrekel ded v tej zvezi ali pa ga imam od pozneje, iz šole, tako da ga s takratnim dedovim govorom povezujem samo zato, ker se mi dandanes kaže kot primeren zgled, povezan z Rusi, in sem ga v spominu zamešal in po asociacijam uvrstil v dedovo zgodbo. Res pa je, da mi je bil verz nerazumljiv še v gimnaziji. Menda je iz **Krsta pri Savici** in glasi se: **Največ sveta otrokom sliši Slave.**) Tako torej ded obstane na klopi, z eno nogo na mizi, ne vem, ali je to spadalo k ponazarjanju njegove drže tam pred sovražnikom ali pa je bila recitatorska poza, ustrezna znanosti Prešernove poezije, z drugo nogo torej na klopi, v roki drži nož za rezanje kruha, tiste vrste mikavni nož z dolgim, iz bajoneta predelanim rezilom, jaz pa tičim zadaj za našlebljenim stebrom vijaka, prižet k navojem, in ne vem, zakaj ima v roki nož. In očetov glas za prešo zakliče, naj se malo umiri, še vedno veselo, v tonu pivskih medklicev, njegovega obraza pa ne vidim. Ampak ded se ne meni zanj in za druge, ki sedijo ob njegovi nogi in ki jih zdaj vidim oblečene v usnje, kako pojejo in pijejo, in tudi jaz imam klobaso v roki, v nosu pa vonj po česnu in kislem vinu, in vse to mora biti iz tega spomina, iz katerega mi je ostala prva smrt, gostje pa so pač naključni in, kar se mene tiče, poljubni, očetovi tovariši iz Ljubljane najbrž, kakršne je včasih pripeljal popravkih ali, kot se spominjam od pozneje, na lov, kamor me je vodil z njimi, oblečenimi v enake usnjene plašče in jopiče, o katerih danes vem, čigava uniforma so bili: se pravi, lovci, tako rekoč univerzalni lovci torej, ki sedijo z mano in dedom in očetom v nekakšni zidanici sredi vinograda nekje blizu Novega mesta, medtem ko se od mame spominjam samo še vonja in je mogoče sploh ni več, mogoče je izginila, prvič, drugič. Ded pa se ne meni za nikogar, ko pripoveduje naprej, še vedno z nogo na mizi, nevarno blizu svojega napol popitega kozarca, še vedno čil in krepak, star okrog petinpetdeset let, bivši atlet, telovadec, ki od nekdaj skrbi za svoje telo, medtem ko se prižemam k preši, otrpel, ker vem, da me bojo opazili in me poslali ven, da ne bi videl noža, poslal ven za mamo, mame pa ni, poslali me bojo, vidim jim po iskrenju v očeh, slišim v očetovem glasu, ko zakliče mir, to so lovci, to so vojaki. In potem so sončni žarki že čisto oranžni, ko ded pripoveduje, kako mu sovražnik torej izdre bajonet iz boka, kako vprašujoče in zamišljeno ponovi mir in kako potem spet sune proti palerini, proti njemu, ampak počasi, kot da mu je mučno, suva z obotavljanjem, iz katerega ga trga le tema okrog njiju, pravzaprav ne toliko z obotavljanjem kot s tisto premišljenostjo, s katero, potem ko si pomotoma stopil na enega tistih rdeče-črnih spomladanskih hroščkov in ko sprevidiš, da je po naključju preživel in da mu nožice še migetajo iz združenega oklepa, prekriješ, kako se ti upira, ko moraš stopiti na to packarijo še vdrugeto.

Ded je rekel, da je bilo to največje presenečenje v njegovem življenju. Ampak jaz sem sokol, je rekel in se ozrl po omizju, sokol, in kot sokol se nisem nikoli bal, bil sem izurjen za boj, in če nisem bil pripravljen duševno, mi vsekakor ni manjkalo telesne pripravljenosti.

V mojem spominu je to prva priložnost, ko se je ded razglasil za sokola. Samo za hip je snel krinko človeka z očali in v kockasti halji, ki je venomer brskal po knjigah in pisaril, ali tistega prijaznega moža, ki se je sprehajal z mano po sadovnjaku in obrezoval grmiče rumenega cvetja –krinko, ki je bila, če naj se izražam natančno, nataknjena prepozno, saj takšne dedove podobe izvirajo iz časov po zidanici – in izpod nje je pogledal obraz neizprosne in grabežljive ujede. Zaradi tega nespo-

razuma je ded pozneje zadobival vse bolj neznanske poteze dvournega bitja, ki me je vodilo v mojem negotovem odraščanju k veri, da so vse stvari lahko navidezne in da se še tako čiste lastnosti drži kot neločljiva senca njeno skrajno nasprotje.

Očitno sem že vedel, da je sokol grabežljiva ptica. Nekoč pozneje sem ga, če le ni bil jastreb ali kanja, tudi videl, v naravi, neprekritega, kako je negibno visel sredi neba, z razstrtimi krili, in prav ded je bil takrat tisti, ki me je opozoril nanj in mi povedal, da se sokoli hranijo z živim mesom. In ko sem bil kar tiho, saj me je obhajala tesnoba spričo tega, da me ded posveča v skrivnosti sokoljega življenja, je šel prek mojega molka močle, kakor v sporazumu. Da bi ga bil vprašal, na kakšen način je tudi od sokol? Nisem si drznil. In spominjam se, kako sem, gotovo sem imel več kot šest let, nekoč spet ležal na topli perzijski preprogi pri knjižni omari in listal po Meyerju. Ded je kot ponavadi sedel v svoji nekoliko ponošeni kockasti halji z našitimi narokavniki pri pisalniku in si nekaj zapisoval. Včasih si je oddahnil, se zagledal v češnjo tik pred oknom, ki je gledalo na vrt, si olupil jabolko, ga razrezal na krlje, počasi používal krlje in mi pomignil, naj se mu pridružim, jaz pa sem prav takrat držal med drhtečimi prsti list z barvano prilogo, na kateri je bilo z nemško pedantnostjo upodobljenih kakih petnajst različnih ujed, rumenookih, ostrokljunih, z grabežljivimi kremplji, ki so me gledale od strani, iz negibnega očesca. Kanja, kragulj, jastreb, sokol, skobec. Ded se je preobražal, podnevi je bil pravnik, ponoči so se mu prsti spotegnili in zostrili v kremplje, pognalo mu je perje, nos se je zakrivil v roževinasti kljun, tiho je vzletel skozi okno, na vrt, potem na okensko polico v nadstropju, kjer sem spal in ga v spanju videl za šipo, kako me gleda, kako bedi nad mano, skoraj tako skriven kot angel varuh, le da njegovo nasprotje, angel smrti, temni obris s temnimi perutmi, da sem se zbujal kriče, prepoten in onemogel. Oba sta bila obliki istega, in če je angel varuh že s samo svojo navzočnostjo v nočnem prizoru nad hudournim breznom pričal o možnosti padca in smrti, jo je ded potrdil s svojo besedo v zidnici. Razlikovala sta se le po barvi perja, to je vse.

Ded je bil sokol!

Z grozo sem sprevidel, kaj se bo zgodilo. Ded bo sovražniku razkljuval jetra, s kremplji mu bo iztaknil oči in iztrgal srce. Stisnil sem se k stebri; tega nisem smel preslišati. In res: ded je začel samogibni boj za preživetje. Izmaknil se je bil sunku, ne da bi bil prav vedel, ali je bil sunek tako počasen ali pa je sam tako hiter. Še vedno ni vedel, kako hudo je ranjen. Skozi misli mu je šlo, da se ljudem, kakor trdi izročilo, trenutek pred smrtjo raztegne, tako da v njem še enkrat preživijo vse življenje. (Izročilo se ne zaveda, da bi bil človek s tem obsojen na slabo neskončnost, zakaj v tem drugem, iz hipa spotegnjenem življenju bi moral na koncu pričakati spet tak zadnji trenutek, ki bi spet vseboval vse življenje z enakim končnim trenutkom in tako naprej, brez konca.) Če je bil to tak hip, je bil vsekakor dobrodošel, saj je ded v njem našel dovolj časa, da je prijel sovražnikovo puško za cev in jo potegnil mimo svojega boka, sebi za hrbet, tako da je sovražnika, ki v presenečenju ali zagrizenosti ni hotel izpustiti, povleklo naprej. Ded mu je podstavil nogo in ga hkrati z zdaj prosto desnico udaril po tilniku. Sovražnika je kar vrglo naprej, zapletel se je, se spotaknil, začel je padati in med padcem se je skušal obrniti. Ded je izpustil puško in z levico zamahnil proti njemu, vendar ga je samo nekako pori-

nil. Druga roka mu je medtem vlekla izza opasača bajonet. Sovražnik, ki je zdaj priletel na tla, bi bil moral zakričati, ne samo zastokati. Zdaj bi bil lahko zagnal preplah. Ded ga je prehitel z bajonetom, zadrl mu ga je v vrat. S tako silo, da je konica zaškrtala po zamrzlih tleh. In medtem ko je sovražnikovo telo postalo plesočča gmota, ki kakor da bi bila šele zdaj zaživela po svoje, ga je prijel za lase, izdrl bajonet in takoj zatem v tekočem, nepretrganem gibu potegnil z rezilom po sovražnikovem grlu.

Omizje je zahrumelo, prah v skoraj vodoravnem snopu tonečega sonca se je zvrtilčil, zadrgetal sem, ko je nekaj glasov hkrati zaklicalo bravo, nekdo je rekel, da je prascu ruskemu čisto prav, potem sem zamižal, slišal med drugimi glasovi klotanje vina v steklenki, nekakšno spahovanje, mletje, drsanje z nogami, ko da je tam za stebrom samo eno bitje, ki počne hkrati sto reči, kot zmaj z devetimi glavami, sovražnik pred mojimi vekami je še kar poskakoval in v želodcu se mi je začela oblikovati krožeča slabost ob tolikšni količini krvi. Ded je rekel: Če jaz ne bi njega, bi on mene.

Rekel je: To ni bil človek, bila je smrt sama. Bila je nihče, kup mesa, pozabljen pod snegom, strohnel v prah na gališki ravnici, od vseh pozabljen, ostanek trupla, mojega ali njegovega. Bil je nič. Zakaj mislite, sta si besedi podobni: umreti, umoriti? Če nočeš umreti, potem umôri. Umôri ali umri! Umôri ali umri! Biti je ubiti! Govoril je naprej, gotovo je govoril naprej, gotovo je moral govoriti, pojasnjevati, sicer tega sploh ne bi bil načel, ampak zame je bilo dovolj, slišal sem, kar je bilo treba, in hitro sem odprl oči, ker smrt je bila prav tema zaprtih vek. V tistem trenutku je bilo, kakor da bi se bil čas zdaj spotegnil meni, ampak ne v življenje. Videl sem bil svojo usodo kot večno temo, večno ležanje, in to videnje, ki prej ali pozneje obide seveda vsakogar, je bilopri meni, mogoče prav zato, ker je bilo tako zgodnje in ker sem ga nasledil od svojega prednika, tako silovito in tako obupno, da sem začel tam za prešo, stisnjen v klobčič, hlastati za zrakom, da se ne bi kar takoj zadušil. In odtlej je izza krinke življenja, narejenega iz snovi, često pokukala ta smrt, to nočno bitje s sokoljo glavo in angelskimi perutmi, ki ga je bilo treba v sanjah ves čas moriti, da te ni umorilo.

Ko sem premagal naval slabosti, sem opazil, da je zgodbe za večino omizja konec kljub temu, da je ded še vedno stal, še vedno napet, ko da ne bi bil speljal pripovedi do strmega vrha, odkoder se lahko le še spušča. Kar je pripovedoval naprej, so spremljali le še napol, kakor eksotično glasbeno spremljavo, ob kateri z večjo slastjo piješ in ješ. Dotlej je bilo v zidnici razmeroma tiho, zdaj pa ne več. Tisto skupno bitje se je ob dedovi izpovedi do kraja zbudilo, kolcalo je, rigalo, žvižgalo, se smejalo, klicalo, klelo, nazdravljalo, tolklo po mizi, topotalo z nogami.

Ded pa še ni končal:

Vse je bilo tiho. Na vzhodu je napočila rahla bledica, komajda slutnja dneva ob črti, kjer se je gališka ravnica stikala z nebom. Sovražnikovo truplo, ki se je kakih deset sekund tako krčevito metalo, da je rožljala kovinska oprema na njegovi uniformi in ga je moral ded z vso težo telesa in močjo mišic tiščati k tlom, se je naposled povsem umirilo. Nihče ni opazil, kaj se je zgodilo. Vse je bilo tiho.

Najhujša mi je bila prav ta predstava. Človek je umrl, ampak bilo je, kakor da se ne bi bilo nič zgodilo. Ne na fronti ne v zidnici ni nihče, razen seveda deda in mene, opazil te smrti. Seveda: vse to so že poznali. Danilo se je. Večerilo se je. Vse

je bilo kot prej. Dvomim, da bi se občutku skrajne ogoljufanosti, ki me je zajel ob tej predstavi, lahko reklo zavist doživih.

Obnemogli ded je še neklay udarcev svojega pobesnelega srca sedel na truplu. Zdaj so se mu začeli vračati čuti. Zavohal je kri. Začutil je toploto, kjer mu je kri počasi curljala v hlačnico, ki je bila že vlažna na otip. Krvavel je. Segel je z desnico za hlače, proti boku, kjer ga je kluvalo v ritmu srčnega utripa, vendar je natipal samo mastno in spolzko kožo. Takšna je bila od krvi, ki se je osupljivo hitro sesirjala. Zapeklo ga je, vendar ne v boku; v levici. Pogledal je dlan in zagledal kri. Kožo in notranjo stran prstov je imel razsekano. Sovražnikove puške očitno ni bil prijel za cev, ampak vsaj za hipec tudi za bajonet. Bil je ranjen, bil je krvav, in iz krvi se je gostilo spoznanje, da ne more več prebegniti, zdaj ko je ubil enega izmed tistih, h katerim se je nameraval zateči. Da bi truplo skril? Kako naj pojasni rano? In stražarja bodo vsekakor pogrešali, saj to je vojska.

Pogledal je sovražnikov obraz, ker ga je na lepem obšla želja, ki se mu je sicer zdelo otročja, vendar obenem nujna: če ne bo vedel, kakšen je bil ta obraz, ga bodo poslej preganjali vsi obrazi!

Obraz je bil, naj je še tako napenjal pogled, samo manj temna senca na ozadju temnih tal. Z desnico je zatipal po njem, ampak odmaknil jo je, ker je bilo, kakor da tipa krzno odrte živali. Bili so zalizki ali brada.

Zdaj je ded naredil nekaj sokoljega, nekaj, kar mogoče niti ni sodilo v to vojno, ampak je bilo prej odmev nekdanjih ali napoved naslednjih: na tleh je poiskal bajonet, ki ga je poprej odvrigel, in z njim odrezal mrliču uhelj. Nekako tjavdan ga je obrisal v plašč in ga vtaknil v hlačni žep, v mlačno mokroto krvi, ko da ga konservira. Spet se je spomnil, da krvavi in da se mora čim hitreje vrniti k svojim, kakor je pomislil na Avstrijce zdaj. Z uhljem, je rekel možem v usnjenih plaščih, ki so spet z zanimanjem prisluhnili, je nameraval dokazati, da se zato tako dolgo ni vrnil s patrulje, ker se je s sovražnikom bojeval na nož.

Ko razmišljam o tem njegovem pojasnilu, so mi seveda zdi nevzdržno. Svoj boj bi bil lahko dokazal z ranama na svojem telesu, ne da bi mu bilo treba še bolj raniti tuje, pa čeprav mrtvo telo. Mogoče se bom približal psihološki ali celo filozofski resnici tega dejanja, če rečem, da je skušal ded v trenutku, ko so šle njegove panslovanske ali pacifistične ali kaj vem kakšne iluzije po vodi, za ceno, ki jo je plačal z ubijanjem, iztržiti čimveč, in da v uhlju potemtakem ni videl dokazila, ki bi pričevalo o njegovem vojaškem junaštvu, marveč potrdilo velikega padca in zaobljubo vzpona na drugi breg hudorne soteske, v katero je bil padel, ker ni bilo angela varuha. In še nekaj: sovražnikov obraz je postal s tem dejanjem zaznamovan, spoznan.

Čeprav to za zadevo samo ni več pomembno, bo nemara prav, če povem še, da je ded kljub vsemu prišel na rusko stran in se naposled, po nekaj mesecih ujetništva, celo bojeval proti Avstro-Ogrski v nekem legionarskem polku. To se je zgodilo takole: ko je s trofejo v žepu naposled prilezel do avstrijskih okopov, se je že toliko zdani, da mu stražarji niso delali težav. Brž so ga spravili v poljsko bolnišnico. Rana v boku sicer ni bila tako huda, saj ni bil ranjen noben organ, vendar pa je ded, preden se je priplazil nazaj, izgubil že precej krvi. Ko je tako ležal med ranjenci in čakal, da se iz generalnega štaba, kamor je že odpotovalo poročilo o njegovem junaštvu, s povratno pošto vrne odlikovanje, je general Brusilov sredi mar-

ca nepričakovano začel spomladansko ofenzivo in zavzel Bukinovo in precejšen del Galicije; avstrijska vojska se je na dedovem odseku fronte umaknila s tako brezglavo naglico, da so bili prisiljeni bolnišnico z osebjem in bolniki vred prepustili Rusom v veri, da se bodo ti držali haaškega sporazuma. Tako je ded prišel na rusko stran. Glede uhlja pa, je dodal po premolku, mora reči, da so mu ga, takoj ko se je vrnil v avstrijske okope, vzeli in ga ni nikoli več videl ne slišal o njegovi nadaljnji usodi.

In tudi jaz nisem nikoli več slišal o tem uhlju in o truplu, ki je poskakovalo, kakor da bi bilo šele oživel, tako da se moj spomin izgublja na stezici, ki se vijugasto spušča nekje med večernimi vinogradi na Dolenjskem, dokler ne zakinkam na dedovi štiporami. Pa vendar je ta dedova pripoved, ki je že sama na sebi trgala z reči njihov ustaljeni videz, da se je izkazoval kvečjemu za navideznost, za nekaj, kar je položeno vrh videza, tako da ga prikriva in maliči; pa vendar je ta pripoved, ki je postavljala na laž celo samo sebe, zakaj ko sem nekaj let zatem prvič in zadnjič izrekel zdaj že nedoločno vprašanje, ki pa se je nedvomno nanašalo na dedovo pripoved, je ded zatrdil, da se mi je sanjalo in da si vse skupaj izmišljam (o tem bom še govoril); pa vendar je torej ta pripoved, sicer najbrž resda temeljito predrugačena v mlinu pozabe in spominjanja, spet in spet zasijala v mojem življenju s kakim svojim koščkom, kakor da bi se bila v zidanici, izgovarjana v presušeni poznopoldanski zrak, razpršila v veter in potem leta in leta sestavljala delce svojega mozaike, ko se mi je vedno znova zgodilo kaj, kar je bilo sicer novo, pa vendar že znano iz dedove pripovedi. Pravzaprav ni še tako daleč čas – ali pa razdaljo skrajšuje njegov pospešeni tek – komaj sedem let je tega, ko je ves svet z ogorčeno in zaprepadeno nejevero spremljal vest o münchenskem pokolu, v katerem so do zadnjega padli izraelski športniki, ki so bili za talce, in vseh pet palestinskih teroristov, za nameček pa še neki policaj in pilot letala, in res je pozneje dogajanje tako rekoč potrdilo, da je bil **črni september** prelomnica, pa vendar, ali je ni bil napovedal že moj ded, če ne s svojim dejanjem, pa s spoznanjem, da umreti pomeni toliko kot umoriti in da eno odtehta drugo?

...

Ampak vrniti se moram k dedu, ki neha veslati in ki z vse bolj pomračenim obrazom posluša moje zatrjevanje, da je nekoč ubil sovražnega vojaka. (Da mu je povrh še odrezal uhelj, tega si ne upam povedati, saj se že zavedam, da dokaza, ki bi bil edini veljaven, namreč uhlja samega, ni, in tako ne izrečem tistega, kar bi moji zgodbi prav s svojo neverjetnostjo podelilo težo verjetnosti). Deset let imam. Dedov obraz izraža vso njegovo nejevoljo spričo tega, da sem se izmaknil njegovemu pedagoškemu namenu – vzel me je s sabo na ribolov, da bi me vpeljal v skrivnosti muharjenja – in povrh še s takšnim, ded bi rekel, izpadom, ampak ker sva do mrliča prišla od druge, mogoče še bolj čudne snovi, namreč od moje mame, se brez zadržkov posveti mojemu fantaziranju, kakor reče temu, in mi začne na dolgo in široko razlagati, kako je odšel v prvi svetovni vojni na fronto in kako je resda prišel na rusko stran.

Ampak brez težav, pravi, gladko.

Sokoli smo to počeli skoraj brez izjeme in tako rekoč organizirano, pravi.

Pokimam. Mimo je že čas dedovega dvojnega življenja, v katerem je preskakoval iz vloge človeka, ki skrbi za to, da je na tem svetu red in da ljudje ne bi bili hudobni, kakor mi je izraz pravnik pojasnila babica, v grabežljivo ujedo, ki je od časa do časa lagodno in brez zadržkov govorila o svoji živalski plati, pa tako razvidno, da je bilo očitno, da je v Novem mestu še kar nekaj takšnih dvoživk, ljudi-sokolov, ki so bili nekoč **organizacija**, po vojni pa so se razpustili.

Ne verjameš?

In ko spet pokimam, mu je to premalo, po očeh mi vidi, da mu ne verjamem, vaju je spregledati laž, in prime me za roko in mi vzame ribiško palico. Prisegam, pravi, da nisem nikoli ubil nobenega Rusa. Vrne mi palico. Molčiva. Ko sem odhajal na vojsko, reče na lepem, ko sva že dolgo tiha, mi je brat rekel, fant, toliko zaupaj vase, da se ti, če si na tem svetu s kakšnim namenom, ne more nič pripetiti, in mati mi je rekla, sine, samo glej, da ne boš koga ubil. Strmo me gleda v oči, kakor ga je mogoče gladala mama, če ga je seveda res gledala oziroma če mu je res kaj rekla, dokler ne prikimam in ne odvrnem pogleda, docela ustrašovan in ukročen. In nikoli pozneje ga nisem več spraševal o prvi svetovni vojni, še celo o njegovem sokolstvu ne.

Res čudno pa je, da sem skoraj petindvajset let po tistem pogovoru na Krki v neki knjigi našel odstavek, v katerem je skoraj od besede do besede ponovljena dedova izpoved o tem, kaj da sta mu rekla brat in mati.

Bodisi da je bila to še generacija, v kateri so bile takšne besede ob slovesu značilne, zakaj to je bil navsezadnje še čas pred prvo svetovno vojno, ki se nam v današnji perspektivi zdi malone idiličen (berite tedanje detektivske povesti!), bodisi da je ded, ki je bil navsezadnje frontovec in je bil po vojni na dovolj odgovornih mestih v Celju, Novem mestu in Ljubljani, od koga drugega, mogoče pa kar od avtorja tiste knjige samega slišal te besede, pa se jih je v zadregi domislil in jih pred mano uporabil kot retoričen dokaz, ne da bi bil pomislil, da utegne prej ali slej o njih spregovoriti njihov imetnik: pravzaprav je to vseeno, vsaj kar se mene tiče. Zame je bilo poglavitno, da je ded s svojim zanikanjem še enkrat kot že nekajkrat spreobrnil videz tistega, kar se mi je kazalo kot resnično. Najprej je nehal letati po nočnem nebu in zdaj v žepu ni več nosil uhlja. Iste besede so imele različne pomen, iste besede so si delile različne junake.

In zdaj, v letu 1974, v tem mrzlem januarju, sem ga moral naposled videti, kakšen je v resnici, in ob misli na to sem vzdrltel.

...

Ko pa sem naslednji dan v mrliški vežici, ki se, zdi se mi, vendarle ni imenovala po nobenem svetniku, ampak je imela le zaporedno številko, v tej niši, ki je s svojo obliko napovedovala naslednjo, končno postajo na potovanju pokojnikove krste, in v kateri se je zdelo, da gosti vonj po rožah in še nečem, kar nikakor ni bilo kadi-lo, ampak prej kako diskretno razkužilo, povrhu pa sem osuplo opazil, da nikjer ni nobene sveče in da so, kot je oznanjal razcefran napis na steni, celo prepovedane, ko sem torej zagledal vošчени dedov obraz, skrit pod motnim polivinilom, še vedno nisem vedel, zakaj mi noge ne nehajo drhteti. Vso noč sem bil preživel v vznemirjenosti, ki se je vse bolj odmikala svojemu izviru in se spreminjala v sam

svoj odmev, in ker sem se zavedal, da v takšnem stanju ne bom mogel spati, sem se bil priglasil na nočni šiht, in tako sem ob šestih zjutraj povsem buden pozajtrkoval, tokrat hrenovko in čaj, in se odpravil naravnost na Žale.

Še vedno je snežilo in kljub neprespanosti, v kateri so postale moje oči občutljive na svetlobo, sem nekako dobre volje stopal po nezgaženi belini Vilharjeve. Sneg je bil čist in cel. Pri topolih sem se celo obrnil in se zagledal nazaj, v svoje sledi. Prejle sem še delal, malo prej je bila še tema, zdaj pa se je že kar lepo danilo in jaz sem korakal proti pokopališču, da si pogledam mrtvega deda, te sledi v snegu, ki so nastajale pod mojimi podplati, da tako rečem, zahrbtno in nevidne mojemu pogledu, brž zatem pa postajale v celcu opazne in celo otipljive, vidne daleč nazaj, prav tja do zabojnikov, izmed katerih so prihajale, v perspektivi združene v enojno, komajda kaj cikcakasto progo, te sledi so bile v tem filmskem prizoru nekaj zelo resničnega, nekaj, česar trenutek prej še ni bilo, bile so mi privržene, bile so kot senca, ki nikoli ne zapusti človeka, ali kot nekakšen pripomoček pri hoji skozi mesto, palica, karta Ljubljane, skratka, bile so zagotovo moje. In šele pri velikanskih kovanih in na otip ledenih vratih na pokopališče, ki so bila ob tej uri, kako da tega nisem bil pomislil prej, še zaklenjena, za nameček pa ne na njih ne kje zraven nisem našel nobenega napisa o času obratovanja, se me je spet polastil nemir.

Ah, narekanja! Odkorakal sem spet proti drevoredu, mimo katerega sem šel malo prej; tam sem namreč zagledal velik kovinski pano. Mogoče bo tam kaj pisalo o tem, kdaj odprejo. Pa naj si je predstava o pokopališču kot o nekakšnem podjetju, ki se mora ravnati po urniku, še tako nespodobna. Da, narekanja: ali ni ta notranji drget prav posledica tega, da ne narekam? Da se v meni ne zgane sočutje, da v meni ni solz? In zakaj ne? Iz zamere pač ne; nasprotno, če se je sploh kdo ukvarjal z mano takrat, ko sem bil potreben moške roke, je bil to on. In kje bi bil preživiljal otroška leta, če ded ne bi bil imel toliko razumevanja, da me je trpel v svoji študijski sobi? Pomeni to, da me je življenje že skovalo?

Na panoju ni bilo nič razen strogega, črno-belega plakata, ki je vabil k ogledu **Labodjega jezera**. Zastrmel sem se v seznam nastopajočih. Nobenega imena nisem poznal. Pogledal sem na uro. Sedma je bila mimo. S palcem sem potipal stekelce, da bi videl, ali se kaj vdaja. Bilo je namreč napočeno v mrežo srebrnih črtic. Najbrž pa sem pritisnil s premalo občutka, saj se je stekelce tiho, skoraj neslišno razsulo v steklovinastrah prah, prej siv kot sijajen. Kazalca sta bila zdaj videti tako neobgljena in brez obrambe.

Spomnil sem se D.B.

Spomnil sem se D.B., pa samo kot imena, obraz pa je bil kot poskus diletantskega računalnika, komajda obris katerekoli glave z nejasnimi zasenčenji, kjer naj bi bile odprtine za oči.

...

Najsi so bili spomini tam pred panojem takšni ali drugačni, ni bilo več dvoma, da jih je priklicala dedova smrt. Ded je še zadnjič postal moj vodnik: vznemirjal me je, me prisilil, da sem preživel nespečno noč, kataliziral je v meni spomine na druge smrti, mi celo zbudil dvome o veri, v kateri sem živel zadnja leta, češ da je smrt sicer zoprno dejstvo, s katerim pa sem pripravljen živeti. Strmel sem v pano. Diri-

gent? Solisti? Režija? Sama neznana imena. Obrnil sem se in se zagledal po drevo-redu, ki drži k vhodu na samo pokopališče. Dve starki v črnem sta se kot v kakšnem Murnu ali Kosovelu skoraj neopazno pomikali čez zasneženo ozadje. Spet sem pogledal na pano. Nisem vedel natanko, kaj je narobe, ampak očitno je nekaj pretrgalo tek mojih misli. Spet k starkama, še sta bili tam, med dvema kostanje-ma. Spet pano. Bilo je, kakor da sem nekaj pozabil, še preden sem se spomnil, še preden sem doživel. Obhajal me je občutek, natanko nasproten tistemu, čemur psihologi pravijo *déjà vu*. Človeku se lahko zgodi, da pride na kak nov kraj, v nez-nano mesto, nekam, kjer ni bil še nikoli, pa se bo domislil vsake, še tako neznatne podrobnosti. Ali pa pride, to je seveda normalno, v nov kraj in ga tudi vidi kot nov kraj, kjer ga še nikoli ni bilo. Ampak kako naj bi opisal občutek, ki te obide ob po-gledu na nov kraj, kjer se zdi, da te še vedno ni? Še enkrat sem si pogledal imena, se še enkrat ozrl za starkama, ki sta medtem, presenetljivo, prilezli že skoraj do por-tala cerkve, vidnega v okviru odprtih pokopaliških vrat. Ozrl sem se celo v nebo, od koder je tu in tam še nanesele kako rahlo snežinko. Nekaj je manjkalo. Tako. Prizoru je manjkal pomemben sestaven del, kakor košček pri zlaganki, ki se sesta-vljancu zdi na prvi pogled popolna, potem pa se mu na lepem poblisne luknja, skozi katero se kaže podlaga. Samo da te luknje nisem videl. Tako se morajo po-čutiti detektivi v zgodbah, kadar se zavejo, da jim je ključ do skrivnosti zločina že v dosegu roke, da ga imajo tako rekoč pred nosom, vendar ga ne razločijo izmed množice navidezno enako pomembnih podrobnosti.

Ta občutek, kakor da bi bilo v mojem vidnem polju kaj narobe, pa ne, da bi bilo v kakem njegovem kotičku kaj, česar tam ne bi smelo biti, kakor se mi zgodi včasih, ampak ravno nasprotno: kakor da tam ni tistega, kar bi moralo biti in kar se, brž ko usmerim fokus pogleda tja, spet potuhne v svojo prisotnost, me je silil, da se kljub mrazu v čevljih nisem mogel odtrgati od panoja. Stal sem tam in čakal, ne da bi se skušal česa spominjati, ne da bi na kaj mislil, zbran v svoji nezbranosti, do-kler se ob osmih ni prikazal uslužbenec, ki je odklenil vrata amfiteatra poleg po-kopališča, kjer so se v vencu mrliških vežic pokojniki ponujali zadnjemu ogledu. In res se je izkazalo, da vsi ti občutki, ki so se me v takšni ali drugačni preobleki lo-tevali že od prejšnjega večera, nimajo neposredne zveze z dedom kot takim. Stal sem v tesni vežici, v kateri je bilo, čeprav je bila napol odprta niša, zatohlo, in gle-dal dedov obraz pod polivinihom. Čakal sem, da bi videl, kaj se bo zgodilo. Ded je na videz spal. Oči je imel zaprte, roki prekržani na prsih, vendar ne sklenjeni v molitev, ampak z dlanjo čez dlan. Zbegano sem pomislil, kako čudno je, da polivi-nil ni zamegljen, zarošen. Ampak seveda, ni dihal! Kljub natančno poravnanim pregibom temnega suknjiča je bila v njegovih nadlahteh nekakšna krčevitost ali vsaj napetost. Če bi bili dlani ležali samo malce bolj na levi, pa bi rekel, da skuša ustaviti kri, ki mu teče iz rane v boku.

Brazgotine bodo zdaj torej za vselej zaceljene. Nikoli jih ne bom videl. Domislil sem se, kako sem v letih 1957 in 1958, preden smo se preselili v Ljubljano in naju je ded poleti kdaj pa kdaj peljal na kopanje na reko, potajeno oprezal, da bi videl, ali ima nad kolkom brazgotino. Ampak tisti čas so se nosile ohlapne kopalne hla-če, še najbolj podobne današnjim hlačam za tenis. Docela so pokrivalo dedov tre-buh. Dedu se je videlo, da se je ukvarjal s športom, vendar pa je bil takrat že malo bolj krepke postave. Tako se je zdelo, kakor da tisto, kar nosi okrog pasu, sicer

niso več mišice, vendar tudi še ne salo. Ker je bil potemtakem v pasu nekoliko zajeten, so se kopalne hlače lepo prilegale tej oblini, potegnjene precej visoko, precej više od popka, do žličke tako rekoč.

Na dlani brazgotine ni bilo opaziti. Ampak ded je imel, ko je prijel za bajonet, enaindvajset let, in iz lastne izkušnje vem, da se manjše rane v tej starosti zlahka zarastejo, še posebno, če so gladke vreznine.

V tisti jeseni tik pred selitvijo, se pravi, proti koncu avgusta, ko smo imeli na Dolenjskem nenavadno lepo babje poletje, ki se je nadaljevalo še septembra, ko sem hodil v šolo v Ljubljani, pa se mi je za hip le ponudila priložnost, ko bi si lahko prišel na jasno glede tega temeljnega vprašanja: ali se je ded lagal ali ne? Ali je moril ali ne? Ne vem več, kaj sem počel v gozdiču ob reki, mogoče sem nabiral storže, da bi jih s Petrom metala čez vodo ali obstreljevala z njimi kak kamen, ki je štrlel izpod rečne gladine, vsekakor sem, ko sem prikorakal mimo gosto zraščene grmovja, nehote zalotil pripognjenega deda, ki se je, vsaj zdi se mi, ravno preoblačil. Strmel je predse v tla, kot da bi se bil v kaj zamislil. Obrnjen je bil proti grmovju, pač po tistem instinktu, ki ti govori, da te drugi ne bodo videli, če jih ne vidiš sam, in po katerem se menda ravna tudi noj, kadar zakoplje glavo v pesek, tako da mi je kazal levi profil. Potemtakem mi je kazal tudi levi bok. Medtem ko sem samogibno stopal po tihih iglicah, ne da bi se vsaj za hip ustavil, mi je pogled zdrsnil z njegovega, še vedno zamišljenega in hkrati zbranega obraza. Tam spodaj nekje bi morala biti vidna brazgotina – in mogoče je tudi res bila – ampak takrat sem že pozabil nanjo, zakaj pogled in mišice mi je zelektrizirala velika, tako se mi je vsaj zdelo, negibno živa, skoraj modrikasta reč, ki mu je kakor kaka guma bingljala v senci desnega stegna in ki me je kar vrgla naprej. Konec. V naslednjem hipu sem neopažen zapustil prostor dedove zbranosti in se znašel na slepečem produ. Oh, ded, ded, eno skrivnost si prikrival z drugo, eno rano poglobljaj z drugo!

Sicer pa, kaj bi imel od tega, da bi se prepričal? Mar bi bilo dejstvo strahu, ki sem ga preživel od četrtega leta starosti, kaj manjše ali kaj blažje, če bi se izkazalo, da je ded na zgodbo naletel pri kaki svoji zgodovinski raziskavi ali jo, recimo, slišal od tistega publicista?

Občutek pričakovanja v meni je še celo naraščal. Zaradi polivinila, ki je tesnil vsako odprtino, skozi katero bi utegnili iz krste vdreti kaj vem kaj v svet živčih, so bile dedove poteze zabrisane, ampak na njih ni bilo nič spokojnega. Dlje ko sem gledal njegov obraz, ki je bil bolj izpit in koščat, kakor pa sem se ga spominjal (videl ga nisem bil več kot dve leti), bolj se mi je zdelo, da gledam neznanca. Mogoče je minilo pet minut. Mogoče sem ga predolgo gledal. Tako kot če vedno znova ponavljaš kako besedo, dokler ne izgubi svojega pomena. Neznanec. Bi ga lahko spoznal po brazgotini? V vežici sva bila sama, tako kot je bil ded takrat sam s sovražnikom . . . Samo malo ga razgalim . . . Odgnal sem nespoštljivo misel, ampak občutek, da sem se zmotil in da se poslavljam od tujca, je bil nazadnje že tako močan in prepričljiv, da sem le odtrgal pogled od obraza in stopil k osmrtnici v okviru, komaj vidnem poleg napisa, da je prepovedano prižigati sveče. Bil je seveda pravi, Martin Zgonc, dr.jur.utr. In spodaj: užaloščeni sin Jože.

Vrnil sem se k polivinilu. Obraz je bil po tem predihu spet spoznaven, ampak v njem je bil še drug obraz, najprej neznan, potem naposled prepoznan, prežeči, ostri, grabežljivi obraz, na katerem se je koža napenjala prek nosne kosti in jo kri-

vila, orumenela koža pa je bila kot roževina: seveda, bil je nikdar uzrti dedov obraz iz otroštva, obraz, ki me je v mōrah gledal skozi okno.

Ded je bil sokol.

Priprte oči, koščati, že tako zakrivljeni nos, tanka črta ustnic, v katerih ni bilo več krvi, sokol. Vračal se je, ne v nebesa, v katera tako ni veroval (šele pozneje sem zvedel, kako je umiral), ampak v naravo. Nazaj proti teku evolucije. Sokol, potem plazilci, črvi, insekti, mikroorganizmi, bakterije, rudninske snovi, prah.

Esej

Marjan Rožanc

Esej o neobljudenosti Slovenije, o zalezovanju Edvarda Kocbeka in o evropskem Slovencu

(Iz knjige esejev in legend »Evropa«)

Naše največje pomanjkanje je pomanjkanje ljudi. (Samo milijon nas je!) Še večje pomanjkanje pa je pomanjkanje velikih ljudi. Trenutno v vsej Sloveniji ni niti enega takega, ki bi ga zaradi njegove pomembnosti poznali še v sosednjem Gradcu in Vidmu, kaj šele malo dlje od tod, prav nobenega takega, pred katerim bi človeka že ob misli nanj, kaj šele ob telesnem srečanju spreleteli srhi, in Slovenija spominja na neobljuden kraj.

Zadnji veliki ljudje so prišli k nam iz avstroogrske monarhije, Ivan Cankar, Janez Evangelist Krek, Milan Vidmar, Henrik Tuma in Jožef Plečnik, zdaj pa že lep čas ni nikogar od nikoder . . . K tej naši neobljudenosti veliko prispeva naša samoza-dostnost, naša izenačevalska strast, s katero sekamo vse nekoliko višje glave, še veliko bolj pa naše nezanimanje za zgodovino, za lastno in tujo zgodovino, ki nam je te kraje izpraznilo še veliko bolj kot izseljevanje v Ameriko in zahodno Evropo. Zgodovina je za nas zgodovina človeških življenj, ki jih Slovenci nismo živeli in ki jih torej ni živel sploh nihče. To pa je pomanjkanje, ki je najbolj boleče, saj vse preživele surovo postavlja ven iz ozračja, ki ogreva svet in ki mu pravimo človeštvo. Nič ne vem o prvih krščanskih mistikih, nič o eremitih v Egiptu, ki bi praviloma morali naseljevati tudi te kraje, nič o tako pretresljivo topli človeškosti Frančiška Asiškega, ki ga vsa druga ljudstva ljubijo z vsem srcem. Če nam je usoda Martina Luthra še kolikor toliko blizu, ker smo že trčili ob podobno usodo nekega

Slovenca, Primoža Trubarja, in če nam je blizu Francesco Petrarca, ker smo trpeli neuslišano ljubezen Franceta Prešerna, se že ob Sørenu Kierkegaardu najdemo v hladu, ki med ljudmi ni naraven. Še hujši in še bolj nečloveški pa je hlad, ki nas zajame ob Johnu Tolandu. Kdo je sploh to bil? Živ človek ali le utvara? In četudi vemo, da je bil to vročičen Irec, pijan od razuma in lastne veličine, nam to nič ne pove; še manj nam pove podatek, da je živel v sedemnajstem stoletju se pravi v času, ko na Slovenskem ni živel nihče. Vsaj na misel nam ne pride nihče, kar pa je spet tako, kot da bi zinili kakšno izmišljeno ime.

Druge evropske dežele so prenaseljene. V Parizu lahko popiješ kozarec vina celo v gostilni »Pri Ludviku Filipu«, tako da moraš od začudenja pozneje doma polistati po enciklopediji, če je to res tisti Ludvik Filip, ki je odigral v zgodovini francoskih kraljev tako žalostno vlogo? Toda prav ta je in tudi ta je v Franciji živ. Morda res ni bil najboljši vladar, zato pa je bil dober pivec, in to je dovolj, da se ga je Francozom zdelo vredno ohraniti v spominu. Mi pa tukaj ne ohranjamo nikogar, niti svojih redkih svetovljanov ne, ne Antona Novačana, ne Stanka Majcna, ne Izidorja Cankarja in ne Antona Korošca . . . Če ne zaradi drugega, jih brišemo zaradi našega klerikalizma in ideološke nestrpnosti; v Sloveniji, v tej neobljudeni deželi, zmerom živi en sam človek, samozadovoljni Kranjec, in ob njem ni prostora za nobenega drugega človeka.

Zato ta spis o Kocbeku. Tudi Edvarda Kocbeka, zadnjega velikega Slovenca, bi skoraj rajši zbrisali, kot pa živeli z njim. Seveda: če ga ne bo ohranilo med nami njegovo lastno delo in življenje, ga ne bo ohranil tudi ta spis, toda vsaj poskusiti je treba. In ker sem bil njegov sodobnik in njegov znanec, naj bo to zapisano kot spomin v prvi osebi, da bo morda za konec tega esejističnega pisanja kanilo na papir nekaj neesejistične človeške neposrednosti, ki včasih poseli tudi najbolj neobljudene kraje.

I

Nekoč ob koncu šestdesetih let sem prišel k Edvardu Kocbeku – ne vem več, zaradi česa, a vsekakor v trenutku, ko so uprizarjali zoper njega novo politično gonjo – in odprla mi je njegova žena Zdravka. Razveselila se me je, kot se je v hudih trenutkih razveselila vsakega mladega obiskovalca, in mi v mračni predsobi hvaležno stisnila nadlaket.

»V naši hiši je čedalje huje,« je šepnila. »Najbrž ne bi zdržala, če bi ne vedela, da je svetnik.«

Imela je solzne oči, vendar sem se kljub temu skoraj nagonsko uprl kakršnemukoli sočutju. Nisem mogel pritrditi njenemu brezupnemu razpoloženju, vsaj ne v Kocbekovem imenu, ki je bil kljub vsem težavam vedno svetel in zadovoljen, vzvišen nad pritlikavostjo politike, še bolj pa sem se uprl besedi svetnik. Da, svetnik, prav gotovo, če je ta beseda izpeljana iz besede svet, zakaj tako zemeljskega človeka, kot je bil Edvard Kocbek, še nisem poznal. Vendar je bil v tem mojem kljubovanju tudi strah, strah za Kocbeka in njegovo svetništvo: zbal sem se, da ga utegne ta materinska ženska obvarovati pred njim samim, zakleniti pred svetom in mu onemogočiti, da bi še naprej hodil po robovih svoje svobode in da bi še kdaj zašel v skušnjavo in se umazal . . . Če ne bo dovolj zemeljski in zapleten v vse te svinjari-

je, sem si mislil, ne bo svetnik. Vsi svetniki, z Jezusom Kristusom na čelu, so bili hudičevo zemeljski, včasih celo grešni ljudje.

To sem popisal že v svojem Romanu o knjigah. Nisem pa zapisal, da sem postal s tem svojim odnosom do Kocbeka neusmiljeno zahteven. Da sem ga pahnil v eksistenco, v kateri naj bi bil vedno na robu pogubljenja in odrešitve, umazanosti in čistosti, prekletstva in izvoljenosti, skratka v eksistenco, ki je človek nima pravice zahtevati od sočloveka. Edvard Kocbek je postal zame poskusni zajec človeške zmogljivosti. Prežal sem nanj tako rekoč v zasedi, vedno do njega moralistično surov in neusmiljen.

Nekoč v teh istih časih, ko sem s svojimi pisateljskimi kolegi posedal pri opoldanskem vrčku piva za poletensko mizo pri Figovcu, se nam je pridružil.

Prineslo ga je z njegovega rednega dopoldanskega sprehoda po Tivoliju, na katerem sem ga že nekajkrat opazil in ga s spoštljive razdalje tudi opazoval. Z rokami na zadnjici se je sprehodil od svojega doma do ostankov Lattermannovega drevo-reda ob tržaški progi, od tam pa prek tivolskega trikotnika vse do športnih igrišč pred dvorano Tivoli. In kadarkoli sem ga opazil, sem se spomnil stavka iz njegovega pariškega dnevnika, v katerem je zapisal, da je odsotnost pravzaprav prisotnost na nekem drugem mestu. Kje je bil, ko se je sprehajal po Tivoliju, nisem mogel ugotoviti – bila je to pač njegova dopoldanska meditacija, če ne celo molitev. Prav zato sem toliko bolj nenasitno pograbil vsako njegovo kretnjo, kakor hitro se je iz zapredenosti vase povrnil v svet: ko je zagledal kostanjev sadež na poti, ga je brcnil spod noge in pohitel za njim, da ga nesprenito zajame še enkrat in pošlje še dalje v travo; ko je zagledal deklico na kotalkališču in je stopil k ograji ob robu asfaltne ploščadi, da si jo ogleda čisto od blizu . . . Ob vsaki teh svojih vrnitev v svet je kar ponorel, poskočil, se tega ali onega razveselil kot otrok in se od razburjenja otipaval po obleki in po telesu, včasih celo kaj zamomljal . . . Potem pa se je z novimi, razburljivimi vtisi spet zapredel vase, vrgel roke na zadnjico in nadaljeval svojo božjo pot, svojo odsotnost v prisotnosti na nekem drugem mestu. Skratka: ti-stega, kar me je privlačilo k njemu in kar je mučilo mojo moralistično radovednost, mi ni izdal z ničemer.

Ko nam je pri Figovcu prisedel, so se mi vrčki na mizi, v katerih se je pena že zdavnaj plegla in je pivo v njih spominjalo na scalnico, zazdeli spričo tega božjepotnika kar malce žaljivi. Prebanalni so bili, kakor je bilo navsezadnje banalno tudi naše pisateljsko uživanje na soncu in samozadovoljstvo, obenem pa ravno prav izzivalni. Vendar so bile v zraku še veliko banalnejsše stvari: dan pred tem je sovjetsko letalo treščilo v Avalo nad Beogradom in v nesreči je zgubilo življenje več sovjetskih generalov. Nekoč je rekel:

»Kaj neki jih je prineslo k nam?«

»Vojaški načrti«, je suho pripomnil Kocbek. »Kaj drugega pa nosi generale naokrog.«

Potem se je zahahljal.

Ta človek pozna svet, me je prešinilo – prešinilo nekoliko presenetljivo, vendar v skladu z mojo slutnjo in radovednostjo. Ta človek pozna od blizu tudi ono drugo, temnejšo plat sveta, svet oblasti in moči, skratka tisti skoraj nečloveški svet, o katerem se meni in vsem nam, pisateljskim sanjačem in preprostim smrtnikom, niti ne sanja! Seveda ga pozna! Saj je bil navsezadnje član Izvršilnega odbora Osvobo-

dilne fronte ves čas krvave vojne, na Rogu, v Kočevju in na Pugledu, bil podpredsednik Antifašističnega sveta Jugoslavije, bil v vrhovnem poveljstvu oboroženih sil osvobodilne vojske na Visu, bil minister v prvi povojni jugoslovanski vladi v Beogradu, bil podpredsednik slovenske skušine . . . Bil je skratka zraven, ko se je odločalo o zmagi in porazu v drugi svetovni vojni, o novih mejah med narodi, o obračunu z izdajalci in sodelavci okupatorja in o notranji in zunanji jugoslovanski politiki . . . Ta človek pozna svet, v katerem se odloča o dušah vseh nas, preprostih in nevednih državljanov, v katerem se vodijo grozljivo usodni razgovori in sprejemajo usodne odločitve, tudi odločitve o življenju in smrti. Ta človek je od tega grozljivega in usodnega sveta prizadet v dno duše, če ne celo ranjen . . . In samo zaradi tega je tako velik pesnik. Samo zaradi tega, ker je zabredel v ta umazani svet do kolen in še čez, se lahko zdaj tako angelsko lahkokrilo dvigne nadenj in lahko tako prepričljivo zapiše besede, kot so »velikonočna blagovest«, »evangeljska sreča«, »odrešenjsko razpoloženje« ali »Ura obiskovanja«, ki ne samo njega, ampak vse nas povzdigujejo v nedolžnost. In samo zato lahko z vsem svojim bitjem veruje v Boga in je vernik, z vsem svojim bitjem predan skupnosti, v kateri ne odločata samo človekova volja in dejavnost, ampak tudi milost . . .

Tedaj je Kocbek zaživel v meni nemara v vsem svojem obsegu. Ne samo tak, kakršen je bil meni dotlej, ampak tudi tak, kakršnega so mi opisovali njegovi sovražniki . . . Evforičen, zanesen aktivist, ki žari ne samo v slasti delovanja, temveč tudi od dosegljivosti in bližine cilja, v katerem bo okronal svojo oblastiteljnost, kakršnega opisuje v svojih spominih Ruda Jurčec. Razvnet gimnazijski profesor, ki leta štirideset na Koroščevem pogrebu teka od dijaka do dijaka in se smehlja od zadovoljstva, ker je uspel tem mladim fantom vcepiti o tem dogodku svoje mišljenje. In kakršnega sem videl devetega maja leta petinštirideset na balkonu ljubljanske univerze, ko se ni razlikoval od Kidriča in ko je tudi govoril kot Kidrič, zaneseno povzdignjen v pest, v krik prihodnosti, v poosebljeno narodno voljo, svetlo, strastno in zanosno, ki se mu je množica spodaj na trgu enoglasno odzivala v najbolj zanesenem trenutku slovenske zgodovine. Ko je bil enako kot Kidrič, kakor se z mano vred spominja tega trenutka Taras Kermauner, fantastičen in grozljiv, zapeljiv in nevaren, ena sama od velikanskega plamena razgorena strast, ki ji je dovoljeno tožiti, groziti ali celo ubijati.

Ta podoba me potem ni več zapustila. In od tega trenutka dalje nisem več videl, kaj me pravzaprav tako neusmiljeno privlači k temu človeku – vzvišenost njegovega duha ali padlost njegovega telesa, njegov osebni čar ali njegova zgodovinska razsežnost, poezija ali moč, osamljenost samostojnega intelektualca ali oblast nekronanega voditelja množic? Vsakič, ko sem pomislil nanj, sem se naježil in me je spreletela mrščavica . . . Ni bil pravzaprav Kocbek tako velik in resničen, kolikor sem bil jaz spričo njega nepomemben in zlagan. Samo zato, ker sem bil zunaj sveta in mi je bilo prizanešeno z vsem stvarno človeškim, celo s smrtjo, sem se lahko postavljal s svojim neverništvom. Samo zato sem lahko celo ob njem vzvišeno moraliziral. In če nisem hotel ostati nestvaren moralist, sta mi bili potrebni prav Kocbekova politika in zgodovina, prav ta umazani svet in te umazane roke . . . Oskruniti sem se moral, saj se človek, ki se izmika življenju, oskrunja še toliko bolj – postaja nečlovek.

Prav zato me nevšečnost, ki sem jo kot sourednik Mostu zagodel Kocbeku, ni izti-

mila. Bilo je nepremišljeno in neodgovorno dejanje, ki me je navdajalo z občutkom krivde, bila je sramota ampak obenem je bilo tudi nekaj človeško polnega, resničnega, končno morda celo nekaj zgodovinskega . . . Dočakal sem pač svojo oskrnitev.

Lev Detela je v svoji mladeniško moralistični prenapetosti zapisal, da je Edvard Kocbek s podpisom dolomitske izjave, s katerim se je v imenu krščanskih socialistov odpovedal samostojni politični stranki, odpovedal tudi političnemu in duhovnemu pluralizmu slovenskega naroda. In ne samo to: s tem, ko je s svojim podpisom prepustil politično in vojaško vodstvo osvobodilnega boja komunistom, je postal izdajalec slovenskih kristjanov. Če bi bil resničen kristjan, bi se moral temu podpisu upreti, ne glede na posledice. On, Lev Detela, bi na Kocbekovem mestu po zgledu krščanskih fanatikov in bojnikov, ki jim žrtev nikoli ni bila tuja, to tudi storil, pa čeprav bi ga pri priči likvidirali. In mi smo to v Mostu natisnili.

Ko se je Vlado Vremec s svežo številko revije, v kateri je bilo to natisnjeno s črnim na belem, prikazal v Ljubljani, sva se zgrozila. Ovedela sva se uredniške neodgovornosti, saj sta bili najini imeni natisnjeni na platnicah, ovedela nepremišljenosti, zavedala pa sva se tudi tega, da je to najino nelagodno počutje prav malenkostno spričo obtožb, ki so letele na Kocbeka. Nobene druge izbire nisva imela, kot da pogumno stopiva k njemu.

Pred Kocbekovo hišo pa sva se ustavila.

»Hudič je v tem,« sem rekel, »da si Kocbek lahko misli, da smo mu to zagodli namenoma. Iz maščevanja.«

»Zakaj?«

»Zakaj pa zahajamo k njemu že tri, štiri leta. Nemara zato, ker smo želeli in si še želimo, da bi nas imel za svoje in da bi nam dal kak prispevek . . . On pa je medtem objavljaj v Pahorjevem Zalivu in v Prostoru in času, samo v Mostu ničesar.«

»Jaz nikoli nisem terjaj od njega kaj takega.«

»Jaz pa sem. Če se že gremo revijo, ki naj bi bila nadaljevanje njegovega Dejanja, sem pričakoval prispevek tudi od njega. To je skoraj samoumevno. In zdaj si res lahko misli, da se mu maščujemo. In ne samo maščujemo – da ga imamo za izdajalca. Kakor je izdal krščanske socialiste, tako izdaja zdaj tudi nas.«

Bolj kot sva položaj pretresala, slabše je bilo. Nazadnje nama res ni preostalo drugega, kot da se s Kocbekom kratko malo soočiva.

Kocbek se naju je razveselil. V razpetem tričetrtinskem domačem suknjiču in razmršenih las, ki so mu plapolali okrog uhljev, se je dvignil s kavča proti nama in naju povabil k sebi, nazaj h kavču in k mizici, pri kateri sta stala dva fotelja. Radoveden človek, ki se že vnaprej hahlja od zadovoljstva nad novicami, ki mu jih prinašava v hišo in brez katerih bi lahko zapadel v čemernost. Sedel je, se nagnil naprej in začel s svetlimi očmi pobirati novice kar z najinih obrazov.

Izmenjali smo nekaj besed, potem pa je Vlado, ki je imel revijo ves čas v naročju in ji nervozno vihal platnice, le rekel:

»Novo številko Mostu sem vam prinesel. Preberite, prosim vas, tole, kar piše o vas.«

In položil je predenj odprto revijo – prvi hip tako, kot da midva z revijo in s pisanjem v njej sploh nimava nič skupnega. Potem, kakor hitro se je Kocbek sklonil nad papir in začel brati, pa naju je zapljusnila silna nelagodnost in nervoznost. Jaz

kratko in malo nisem zdržal:

»To je uredniška napaka«, sem rekel, da bi prestregel kakšno hujšo sodbo. »In zase lahko rečem, da bom zahteval Detelov izstop iz uredniškega odbora, ker si v imenu duhovne svobode in zaslug lasti preveč pravic, ali pa bom izstopil iz uredniškega odbora jaz sam.«

»Zakaj?« je rekel Vlado. »Prav zaradi tega smo v kolofon zapisali, da za podpisane prispevke odgovarja vsak avtor sam.«

Toda Kocbek naju ni slišal, ne mene ne njega. Bral je. In slednjič tudi prebral. Potem je dvignil pogled in se zagledal mimo naju nekam v prazno – prvi hip ni spremenil ne barve ne izraza na obrazu, samo njegove prostodušnosti je bilo konec. Zrl je nekam predse, očitno vse bolj presunjen in prizadet, potem pa je stisnil ustnice in prebledel, očio so mu otrpnile. To je potrajalo neskončno dolgo, potem pa je le izdaval:

»Kaj je temu ubogemu fantu! Tako se vendar ne sme pisati.«

Vendar je bilo njegovo začudenje le videz. V resnici je bledeel od bolečine, saj je vedel, da so podrti vsi moralni oziri in da je dovoljeno čisto vse. In spričo tega ga je bila groza, tako silna groza, da je ni mogel iztisniti iz svoje notranjosti in da sva z Vladom lahko samo ugibala, kaj se dogaja v njem. Veliko je že pretrpel, vsekakor je izročil preizkušnji že vse, kar je premogel in zmogel, zdaj pa je videl, da v očeh mladega slavohlepnega pisatelja velja za izdajalca. Žrtvoval naj bi se do kraja. Umrl naj bi, saj mu pravzaprav očita predvsem to, da je še živ. In ker ga očitno ni bilo strah smrti, same smrti najbrž tudi njemu ni bilo dano zgrabiti ne z mislimi ne s čustvi – ga je bilo strah pomisli, da bi utegnil ljudi s svojo smrtjo še bolj razveseliti in opredeliti, kot jih opredeljuje in zavezuje zdaj. In to kar vse po vrsti, tako svoje sobojevnike kot svojenasprotnike, mene, Vremca, sploh ves slovenski narod, ki je že brez te njegove žrtve preveč nesvoboden. In kot da bere moje misli, je še bolj prebledel.

»Saj prav za to gre,« je rekel. »Jaz vendar nisem izvoljenec božji. Jaz nisem Kristus.«

Potem se je nekoliko sproščeneje zahahljal:

»Nobenega znamenja nisem videl na nebu, ki bi mi kdaj reklo, da moram storiti natančno to in ne nekaj drugega. Nikoli doslej ga še nisem videl. To mi najbrž verjameta, fanta.«

In povedal nama je svojo razlago dolomitske izjave, kakršno je pozneje popisal v Zalivu. Podpisal jo je najprej zato, da bi preprečil sovražnosti med političnimi skupinami v Osvobodilni fronti in razdor v lastni skupini, potem pa tudi zato, da bi onemogočil duhovno in telesno nasilje nad lastno skupino. In podpisal jo je šele potem, ko je dosegel, da je skupina ohranila svoj nazorski značaj, kar v duhovnem pluralizmu, za katerega mu pravzaprav gre, največja želja.

Pogovor se je srečno iztekkel, mene pa skušnjavec ni zapustil. Iz potrebe po resničnosti in obstojnosti, s katero mi je zavdal prav Kocbek, sem se domala podzavestno še naprej spraševal: Ali je res izdajalec? Izdajalec, kot mu očita ne samo Detela, ampak še mnogi drugi? In če že je izdajalec – ali ni bil tedaj na Pugledu tako blizu življenjskega roba, tako blizu nič, da bi se lahko nazadnje res uprl podpisu. Ne iz upanja, da bi utegnil s tem kaj storiti – iz obupa, ker mu ni bilo nič niti za lastno življenje. In čeprav sem ob vsakem takem razmišljanju trčil na njegovo krš-

čanstvo, ki mu ni dovoljevalo obupa pa tudi ne tako izključujočih premis, sem še vedno prežal nanj s temi pohujšljivimi očmi. Spremljal sem njegovo pisanje in ravnanje, znovač prebiral njegove tekste, Tovarišijo in Listino . . .

Sla po oblasti mu nikakor ni bila tuja. To je prišlo na dan ob kapitulaciji Italije, ko je njegova tovarišija za nekaj dni okusila slast avtomobilov v dolini, fevdalnih naslonjačev po gradovih in prvo oblastveno naslado, in ko je v Listino zapisal:

»Pod noč sem se sprehodil okrog gradu . . . , potem sem se vrnil in pregledal staro poslopje od kleti do podstrešja. To sem storil po vsej priliki iz sle po novi, narodni lastnini, ne samo iz otroške radovednosti. Komandant Gašper me je vodil s ključi v rokah po vseh prostorih, zdaj je bil kletar, zdaj oskrbnik, zdaj gospodar, zdaj dober prijatelj, ki je nudi staro kapljico vina, v vseh podobah pa je bil potomec kmečkih upornikov. Nazadnje sva gledala skozi visoke line v večer. Tedaj je dejal počasi: »Ali imaš tudi ti občutek, da vse to ni res? Tudi če me vščipneš, me bo še vedno obhajala skušnjava in mi govorila, da sanjam.« Zasmel sem se zdravo in sproščeno, ko pa sem mu pogledal v obraz, je tudi mene spreletel srh.«

In še je zapisal:

»Ko sem v temi pregledal zadnje dneve, sem sredi veselja . . . nad pospešenim približevanjem vojnega konca začutil nemir nad svojimi tovariši. Slišal sem jih sopsti, smrčati in govoriti v spanju, vsi so bili pravi težaki zgodovine, z neugnano slo po učinku in z neusmiljeno voljo po nadčloveškem. Zadnje tri dni so postali nekaj novega in meni neznanega. Mehanizem javnega uveljavljanja mi je začel marsikoga, ki mi je drag, odtujevati. Pri marsikaterem sem opazil neprijetno spremembo, marsikateri je razodel poteze na obrazu in v svojem človeku, ki jih doslej nisem videl: postal je odljuden in človeško hladen . . . Predvsem pa je besna razgibanost odkrila njihovo avtoritativno naravo, ki so jo doslej spretno zakrivali. Njihovo obnašanje mi je zategadelj hladno in tuje, vendar mi hkrati vzbuja spoštovanje. Moram si priznati, da sem prav zdaj, ko so nas začeli puščati za seboj, občutil skrivno željo, da bi jim bil enak . . . Rad bi postal ud gibanja, ki ima njegova resnica ustvarjalna in osvojevalna značaj v zgodovini in družbi.«

Ta ud osvojevalnega gibanja je Kocbek bil. To sem odkrival s strastjo zaniknega pisuna, nezgodovinskega človeka, ki so mu vsa pomembna dejanja opravili že njegovi očetje in ki hoče tudi sam opravičiti svojo slo po zgodovinski utemeljenosti, svojo pravico do polnosti. In Kocbek je bil zanalašč za te namene. Kljub svojemu krščanstvu je bil pravzaprav človek dejanja, zakompleksan pred brezobzirnostjo, jasnostjo, močjo in učinkovitostjo komunistov.

To se mi je razodelo tudi ob problemu partizanskih likvidacij. To je bil problem, ki je najbolj zaposloval njegovo vest in ki ga je pretresel ob likvidaciji bana Natlačena, justifikaciji dr. Lamberta Ehrlicha, ob prvih bratomornih spopadih, v razgovorih z borci, še najbolj grozljivo pa na večer dne, ko je Izvršni svet zavrnil prošnje za pomilostitev sedemnajstih pripadnikov bele in plave garde, zajetih na Turjaku. Če ga je dotlej »bremenil le neprijeten nemir, podoben kompleksu zapletene sorodniške krivde«, je ob tej priložnosti zapisal v Tovarišiji: »Bolečina prihaja iz neznane globine in me stiska kakor slutnja velikesreče, nesreče, ki presega zmogljivost enega samega dneva, enega samega tedna ali meseca, nesreče, ki deluje na daljavo in obsega ves čas in prostor.« V stiski je bil in najbrž tudi strahotno sam, kakor je bil strahotno sam ves čas revolucije. S svojo evangelijsko vestjo se

je dvigal nad družčino, nad tehniko revolucije, kot imenuje te ljudi Alojz Rebula, vendar pri tem le ne gre prezreti dejstva, da sta istočasno in ob istem problemu čisti vernik, prior pleterske kartuzije dr. Leopold Edgar, in čisti humanist, dr. Anton Breclj, svojo stisko razrešila drugače. Ta dva sta odklonila, da bi se pridružila partizanom. Prvi je zavrnil povabilo zato, ker je osvobodilna justica samovoljno pobijala celo duhovnike, drugi zato, ker je kot star in častitljiv zdravnik odklanjal vsako likvidacijo in ga je sleherna misel na smrt navdajala z mislijo, da je navdihnjena od sovražnika samega.

Kocbek torej ni bil ne čisti vernik ne čisti humanist. Človečnost zanj ni bila v čistih rokah. In krščanstvo zanj ni osebni pogovor z Bogom, temveč se zanj dogaja in potrjuje v zgodovini, v človekovi predanosti grehu in očiščenju, zemlji in nebu, skušnjavi in odrešenju, skratka v razpetosti med enim in drugim, v kateri je človek primoran iskati moralno ravnotežje.

To je razodeval tudi pokol domobrancev, ki ga je mučil leta in leta, dokler v intervjuju v Zalivu leta 1975, ki je dvignil toliko političnih strasti, ni zapisal:

»Za pokol domobrancev sem zvedel razmeroma pozno, poleti leta 1946, ko sem se z družino vrnil iz Beograda. Novici nisem mogel verjeti. Začel sem preverjati njene prvine, toda vsa pota do resnice so bila hermetično zaprta, niti velika večina komunistov ni vedela zanjo, kaj šele ostali državljani. Nekdo mi je v nabiralnik vrgel kopijo pričevanja enega izmed rešencev iz Roga.«

Te besede so me v nekem smislu razočarale. Potrdile so pravzaprav Kocbeka, ne pa moje diabolične slutnje in podtikanja. Seveda ni vedel za pokol in niti ni mogel vedeti, kajti roka revolucije za taka dejanja izbira drugačne, zanesljivejše ljudi. Kocbek je bil intelektualec in vernik, ki je svoje delovanje vsklajeval z moralo in ki mu je zavest, da se izvzema iz sveta in ohranja zase, za pričakovani srečnejši obisk, najvišja vrednota. In ki se je celo spričo vesti o grozodejstvu, ki je zločincem in svetnikom najžlahtnejša prst, zgrozil in izskočil, se hotel očistiti. Bili so zločini, ki so se dogajali v njegovem nedrju, vendar on ni vedel zanje: o množičnih pokolih so ga obveščali ljudje v listki v poštnem predalu, ko je bilo najgrozovitejše že opravljeno. Seveda, saj je tudi njegova revolucionarna avantura podobna Kristusovi: ni se odrekel strahotni svobodi, ki mu je bila dana od Boga, ni je pa hotel zlorabiti.

2

Kocbek je umrl. Tudi moja obsedenost z njim in moja zalezovalska strast do njegovih skušnjav je že skoraj minila, ko mi je prišla pred leti v roke knjižna izdaja stenogramskih zapiskov ustavodajne skupščine, ki je zasedala v Beogradu decembra leta petinštirideset in januarja leta šestinštirideset, na videz nezanimiva knjiga, povezana v belo platno, v resnici pa dokument o delu enega izmed zveznih organov v času, ko se je oblikovala v Jugoslaviji diktatura proletariata in ko so v ustavodajni skupščini še delovali ostanki nekdanjega meščanskega strankarskega pluralizma. Točneje: ko so v beograjskih skupščinskih klopih še sedeli predstavniki političnih strank, ki so sodelovale v osvobodilnem boju, in ko je v teh organih sodeloval tudi Edvard Kocbek . . . Podatki torej o tistem dinamičnem in usodnem času, ko se je odločalo o naši nadaljnji usodi in ko je bil Kocbek najglobljeje v politiki, če ni bil celo duhovna eminenca oblasti same. Zdaj sem ga končno le imel!

Knjiga me je v hipu navdala z nekdanjo radovednostjo, kar naježil sem se ob spominu na tiste razburljive čase, ko sem bil tudi sam še skojevec in ko sem se kot pubertetniški proletarski povzpetic čutil poklicanega, da odločam o političnih zadevah, dokler nisem končal v zaporu v Sremski Mitrovici, prepričan, da je ta nesporazum le komplot ostanka meščanskih sil. In ko sem se po treh letih zapora, dvajsetletnik, ki se v svojem življenju še nikdar ni najedel do sitega, znašel pred izložbenim oknom ene izmed delikates na Titovi cesti, zagledal v njem pomaranče in čokolado in bil prepričan, da me nekdo tam noter, v trgovini, zajejava: da je zanašal razstavil te dobrrote in da me zdaj naskrivaj opazuje in se mi reži v pest. In ko sem, še preden sem se pošteno najedel, v svojem neuklonljivem revolucionarnem ponosu šel in si nabavil najmodernejši suknjič v Ljubljani, pepita suknjič, pod katerega sem si nadel žameten telovnik z zlatimi gumbi, na zavih suknjiča pa pripel Leninovo značko, kar je izražalo mojo socialno zavrtost in potisnjeni revanšizem. In ko sem, ko sem se prvič napil, v nepričakovanem izbruhu iskrenosti, šel in razbil izložbeno okno na Titovi cesti v črepinje, da bi sebi in vsemu svetu dokazal, da čokolada in pomaranče, pepita suknjič in žametni telovnik niso edini cilj mojega življenja, ker me dajejo veliko globlji, celo meni samemu nerazumljivi problemi. Ko sem bil tudi sam z eno nogo ves čas v peklju.

Zapiskov sem se torej lotil s posebnim zanimanjem. Še preden pa sem naletel na tak ali drugačen Kocbekov nastop, sem trčil na dr. Dragoljuba Jovanovića, na generalnega sekretarja srbske narodne kmečke stranke in poslanca nišavskega okraja, na pozneje razvpitega izdajalca ljudstva in revolucije, s katerim sva skupaj sedela v Mitrovici . . . Glej ga, pesnika, sem si rekel, saj mi je bilo takoj jasno, da Jovanovićev nastop v totalitarističnem razpoloženju ne more biti drugega kot pesnikovanje, saj celo tako izrazito političen človek, kakršen je bil Dragi Jovanović, v določenih trenutkih politike ne more biti drugega kot vizionar in pesnik, ker sta pač oblast in ljubezen zapleteni v hudičev paradoks.

In res: med vsemi razpravljalci v ustavodajnem odboru, ki so z navdušenjem pozdravljali predlog nove ustave kot končno uresničitev socialnih in političnih prizadevanj vsega jugoslovanskega ljudstva, je samo Dragi Jovanović nastopil z osebnimi pogledi in z določenimi zadržki. In temeljito pripravljen. V svojem neskončnem govoru se je najprej z zvijačnostjo srbskega kmeta sprenevedal okrog zgodovinskega pomena vsake ustave, ki da vselej uzakonja le konkreten interes določenega sloja ljudi, o zgodovinskih in etničnih razlikah med jugoslovanskimi narodi in o njihovih specifičnostih, ki da naj bi dobile ustrezno mesto tudi v predlogu nove ustave, nazadnje pa je le povedal, kar ga je žulilo. Izrazil je bojazen, da utegne nova ustava uzakoniti diktaturo proletariata oziroma prevlado komunistične partije, kakršne si v osvobodilnem boju nismo želeli in kakršne si tudi danes ne želimo, ker se v njej izgublja politični in duhovni pluralizem. In da utegne uzakoniti centralizem birokratskega aparata, ki ne zagotavlja gospodarnosti. Rekel je celo, da je najvišji cilj, ki ga ponuja predlog nove ustave, enotnost političnega vodstva. In da to enotnost zagotavlja najprej vojska, potem podržavljeno gospodarstvo in slednjič še zelo močna zvezna vrhovna oblast, ki ima še super jamstvo državne in politične enotnosti, o katerem sicer predlog ustave ne govori tako odkrito, kot govori o tem ustava Sovjetske zveze – to je politična organizacija komunistične partije.

»Ustava naj,« je rekel, »registrira našo stvarnost v letu 1945 . . . In če ne bomo priznali pravice do obstoja vsem družbenim, vsem političnim silam, ki želijo delovati, če bomo te politične sile celo umetno dušili, jih spodkopavali in onemogočali, da bi se organizirale, se lahko zgodi, da bo imela nova Jugoslavija škodo zaradi političnega pritiska, kot je imela stara Jugoslavija škodo zaradi nacionalnega pritiska.«

In vprašal je:

»Ali morda s tem, ko izenačujemo način mišljenja in ravnanje, ne pehamo v nasprotnikov tabor celo ljudi, ki bi bili sicer po svojem prepričanju, če že ne po čustvih, na strani novega reda? Ali ne puščamo ob strani ljudi, ki bi ob bolj elastični politiki in manj uniformiranem vodstvu prav tako sodelovali? Ali ne hromimo velike energije, ki bi se angažirala, če bi se obrnili nanje bolj psihološko, z več razumevanja za njihova lokalna ali celo, če hočete, individualna nagnjenja? . . . Ne vem, kaj bodo storili meščanski elementi in meščanske stranke,« je sklenil, »vsem pa, da bodo kmetje storili vse, da bi ohranili in razvili svoje samostojno gibanje, ne le ekonomsko, temveč tudi politično in kulturno . . . Enostrankarskega sistema v naši državi ne more biti, vsaj ne z našo privolitvijo . . . V naši državi je bilo že pred vojno marsikaj v državnih rokah, in zdaj, ko znova načrtujemo močan, vse-mogočen državni aparat, je treba najti primerno formulo, da se naš državni sektor ne bo zbirokratiziral, temveč da bo čimbolj delal s podjetji, ki bodo organizirana na komercialni osnovi, z osebno odgovornostjo, z nagrajevanjem po osebnem prispevku, po delu, po sposobnostih in zaslugah, in ne le po nacionalni in politični zanesljivosti ali, kot pravimo, zaupanju.«

Po teh Jovanovičevih pogumnih, kritičnih in preroških besedah je zavladala med poslanci konsternacija.

In kaj je storil Kocbek?

Nič. V imenu predlagateljev nove ustave in oblasti ni nastopil Kocbek – nastopil je Kardelj. Ta je prevzel nase to najbolj zapeljivo in tvegano početje. Ta je v tem napetem položaju nasprotujočih si političnih interesov stavil na eno samo karto, ki v zgodovini prinaša tako oblast kot pogubljenje, stavil s prepričanjem politika, da se lahko človek navsezadnje zmerom uresniči samo tukaj in zdaj, in da se prej ko slej mora poživžgati na moralistično prihodnost, ki pravzaprav pripada otrokom, pesnikom in starcem. Ta je z zatajevanim ognjem ideologa, ki se komaj brzda, ker pač poseduje absolutno resnico, najprej izrazil začudenje nad Jovanovičev dvoličnostjo, ki je in obenem ni za predlagano ustavo, potem pa obranil ustavo s splošno sprejetimi stališči, brez pravega ognja, z globokim zaupanjem v zgodovinsko razodeto resnico.

Polemika pa se je nadaljevala.

Že na naslednjem zasedanju je spet nastopil Kardelj, zdaj že z naveličanostjo in brez argumentov, z rahlim posmehom in prizanesljivostjo do zaletavega Jovanoviča, ki se je očitno odločil odigrati donkihotsko vlogo. Ta pa Kardelju ni ostajal dolžan. Prekinjal je tako njega kot Pijadeja celo z medklici, ki so bili najbrž zadnji medklici v beograjski skupščini, razprava pa je potekala v demagoškem stilu:

Kardelj: Mislim, da sta v govoru gospoda Jovanoviča dve vprašanji osnovni. Zaskrbljenost, kot sam pravi, zaradi enostranskega sistema, in drugič zaskrbljenost, ker se država kot sila preveč afirmira, preveč utrjuje, preveč etatizira in preveč

krepi svoje ekonomske pozicije. Pri tem pa tudi preveč napredujejo ljudje iz plebejskih vrst v državni aparat in se oddaljujejo od ljudstva . . . Če pretresem ta dva njegova argumenta, ki prevladujeta, mislim, da to dejansko pomeni zavračanje vsega, kar je v Jugoslaviji nastalo med vojno, od leta 1941 do danes. Po mojem mnenju je to udarec novi Jugoslaviji in demokratičnemu redu, in to frontalni udarec . . . Dejansko gospod Jovanović v tej obliki podpira kampanjo proti Sovjetski zvezi.

Pijade: Ustavni osnutek, ki ga imamo pred seboj, je delo ljudstva, je dejanje ljudskega boja. Nimam rad fraz, toda mislim, da lahko o tej ustavi z vso pravico rečemo, da je napisana s krvjo, da je zgrajena iz kosti tisočev in tisočev, ki so dali življenje za uresničitev tega, kar je v ustavi zapisanega . . . Zato smo za ohranitev te države, z zobmi in nohti jo bomo branili proti vsakomur, ki bi jo hotel razcepiti, razkosati iz kakršnega koli računa, ker se zavedamo, da tako razkosanje ne meri na nič drugega kot na ljudsko oblast, na demokratični temelj naše države . . . Količkor mi bodo dopuščale moči, bom sodeloval v nadaljnjem izboljševanju osnutka ustave . . .«

Jovanović: Meni pa tega ne pustite!

Pijade:

Mislim, gospod Jovanović, da moramo na terenu upoštevati ne samo naše, temveč tudi vaše terenske delavce.

Jovanović: Potrudili se bomo.

Vendar temu ni sledila nikakršna razprava. Upoštevane niso bile niti pripombe komunističnih terenskih delavcev, kaj šele pripombe terenskih delavcev srbske kmečke narodne stranke in drugih strank, saj je bila ustava sprejeta še isti mesec, razprava o njej pa praktično sklenjena že kar na tej, tretji seji ustavodajnega odbora zvezne skupščine, ko so bili odpravljeni Jovanovičevi prigovori. In sklep je bila Pijadejeva izjava:

»Pri nas in v tujini je veliko takih, ki radi primerjajo ta naš osnutek ustave s Stalinovo ustavo Sovjetske zveze iz leta 1936. Nobenega dvoma ni, da so se naši narodi veliko naučili od Sovjetske zveze in od Stalinove ustave, in čutijo za ta pouk veliko hvaležnost. In vendar je naša ustava izvirna. Ni kopija, tudi če se kakšna določba celo dobesedno ujema z določbo Stalinove ustave iz leta 1936 . . .«

In konec.

In kaj je storil Edvard Kocbek, zdaj že v imenu demokracije, idejnega in političnega pluralizma, temeljnih človekovih svoboščin, pesniške resničnosti sveta . . . ?

Spet nič.

Moje razočaranje je bilo še toliko večje, ker sem poznal nadaljni razplet: Dragoljub Jovanović je bil že nekaj dni za tem aretiran in zaradi sodelovanja z ne vem kakšnimi notranjimi in zunanji sovražniki obsojen na dolgotrajno zaporno kazen. Bil sem celo z njim, v Sremski Mitrovici, ko je tolkel že šesto ali sedmo leto robije. Preplavili so me skratka spomini na stalinizem, ki sem ga skušal na lastni koži in ki se jim nisem mogel obraniti.

Dragoljub je tičal v drugem delu paviljona, kamor sicer nisem imel dostopa, med vojnimi zločinci, v glavnem med četniki. Toda v dopoldanskih urah, ko so bili skoraj vsi jetniki na delu v opekarni, na nas, ki smo zaradi bolezni ali onemoglosti obležali na slamaricah, miličniki niso tako strogo pazili. Včasih so nas celo zbob-

nali skupaj za kako lažje delo v kuhinji. Tako sva z Dragoljubom Jovanovićem nič kolikokrat v hodniku v pritličju ali na dvorišču lupila krompir. Bil je že osivel in tihoten možiček.

Sedela sva na prtljažnih zabojih in lupila krompir tudi nekaj dni za tem, ko so bneograjske Književne novine objavile prevod Vidmarjevega in Fajfarjevega napada na Stran in pogum in na Kocbeka osebno.

»Znate li vi njega,« sem ga vprašal tedaj. »Čini mi se da je bio odmah posle rata ministar u Beogradu.«

»Znam ja njega,« je kimnil Jovanović. »Isti je kao i svi drugi.«

Za to njegovo hladno sodbo sem ga pisano pogledal: če nič drugega, so mu Književne novine očitale spogledovanje s političnim katolicizmom, in se je torej Kocbek že po tem razlikoval od vseh drugih, na kar sem bi na tistem celo ponosen. Zaradi njegove različnosti, če že ne zaradi česa drugega.

»Nije stvar u tome da se oni bitno razlikuju medju sobom,« je dodal Jovanović.

»Stvar je u tome da revolucija ždere vlastitu decu vse od reda, kako i kada ji ko zapadne . . . Najpre ja, onda Arso i Hebrang . . . I evo sada i Kocbek.«

Premalo sem poznal politične razmere, da bi lahko presodil po lastni pameti, vendar tudi Dragoljubu Jovanoviću nisem zaupal: bil je namreč že povsem ubit človek.

Nekaj mesecev pozneje, ko je ameriški novinar Sulzberger intervjuval maršala Tita in so radijski zvočniki, ki so bili pritrjeni na zunanje zidove, prenašali intervju po vsem paviljonu, je novinar med drugim povprašal maršala tudi po Dragoljubu Jovanoviću. In ko je maršal odgovoril, da bo Jovanović kmalu na prostosti, ker nikomur več v tej deželi ni nevaren, so vsi srbski jetniki planili na okenske rešetke in začeli brez konca in kraja skandirati: Dragi, Dragi, Dragi . . . ! Dragi pa se jim ni prikazal na okno: čemel je nekje na podu svoje celice ali morebiti celo spal.

»Sad ćete na slobodu,« sem ga podrezal, ko sva se spet dobila pri krompirju.

»Ne verujem ja njima ništa,« je odmahnil. »Verovat ću, kad budem vani.«

S temi spomini sem še s toliko večjim zanimanjem listal po zapiskih ustavodajne skupščine. Hotel sem zvedeti, na vsak način sem, hotel zvedeti, kako je v teh usodnih trenutkih ravnal Edvard Kocbek in kaj je povedal, če je sploh spregovoril.

V zapisnikih o delu ustavodajnega odbora zvezne skupščine ga nisem odkril, ker ni bil njegov član: tu so govorili dr. Maks Šnuderl, Josip Rus, Franc Lubej, Vida Tomšič, Tone Fajfar in Jože Lampret, ki je kot slovenski katoliški in partizanski duhovnik slovesno izjavil, da v svojem imenu in v imenu svojih tovarišev, vseh slovenskih katoliških partizanskih duhovnikov, v celoti podpira predloženi predlog ustave. Tudi sicer sem dobil vtis, da so bili poslanci že kar utrjeni od enodušnosti, pritrdjevanja in ploskanja. Utrudil sem se tudi jaz sam, vendar kljub temu nisem odnehal s prebiranjem. In moj trud se mi je poplačal: slednjič sem med številnimi govorniki, ki so se navduševali nad stalinsko ustavo, naletel tudi na Kocbeka: spregovoril je na četrti redni seji skupščine narodov, 18. januarja leta 1946. Rekel je:

»Tovariši in tovarišice! Vse nas navdaja slovesno občutje, ko spričo predloga ustave, ki za Jugoslovane pomeni konec pretekle zgodovine in začetek nove velike epohe, dajemo vsak svojo izjavo . . . Program, ki smo si ga Jugoslovani v osvobodilni vojni zadali, je, lahko rečem, izpolnjen. Pred nami je nova dosežena politič-

na in družbena stvarnost, ki jo zdaj kot marljivi delavci vnašamo v ustavo in zapisujemo v njene člene kot Magno Charto bodočega življenja jugoslovanskih narodov . . . Slovenci sprejamo ustavo z zavestjo, da je v njej izražena najvišja stopnja slovenskega narodnega razvoja . . . Pomembno dejstvo, ki ga predlog nove ustave izraža tudi glede na nas Slovence, je ustvaritev pogojev za nastanek res svobodnega in zdravega kulturno-duhovnega območja . . . Danes lahko rečemo, da je z novimi aktivnimi družbenimi silami položena tudi osnova za novo kulturno in duhovno življenje naroda. Te sile so začele oblikovati novega, aktivnega Slovenca . . . Zaradi tega mi je čast izjaviti, da bom kot poslanec in privrženec Osvobodilne fronte slovenskega naroda glasoval za predlog nove ustave.»

Kakšno razočaranje! Tudi Kocbek je ponovil le nekaj splošnih fraz, ki jih je pobarval s specifičnim navdušenjem in odobravanjem slovenskega naroda. Nobenega prigovora ali pomisleka. Nič zoper partijski monopol, ki je tudi njegovim krščanskim socialistom odvzel njihovo politično ostrino. Tudi nobene pomisli v zvezi z usodo katolicizma ali položaja vernih kristjanov, ki jim ustava ni zagotavljala enakopravnega političnega položaja. Le pozdrav ustavni odločitvi, po kateri se Cerkev ločuje od države, ki praktično pomeni ukinitvev klerikalizma in ki je najbolj koristna za Cerkev, ki lahko najbolj pozitivno prispeva k razvoju človeštva samo tedaj, kadar živi iz lastnih sil. Nič o novem, poddržavljenem klerikalizmu, le nekoliko izbranejši jezik intelektualca, ki pa je v kontekstu dogajanja deloval celo osladno: Kocbek je govoril, kot bi rožice sadil, kot intelektualistični bastard. Ni se izpostavil v imenu nove oblasti tako odločno kot Kardelj, ki je prevzel teže osebne odgovornosti za eno najusodnejših odločitev v jugoslovanski zgodovini, in tudi ne kot Jovanović, ki je zastavil svoje življenje za pesniško vizijo demokratične in svobodne družbe.

Kako je sploh to mogoče? Kako naj vskladim ta njegov nastop s tolikokrat izpričano in toliko opevano avtonomnostjo njegove osebnosti? Ali res ni začutil potrebe, da bi se po tolikih preizkušnjah v imenu svobode in človeškega dostojanstva tudi v tem trenutku – morda najusodnejšem trenutku – postavil kot svobodomislec in pesnik? Ali sta bila splošno revolucionarno navdušenje in zanos res tako obvezujoča, da sta povzela tudi njega in mu odvzela dar trezne presoje? Ali Kocbek, ki je imel tolikšen posluš za vse pričevarjsko in osebno, v Jovanoviću res ni začutil demokratičnega duha, pesniške jasnovidnosti in zgodovinske žrtve, ki se ji je dolžan pridružiti? Ali je morda v Jovanovićevem nastopu videl le ozek srbski interes, točneje interes srbskega kmeta, s katerim ni imel interesa trobiti v isti rog? Ali je kratko malo sprejel ta interesni boj kot človeško edino resničnost in speljal samega sebe na pragmatizem politike, čeprav tega ni mogoče vskladiti z njegovo dotedanjo človeško resničnostjo? Ali pa ga je res tako močno omamila oblast, da se ji kratko malo ni hotel odpovedati, tudi za ceno stalinizma ne? In da se je torej oprijel tega moloha z obema rokama, četudi ga je potegnil v svet, v katerem je bilo zgubljeno vse njegovo dotedanje delo?

Seveda to ni mogoče! Spričo tega razočaranja, ki mi ga je pripravil, sem se hočeš nočeš moral vnovič poglobiti v Kocbekovo delo, vnovič pretresti vse njegovo ravnanje, dan za dnev, dogodek za dogodkom, dejanje za dejanjem . . . In tedaj sem odkril, da je Kocbek istočasno, ko je tako izdajalsko sladkobno govoril v zvezni skupščini in pomagal k stalinistični oblasti, počel še nekaj povsem drugega: po-

pravljaj in urejal je Tovarišijo, ki je izšla že tri leta pozneje, leta devetinštiridesetega, s katero je z vso silovitostjo odprl vprašanje pluralizma in s katero je zadal stalinizmu še hujši udarec od Dragijevega. Še več kot to: da je prav gotovo že ta trenutek nosil v sebi in snoval novele Strah in pogum, ki so izšle leta enainpetdesetega in s katerimi se je do kraja sprl z dogmatizmom.

Ugotovil pa sem tudi, da se je ves ta čas, ko je pripravljaj svoj svobodoljubni parti-zanski dnevnik in pisal te eksistencialistične novele, krčevito držal oblasti. Še na misel mu ni prišlo, da bi se ji odpovedal ali s kakšnim dejanjem zaprjavil. Ko je zvedel za pokol domobrancev, je hotel podatek najprej preveriti, vendar se je pomiril že s prvo sprejemljivejšo informacijo, politično demisijo pa opustil zaradi nenadne izjave Kominforma, ki je postavila na kocko obstoj Jugoslavije, skratka ob prvem prepričljivem izgovoru. Novele Strah in pogum je najprej dal v oceno Josipu Vidmarju in jih celo popravljal po njegovih sugestijah, vendar ne zaradi tega, ker bi Josipa Vidmarja cenil kot literarnega kritika, temveč zaradi tega, ker je bila v njegovih rokah oblast, ki je ni hotel zapraviti. Skratka: vse je naredil, da bi ob svojem pisateljskem in pesniškem delu ostal na oblasti in okušal slast nasilnega vplivanja, prebivanja v tujih dušah, ki je – kot kaže – človekova najsilovitejša skušnjava.

Kocbek se kratko malo ni mogel odločiti za vlogo čistega intelektualca. Ves čas se je ohranjal tudi za politično oblast in za prihodnjega voditelja – ne seveda stalinskega in hitlerjevega tipa, tudi ne Kidričevega in Kardeljevega, zato pa za Odrešenika in Učenika, za oblast in voditelja Dobrega, Ljubezni in Milosti, v kateri se sinovi človekovi srečujejo kot bratje. In napaka sploh ni bila v njem in v njegovem ravnanju – napaka je v naravi in zgodovini: take oblasti in takega voditelja namreč v zgodovini ni in ga ne more biti, ampak lahko živi le kot človekova protislovna usoda. Tako voditeljstvo je lahko samo voditeljstvo Jezusa Kristusa, ki velja le v dušah posameznikov in ni za nikogar obvezno, v zgodovini, telesno, pa konča na križu.

Zato je Kocbek kot vsi, ki so doslej skušali združiti ti dve nezdružljivi sili, končal kot bastard: ostal je brez dejanske moči, obenem pa preživel vse oblastnike in vlada v mogočni vladavini.

Je namreč še nekaj, še eno srečno protislovje, ki je zapisano v zgodovini Evrope že tisočletje in se skoraj ne da spremeniti: ne samo sposobnost pesnikov, da pravočasno izskočijo iz objema zapeljive moči in ohranijo svojega duha svobodnega za nepredvidljive prigode, ampak še nekaj drugega. . . Naj si pesnik še tako želi oblasti in posiljevanja, ju nikdar ne more doseči in se do kraja spozabiti, ker ga oblastniki prej kot ali sami izpljunejo iz svojih vrst kot izdajalca: pred peklom je namreč prav tako strašna gneča in prav tako silovit boj kot pred nebesi. In prav tu pesniki slednjič postanejo pesniki. Tu se namreč izkaže, da si lahko še tako strašansko želijo oblasti, vendar so se ji pripravljeni v usodnem trenutku vedno odpovedati, ker imajo še rajši poezijo in svobodo, ki je poezija in svoboda vseh ljudi.

Andrej Inkret

Pričevanje o brezumni slasti in o zadnji grozi

(Kocbekove štiri partizanske novele)

»Kam sem prišel? Nikoli več ne morem nazaj...«

(Blažena krivda)

Strah in pogum je vsaj v primerjavi s Kocbekovim pesništvom in obema zbornikoma partizanskih dnevnikov, **Tovarišijo** in **Listino**, danes skorajda neznana, obemem pa artistično in idejno nemara še zmerom problematična leposlovna knjiga. V javnem spominu, za katerega seveda vsi vemo, da je neavtonomen in nezanesljiv, saj ga pač vedno oblikujejo in po svoji volji usmerjajo vladajoče družbene institucije v skladu s svojimi spremenljivimi ideološkimi potrebami, in v splošni kulturnozgodovinski zavesti, ki se prav tako ravna po nareku pragmatičnega redukcionalizma, živi ta zbirka partizanskih novel danes le kot nekakšen sinonim avtorjevega političnega padca. Temu javnemu spominu in tej splošni zavesti predstavlja **Strah in pogum** literarno dokumentacijo o Kocbekovem razhodu z zmagovito, a res (s tem tudi edino veljavno?) tradicijo slovenskega narodnoosvobodilnega boja in revolucije, če ne celo neizpodbitno pričevanje o piščevi idejni in umetniški degradaciji te tradicije, tako pa nemara kar dokument o njegovem izdajstvu narodnoosvobodilnega boja in revolucije sploh.

Posamezna besedila iz Kocbekove novelistične knjige so v zadnjih letih sicer upoštevali nekateri antološki izbori iz povojnega slovenskega in jugoslovanskega pripovedništva ter jim tako priznali določen artistični ali vsaj literarnozgodovinski pomen, kar so storile tudi nekatere kritične študije in širše kontekstualne raziskave, ki so poskušale dognati položaj **Strahu in poguma** v naši porevolucijski književnosti. Naj v ilustracijo navedem, da je bila v zborniku **Savremena slovenačka pripovedka** v izboru, prevodu in s spremno besedo Roksande Njeguš (Beograd, 1966) ponatisnjena **Temna stran meseca**, uvodna novela iz zbirke. Antologija **Slovenska proza 1945–1965**, ki je izšla skupaj z antologijo poezije in dramatike istega obdobja kot ilustrativen »empirični« dodatek k literarnozgodovinskemu pregledu povojne slovenske književnosti in ki sta jo uredila Helga Glušič-Krisper in Matjaž Kmecl (Ljubljana, 1968), je ponatisnila **Blaženo krivdo**. V zbirki **Deset jugoslovanskih novel**, ki jo je uredil Petar Džadžić (Praga, 1971), je bila znova objavljena **Temna stran meseca** (v prevodu Františka Benharta). Kocbekova knjiga pa je bila doslej v celoti ponatisnjena vendarle samo enkrat v srbskem prevodu Roksande Njeguš pod naslovom **Strah i hrabrost** in s spremno besedo Dimitrija Rupla (Beograd, 1982); in vsaj kot aktualno zanimivost velja omeniti, da je kritika ob izidu ugotavljala, kako predstavlja šele ta prvi ponatis po tridesetih letih »med drugim

neko obliko rehabilitancije **Strahu in poguma**« (Predrag Matvejević, *Nin*, Beograd, 26. junija 1983).

Navzlic sporadičnim ponatisom ostaja Kocbekova edina »čista« pripovedna knjiga vse do danes stisnjena pod zvon ekstenzivne, v veliki meri povsem očitno dirigirane, predvsem pa vsestransko ogorčene publicitete, kot jo je priklicala nase ob svojem izvirnem času na začetku petdesetih let in ki je **Strah in pogum** domala soglasno in nedvoumno razglasila za izbruh ideološke blasfemije in artistske diverzije. Poglavitna pisateljska misel, uprizorjena v Kocbekovih štirih partizanskih novelah, velja prav zaradi tega v naši skupinski zavesti še zmerom za »brezumno krivično, nepietetno in nečloveško«, kakor je to bilo zapisano ob izidu (Josip Vidmar, *Novi svet*, 1952; str. 85) ali kot je to z drugimi besedami ponavljala slovenska slovstvena zgodovina tudi še dvajset let kasneje: »Kljub . . . filozofskim katarzam sta Kocbekov privid človeka, njegova moralna obravnava v teh novelah nihilistična.« (Franc Zadavec, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 7, 1972; str. 105).

Dovolj upravičeno je torej mogoče zapisati, da je **Strah in pogum** še vedno zaznamovan s staro politično hipoteko in da v splošnem kulturnem spominu ne predstavlja tako rekoč nič drugega kot »izraz tistih plasti naše in evropske družbe, ki so v teh potresnih časih (osvobodilne borbe – op. A.I.) izgubile vsako upanje in vsako vero, predvsem pa svoj položaj in ki se zatekajo v mistične nihilizme ali nihilistične misticizme, da si vsaj v svojih utvarah lahko ohranijo nekakšno superiornost nasproti zgodovini, ki navzlic vsemu zmagovito stopa k svojim velikim smotrom – brez njih, mimo njih in preko njih« (Josip Vidmar, *ibid.*; str. 85). Kocbekove novele so danes še zmerom »politikum« v sumljivi literarni preobleki. Hkrati pa so v neposrednem literarnem pogledu v veliki meri pozabljena ali vsaj odstavljena pripovedna knjiga, ki je danes komajda še dostopna in o kateri si tudi literarnozgodovinske razprave dovoljujejo praviloma le pavšalne in sporadične opombe.

Notranji razpon teh opomb je na prvi pogled resda širok, saj sega od nevtralnih in le skopo argumentiranih oznak **Strahu in poguma** kot »izpovedi filozofskega nazora, ki kaže Kocbeka kot zagovornika in soustvarjalca eksistencialistične filozofije« (Helga Glušič-Krisper, *Slovenska književnost 1945–1965*, I, 1967; str. 285) do vehementne polemične obrambe Kocbekove novelistike pred »površnim ocenjevanjem« in predvsem pred nerazumevanjem, ki ga je bila svoj čas deležna tako pri »ocenjevalcih zmagovitega dela naroda« kakor med »premaganimi in razkropljenimi nasprotniki« (Anton Slodnjak, *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, 1975; str. 382). »Namesto da bi bili ocenjevalci v njej odkrili najbolj iskreno in pogumno odločitev za zavezništvo z marksisti, so avtorju očitali, da 'priporoča svobodo zoper osvobodilno borbo, da razglša 'popolno negacijo morale sploh' in da je njegova knjiga 'kratko malo neinteligentno slepa'«. (Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, 1968; str. 513–514). Ne pri prvem ne pri drugem avtorju ni ob skrajnje okvirnem orisu idejnih in artistskih značilnosti Kocbekovih novel rečeno ničesar o njihovem specifičnem literarnem položaju v dogajanju povojne književnosti na Slovenskem, čeprav je razprava Helge Glušič-Krisper posvečena zgolj temu dogajanju. – O Kocbekovem deležu »v razvoju prvih povojnih slovstvenih rodov« je prvi razvidneje razpravljal Janko Kos (*Med tradicijo in avantgardo*, III; *Sodobnost* 1970; str. 974–977). Razprava poudarja predvsem Kocbekovo vlogo »v razvoju stran od izhodišč socialnega realizma«, pri čemer ugotavlja, da »gre v Kocbe-

kovem primeru ne le za čisto pisateljske, ampak tudi za ideološke učinke. Študija ostaja v zvezi s prvimi in z drugimi učinki z vsakršno previdnostjo in brez izčrpnije preiskave literarnozgodovinskega gradiva le pri bežno skiciranih domnevah. Mimogrede opravi lapidarno primerjavo Kocbekove **Blažene krivde** s Sartrovo novelo **Zid**, nazadnje pa se izteče v sklep, da je bil Kocbekov »učinek na razvoj sodobnega pripovedništva povojnih generacij . . . prav majhen«, in sicer »z eno samo mogočo izjemo, in to so novele Andreja Hienga po letu 1951«. – Nekaj malega je o literarnozgodovinskem pomenu Kocbekove novelistike zapisano tudi pri Jožetu Pogačniku v zadnji, osmi knjigi že omenjene **Zgodovine slovenskega slovstva** (1972), vendar ostajajo njegove ugotovitve le pri bolj ali manj splošnih publicističnih sodbah in klicajih. Kocbek je v prvem povojnem desetletju »pomagal razslojevati oblikovne razsežnosti proze«; navezal se je »na evropsko leposlovno pobudo, ki se je naslanjala na eksistencialno ali celo že eksistencialistično filozofsko podlago« (str. 134); »v domači ustvarjalnosti . . . je z eksistencialistično podlago svojega **Strahu in poguma** (1951) razmaknil obzorja . . . Literarnoideološka histerija, ki jo je ta knjiga povzročila v slovenski javnosti, je za nekaj časa zadržala prodor novega, ni ga pa mogla preprečiti« (ibid., str. 259). S tem v zvezi pa Pogačnik ugotavlja, da je Kocbekov vpliv segel kar na celo vrsto sodobnih slovenskih pripovednikov, tako na Andreja Hienga, Lojzeta Kovačiča, Dominika Smoleta, Borisa Pahorja in Alojza Rebulo, toda omenja ga brez čvrstejšie argumentacije in tudi brez kakršne koli analize poetskih dimenzij **Strahu in poguma**, tako da ostaja sodba o Kocbekovi novelistiki v pričujočem literarnozgodovinskem pregledu pravzaprav paradoksalna. Iz Pogačnikove in Zdravčeve **Zgodovine slovenskega slovstva** namreč sledi, da je Kocbekova knjiga odigrala očitno pomembno vlogo v prenovi naše povojne književnosti, na drugi strani pa izhaja iz nje tudi to, da je **Strah in pogum** navzlic vsemu »nihilistično« literarno delo . . .

Nazadnje je potrebno evidentirati vsaj še dvojje razprav, ki govorita o **Strahu in pogumu** z razvidnejšo in izčrpnjše literaturno, filozofsko in nazadnje tudi kulturno-politično argumentacijo. Prva je izpod peresa Matjaža Kmecla (**O Kocbekovi pripovedni prozi**; zbornik **Študije o slovstvu in jeziku**, 1973; str. 75–83). Njena izhodiščna misel se vsaj v nastavku ujema z optiko, v kakršni skušajo problem Kocbekovih novel ugledati pričujoči zapiski. – Kmecl namreč ugotavlja, da poznajo literarni zgodovinarji »predvsem lirika Edvarda Kocbeka«, medtem ko jih njegova proza praviloma vedno spreminja iz literarnih strokovnjakov v »kulturne in politične zgodovinarje«, tako da jih v njej »zmeraj znova« zanima le »interpretacija sprotne zgodovine in človeške misli« . . . »Simptomatično in paradoksalno je pri vsej zadevi, da je njegova zgodovinsko še najmanj obremenjena pripoved, najčistejša pripovedna fikcija, zbirka krajših pripovedi **Strah in pogum** (1951) – sprožila najizdatnejši vihar družbenopolitičnih in podobnih, kajpada poudarjeno opredeljenih razlag.« Kmecl opozarja tudi na to, »da goji slovenska literarna veda in tudi mnogo širša, vsakdanja zavest dvojno, nekakšno shizoidno predstavo o Kocbeku, ki da je po eni strani prozaik-ideolog-filozof-literarni in politični organizator ter po drugi pesnik-verzifikator-lirik umetnik ipd.« Vendar sam postavlja nasprotno tezo, da »je Kocbek najbrže eden najbolj nedvoumnih, notranje doslednih in koherentnih pojavov v slovenski literarni ter družbeni sedanjosti, celo na artistski ravni«. – V drugi razpravi, **Problematicizacija (nujnega) umora** (revija 2000,

št.23–24, 1983; str. 1–48), pa Taras Kermauner s številnimi kritičnimi referencami na sodobno slovensko književnost, oziroma njene ideologije, analizira filozofske in etične temelje, na katerih je zgrajena novela o **Blaženi krivdi**, za zbirko v celoti gotovo paradigmatično besedilo, zadržuje pa se tudi pri eksistencialnih in družbenozgodovinskih razsežnostih Kocbekovega spora z »militantno uradno ideologijo«. Novele pomenijo Kermaunerju »prelomno dejanje slovenske literature«; z njimi se zaključuje obdobje rako imenovanega »socialnega humanizma«, hkrati pa je »ta literarizirana javna Kocbekova spoved izjemno pomembno, moralno zgledno dejanje«. –

Navedene opazke kažejo, da o Kocbekovi knjigi tako rekoč ni mogoče razpravljati, ne da bi hkrati jemali v misel tudi njeno v marsičem popolnoma izjemno javno usodo. Jasno sicer je, da je šlo v tej usodi v prvi vrsti za ideološki in politični obračun z avtorjem, pri čemer je knjiga sama odigrala le vlogo priročnega, če ne celo naključnega »instrumenta«. Njene specifične literarne vrednosti so bile pri tem sveda postranskega značaja, zreducirane na raven idejne deviacije in ideološkega prestopka. Tako je knjiga od vsega začetka izgubila status samosvojega in izvirnega umetniškega dela. O **Strahu in pogumu** ni bilo mogoče izreči ničesar zunaj političnega konteksta, v katerega je bilo delo potisnjeno z nenavadno silovitostjo in ideološko ekskluzivnostjo. O nekonvencionalni, gotovo izzivalni miselni in artistski energiji Kocbekovih novel ni bilo mogoče spregovoriti sproščeno, »zgolj« kot o umetniškem problemu. Literarne razsežnosti knjige so se usodno spremešale z zaostreno politično ekstremnostjo njene »receptije«. Knjigo je za dolgo časa »zamenjala« politična (ob)sodba nad avtorjem, specifična poetska resnica njenih besedil je postala na sprevržen način »identična« s konstrukcijo, kakršno je na njeni margini vzpostavila kritika.

Kot se razkriva iz zaznamb v literarnozgodovinskih pregledih pa tudi iz kritičnih študij in interpretacij, je torej sleherna misel o neposrednih literarnih razsežnostih **Strahu in pogumu** vse do današnjega dne neodtuljivo zaznamovana z mislijo na njegovo kulturno in družbenopolitično usodo. Govoriti o pesniških vrednostih Kocbekovih štirih partizanskih novel pomeni zaradi tega neizogibno – opredeljevati se tudi do tistih skrajnje radikalnih diskvalifikacij, ki jih je bil **Strah in pogum** deležen konec 1951. in v prvih tednih naslednjega leta, ko je bil Kocbek februarja prisiljen demisionirati s političnih funkcij in ko mu je bila za celo desetletje zaprta pot tudi do književne javnosti. O Kocbekovi novelistiki, skratka, ni mogoče pisati zgolj kot o literarnem fenomenu, pač pa je hkrati potrebno, hočemo ali nočemo, zmerom upoštevati tudi njen politični vidik, naj je še tako jasno, da je politična raven zanjo sekundarna ali vsaj brez trdnejše korespondence s problematiko, upriporjeno v njej.

Če potemtakem ugotavljam, da je **Strah in pogum** danes domala neznana knjiga, potem seveda mislim, da je neznana prav kot izviren in avtonomen literarni tekst in da je kot umetniško delo pozabljena po krivici. Za poetsko delo gotovo ne more biti sovražnejše in bolj izgubljene usode, kot če samo postane »zamenljivo« s tistim, kar se je bilo o njem zapisalo ali izreklo (celo brez možnosti ugovora ali drugačne presoje: razen Borisa Pahorja – **Svobodna polemika**, Trst, 1952 – v petdesetih letih nihče na Slovenskem o **Strahu in pogumu** ni spregovoril drugače, kot je to terjal aktualni ideološki narek).

Natanko to se je zgodilo s Kocbekovimi novelami: knjiga je že ob izidu »izgubila« immanentno literarno avtonomijo, v javnem spominu in splošni kulturni zavesti je ostala brez lastne, avtentične poetske integritete. O njej nam je tako rekoč »znano« vse, ne da bi jo sploh morali prebrati.

Na prvi strani torej določa in opredeljuje današnjo javno vednost o **Strahu in pogumu** tisto, kar je bilo o njem zapisano in izrečeno pred tridesetimi leti, zlasti pa tudi tisto, kar se je zaradi novel zgodilo s pisateljem. Kocbekova knjiga je takrat obveljala za »bloden pamflet na račun naših partizanov ter slavne tradicije domovinske in narodne revolucije« (Matevž Hace, **Misli partizana ob Kocbekovem »Strahu in pogumu«**, **Slovenski poročevalec**, 20. januarja 1952). Pisatelj je s svojimi pripovedmi »izkrivil resničnost partizanske borbe«; taki podobi se je treba upreti, ker je objektivno neresnična« (Tone Fajfar, **Pomisleki ob Kocbekovih knjigah, Ljudska pravica**, 22. decembra 1951). »Naj se Kocbek ne vznemirja, če se je dvignil tak val nejevolje proti njegovemu delu, in ne sme tega imeti za nikakršno gonjo: užalil je slovenskega človeka, ki je brez vseh osebnih pretenzij ustvarjal pogoje za svobodo nas vseh. Ko je izenačil partizana, izdajalca in okupatorja i v njihovih metodah i v njihovih namenih, je več ko jasno, da ni našel v revoluciji nič odrešujočega, pač pa samo nevarnost za svoj lastni svet.« (Miško Kranjec, **Za razpotjem, Ljubljanski dnevnik**, 22. do 31. januarja 1952).

Nič manj od dnevne politične pamfletistike ni bila ob Kocbekovi knjigi določena takratna kritika v leposlovnih publikacijah. Josipu Vidmarju kaže **Strah in pogum** »docela popačeno podobo osvobodilne borbe« (ibid., str. 85); v njem se mu razkriva izenačevanje »med partizani in belogardističnimi ovađuhi«, popolna moralna anarhija; hujše, popolna negacija morale sploh – in to je »kratko malo plod zmede; toda tudi ta je strahotna, nepojmljivo krivična in kljub globokoumnemu videzu kratko malo neinteligentno slepa« (ibid., str. 82). Za Janka Kosa (**Zapiski s svinčnikom, Beseda**, 1951–52; str. 412) je »nevrednost Strahu in poguma ... predvsem v poizkusu pisatelja, da bi svoji subjektivnosti dal veljavnost objektivne resnice nasploh, da bi Jaz svojega človeka protvoril in idealiziral v Jazetičnega človeka samega na sebi. To ni samovoljno, ampak tudi umetniško neodkritosrčno.«

V pričujočem sestavku ne morem izčrpnije povzemati in komentirati tiste razsežne in raznorodne publicitete, ki jo je **Strah in pogum** vzbudil po izidu. To je v zadostni meri že opravil Dimitrij Rupel v razpravi, objavljeni skupaj s srbskim prevodom Kocbekovih novel (prim.: **Nova revija**, 1982/83; št. 7–8; str. 682–689). Opozoriti moram le na dejstvo, da je vsa tista nekdanja »spektakularna demonstracija« navzlic različnim niansam v žanru in tonu izzvenela v ideološko in literarno povsem unisono obsodbo: knjiga je skupaj z avtorjem kratko malo morala »v pogrez zgodovine«, kot je to kasneje slikovito označil pisatelj sam (Boris Pahor, Alojz Rebula, **Edvard Kocbek, pričevalec našega časa**, Trst, 1975; str. 149). **Strah in pogum** je v javni zavesti postal sinonim za Kocbekovo politično likvidacijo, mč več in nič manj kot nedvoumen izraz pisateljeve politične »zmede«, negacije »moralne sploh« oz. kar neinteligentne pisateljske »slepote«. Specifične literarne ali poetske sestavine štirih novel so ostale spričo tega seveda irelevantne, se pravi, spolitizirane do tiste izključne mere, ko literatura s svojo posebno govorico sploh ne pride več do besede in ko se kot literatura ne zastavlja več niti kot problem.

Na drugi strani je javno usodo Kocbekove knjige kajpada mogoče razumeti tudi drugače: pač kot totalitarno znamenje neinteligentnega in slepega političnega ukrepa, ki je neko pisateljsko dejanje (s pisateljem vred) poskušal eliminirati po hitrem postopku in brez kakršne koli misli na njegov dejanski, imanentni in še zlasti »dolgoročni«, to pa je v prvi vrsti seveda neposredni literarni pomen. S tega vidika kliče **Strah in pogum** nase novo, nadaljnjo politizacijo, saj predstavlja naravnost izvrstno priložnost za kritičen obračun s tisto ekskluzivno in militantno vladajočo ideologijo, katere žrtev je bila knjiga na začetku slovenskih petdesetih let. Pustimo ob strani dejstvo, da bi to bila danes moralistična kritika, saj bi se neizogibno dogajala post festum in iz – sorazmerno – varne zgodovinske razdalje. Pomembnejše se zdi, da bi Kocbekove novele tudi v povezavi s takšno kritiko še zmerom ne mogle do besede prav s svojo specifično poetsko govorico, saj je tej govorici mogoče na adekvaten način prisluhniti seveda le imanentno in neposredno iz pisateljeve uprizoritve sveta, to je, iz literarnega besedila samega.

Naj gledamo v javni usodi **Strahu in poguma** »kazen« za pisateljevo ideološko »neinteligentnost« ali heroično »žrtev«, ki naj bi jo terjala pisateljeva zvestoba samemu sebi, ali celo nekakšno Kocbekovo »literarizirano spoved«, nam ostaja njegova knjiga v resnici zaprta. Kakor koli gledamo – če gledamo eksterno, to je ideološko ali politično s tem ali onim predznakom, vemo o Kocbekovih novelah le tisto, kar **hočemo** vedeti, ne da bi nam bilo treba prebrati ter iz avtentičnega gradiva premisliti eno samo novelo. Navzlic temu je neizpodbitno (in paradoksalno) dejstvo, da je bila tudi čisto literarna usoda **Strahu in poguma** doslej v prevladujoči meri ideološka in politična, čeprav je osrednja in konstitutivna téma knjige prav problematizacija tiste moči, ki jo imata nad človekom politika in zgodovina.

Pričujoče opombe k novi, na Slovenskem pa zdaj tudi prvikrat ponovljeni izdaji **Strahu in poguma** se skušajo kolikor mogoče decidirano iztrgati iz omenjenega voluntarizma in iz tiste ideološke inercije, ki vse do danes tako silovito in ekskluzivno zaznamuje Kocbekove štiri partizanske pripovedi, da ostaja njihov specifičen in izviren literarni obseg spričo nje tako rekoč povsem irelevanten. Pri tem se seveda skušajo prebiti do imanentnega razumevanja problematike, uprizorjene v njih, saj so prepričane, da je le tako mogoče na ustrezen način dojeti bistvene razsežnosti pisateljeve umetniške, spoznavne in oblikovalne gnanosti. Navezujejo se torej na stališče, da je Kocbek »s tem najbolj epskim besedilom vse svoje proze . . . odprl kasnejšemu razvoju slovenske proze pomembne . . . perspektive (Matjaž Kmecl, *ibid.*, str. 83), kakor tudi da je **Strektive** (Matjaž Kmecl, *ibid.*, str. 83), **kakor tudi da je Strah in pogum** »morda najbolj radikalna knjiga celotnega novega obdobja, ki še traja«, knjiga, ki je »do danes v marsičem – najbrž v bistvenem – nepresežna« (Taras Kermauner, *ibid.*, str. 1).

Pričujoče opombe izhajajo, skratka, iz misli o neodtuljivi poetski integriteti in avtonomnosti Kocbekovih štirih partizanskih novel, ki jih berem danes neobremenjen z ideološkimi nasprotji v slovenski politični konstelaciji zgodnjega povojnega časa, berem zgolj z literarno radovednostjo, četudi seveda z neizogibnim védenjem, da so morale preživeti »simptomatično in paradoksalno«, predvsem pa nasilno in kruto javno usodo in ne nazadnje – ali so se na začetku petdesetih let tudi v odločujoči meri razlikovale od drugih leposlovnih del s partizansko snovjo. **Strah in pogum** je pomembna ali prelomna knjiga ne le zaradi tega, ker je prva z vs

konsekventnostjo zastavila vprašanja, kot jih je takratna umetniška in literarna, še bolj pa seveda politična misel postavljala v oklepaje, ki pa so nedvomno temeljna in konstitutivna vprašanja človekovega bitja in bivanja, kakor tudi vse njegove izvirne družbene vezljivosti in usodne zgodovinske zavezanosti – ampak tudi zaradi čisto svojske poetske silovitosti in miselne konsekventnosti.

* * *

O tem, da gre v Kocbekovih štirih novelah za literarno dejanje posebnega značaja, določno govori že Vidmarjeva kritika, ko že takoj v prvem odstavku ugotavlja razliko med **Strahom in pogumom** in drugimi sodobnimi deli, ki »obravnavajo življenja v naši osvobodilni borbi«. Vidmar namreč ugotavlja, da so »naša dosedanja literarna dela s to snovjo . . . skoraj brez izjeme taka, da posvečajo edino pozornost dogodkom, zgodbam, usodam, zanemarjajo pa človeka, individualnost, notranje preživljanje ljudi v tej viharini in odločilni dobi«. Zaradi tega tudi sodi, da je »ta literatura večidel globlje nezanimiva«. Po Vidmarjevem mnenju je Kocbekova knjiga »glede zanimanja za notranje dogodke vsekakor novost in nemara prvi poizkus drugačnega obravnavanja velikega poglavja naše nedavne zgodovine« (ibid., str. 78).

Strah in pogum je kritiki torej že ob izidu predstavljal »novost« v literaturni obravnavi osvobodilnega boja. Danes se zdi manj pomembno, ali je delo obstalo šele pri »poizkusu«, ali pa gre v njem tudi že za »dosežek te vrste«. Odločilnejše se zdi vprašanje Kocbekovih pisateljskih inovacij samih. Med njimi je gotovo najpoglavitejša in hkrati tudi najbolj daljnosežna v globalni spremembi pisateljske optike, oziroma v razkritju problematike, kakršna na Slovenskem do takrat še ni bila znana in ki je morala biti presenetljiva in izzivalna še zlasti za veljavno in vladajočo ideološko oz. legitimno družbeno aksiologijo sploh.

V središču pisateljevega oblikovalnega interesa zares niso več niti najmanj »zunanjí dogodki«, pač pa tisto, kar Vidmar imenuje »individualnost« in kar bi bilo mogoče natančneje zajeti s pojmom **eksistence**. Boj ni le zmagoviti heroizem osvobodilnega dejanja, pač pa v prvi vrsti tisti predeli človeškega bitja in bivanja, ki jih to dejanje navzlic vsej svoji celoviti zgodovinski usodnosti nikdar ne more v celoti zaseči, določiti in opredeliti – ni potemtakem le zgodovina v svojem silovitem ekstatičnem, neizprosнем in krutem skupinskem zanosu, ampak predvsem tudi tista posamična, v jedru ali na dnu svojega bitja zmerom samotna, gola in brezpomolna človeškost, ki je sicer edini realni in mogoči akter »zgodovine«, vendar obenem tudi neizrekljivo, temno dno slehernega, še tako vélikega in še tako neizogibnega zgodovinskega dejanja.

Avtor **Strahu in poguma** izhaja seveda iz spoznanja, da je osvobodilni boj zgodovinsko dejstvo, ki ne dopušča alternative, da ob odločitvi za revolucionarno preobrazbo celostnega slovenskega sveta ni mogoča nikakršna druga odločitev, da je vprašanje o osvobodilnem boju in revoluciji vprašanje o biti ali o nebiti – vendar pri tem vé tudi to, da je človek, kot pravi na nekem drugem mestu, »starejši od zgodovine«. Prav v položaju, ko je človek zgodovini zapisan na življenje in smrt in ko se torej razkrije, da med njegovim enkratnim, neponovljivim bitjem in med zahtevnostjo njegovega zgodovinskega poslanstva osvobodilnega boja in revolucije

ni, ne more in ne sme biti razpoke in razlike, se z vso svojo neizprosno zahtevnostjo in daljnosežnostjo razodene spoznanje, da pa človek vendar ni **zgolj** subjekt in aktivist, da nikdar ne more biti **zgolj** borec, revolucionar in heroj. Vse štiri Kocbekove partizanske novele se dogajajo prav v tej razliki med človekom kot subjektom zgodovinskega dogajanja in pa med njegovo enkratno, izvirno in golo, »čez-zgodovinsko« človeškostjo. **Strah in pogum** zastavlja vprašanje o človekovi temeljni, bitni eksistencialni resničnosti v mejni, najzahtevnejši in najusodnejši zgodovinski situaciji, kakršno je z vso neizprosnostjo postavilo pred Slovence prelomno partizansko štiriletje 1941–1945.

Dramatično jedro Kocbekove knjige je torej mogoče označiti takole: na prvi strani je človek scela, brez najmanjše skeptične rezerve ali intimnega malodušja izročen zgodovini, to je, osvobodilnemu in revolucionarnemu dejanju. Človek je subjekt in akter dejanja ter je hkrati sam tudi njegov predmet in njegova snov, saj mu ne gre le za osvoboditev in preobrazbo družbenih razmerij in institucij, ampak tudi za prenovitev, za drugačno bolj človeškopodobo človeškosti same. – Na drugi strani pa se človekova aktivistična odgovornost zgodovinskemu poslanstvu povezuje z vprašanjem o njegovi lastni, bitni človeškosti, to je, z vprašanjem o tistem neizrekljivem, temnem »presežku«, ki ostaja vsemu navkljub zunaj dosega zgodovinske, osvobodilne in revolucionarne neizogibnosti. Kocbekove novele o **Strahu in pogumu** govorijo v štirih variacijah o tem, kako mora in more človek problem svoje zgodovinske vezanosti in svoje izvirne človeške vprašljivosti (in odgovornosti) zmerom reševati le sam ter poslednji obračun polagati vedno le sam pred seboj. In mu pri tem ne more pomagati ne ideologija in ne religija, ne cerkev, ne partija in ne »tovarišija«, prav tako pa tudi ne objektivni osvobodilni smoter njegovega lastnega zgodovinskega angažmaja.

Pisateljska optika je v Kocbekovih partizanskih novelah tako seveda premaknjena od splošnega in izostrena na posebno. Od nekritične apoteoze osvobodilnega aktivizma je premaknjena na njegovo notranjo dilematičnost, od neizogibne bojne monolitnosti in militantnosti osvobodilnega gibanja na vprašanja o njegovih etičnih antinomijah in stiskah, od nevprašljive enotnosti bojnoviške »tovarišije« na problem individualnega, osebnega človeka v njej, njegovih bitnih, eksistencialnih opredelitev. Pri tem seveda ne gre zgolj za literarni obrat od »zunanjega« dogajanja k »notranjemu preživljanju«, kot temu pravi Vidmar, za premik od ideologije k psihologiji, od nekakšne preproste, »globlje nezanimive« književnosti k artistično bolj razvitemu, rafiniranemu ali subtilnemu leposlovju. Ne gre za drugačen, zahtevnejši posnetek »življenja« v naporni dobi osvobodilnega boja, pač pa za radikalen poetski »premislek« najizvirnejše usodnosti, v katero so postavljeni njegovi junaki; gre skratka za poetsko misel o človekovi zgodovinski vezanosti in o njegovi neodtuljivi eksistencialni odgovornosti, o človekovi siloviti osvobodilni energiji, kakor tudi o tragični zamejenosti njegove eksistence.

Junaki **Strahu in poguma** vedo, da je zgodovina neskončna in čezčloveška in da so sami le ljudje, kot ljudje pa seveda umrljivi in končni. Kolikor je človek ustvarjalec zgodovine, toliko je tudi njen plen. Kolikor pripada zgodovini, saj je njen ustvarjalec in ujetnik, toliko kot enkratno in umrljivo bitje pripada tudi le samemu sebi. Kolikor je zgodovina čezčloveška, čeprav jo »sestavljajo« zmerom le človeška dejanja, toliko je človek na enako paradoksalen način »čez-zgodovinski«:

kot individualno bitje je manj od zgodovine, vendar hkrati tudi več od nje. In sicer je manj in več od nje prav zaradi svoje nepreklicne končnosti, ki šele zagotavlja izvirnost in enkratnost njegovi eksistenci, kakor ga hkrati »dela« tudi zgodovinskega. Človek je svoboden, zgodovinsko dejaven subjekt, vendar je kot človek s svojo svobodo tudi bitno, eksistencialno odgovoren. Vprašanje odgovornosti se razkrije kot temeljno vprašanje – ne le njegove človečnosti, pač pa tudi njegove zgodovinske dejavnosti in svobode s še posebno silovitostjo in zahtevnostjo takrat, kadar se znajde človek iz oči v oči s svojo in tudi s tujo smrtjo, kadar mora umreti ali ubijati v imenu svojih zgodovinskih smotrov in ciljev.

V vseh štirih Kocbekovih partizanskih novelah predstavlja ključno situacijo prav to srečevanje neizogibnega in nujnega zgodovinskega (osvobodilnega) dejanja in resnice človekove neodtujljive, temeljne odgovornosti. To nikakor ne more biti defetistično zanikovanje heroizma, ampak le pretresljivo razkritje človekove tragičnosti. Kot zgodovinski subjekt je človek nedvoumno podjeten in zmagovit, kot izvirno in neponovljivo bitje paje zmerom ujet le vase in neodrešljivo zaznamovan s svojo končnostjo. Kot že rečeno, vprašanja o smrti ni mogoče odmisлити niti tedaj, kadar mora človek ubijati, ker to zahteva (kot v noveli **Blažena krivda**) objektivna nujnost bojne situacije. Dejstvo, da ni različnih smrti in da je smrt ena sama in nepreklicna, naj doleti človeka na tej ali oni strani zgodovinske fronte, postavlja Kocbekove junake z vso silo pred najelementarnejša vprašanja njihove eksistence in njihove navzlic vsemu celovite in brezkompromisne izročenosti in zavezanosti zgodovini.

V tej presunjenosti spričo prvih in poslednjih človeških stvari, kakor tudi spričo silovitega osvobodilnega zagona, ki mu mora biti v zadnji konsekvenci vendarle podrejeno in žrtvovano vse, je nemara najpoglavitnejša poetska razsežnost (in tudi literarnozgodovinska inovacija) Kocbekove knjige o **Strahu in pogumu**. To je pesniška misel o nerazrešljivem tragičnem paradoksu človeka kot zgodovinskega subjekta in kot umrljivega bitja, človeka volje in moči, ki ne pozna meja, in človeka, ki se zanj samega s smrtjo zmerom vse dokonča. V Kocbekovih novelah gre za arhetipske eksistencialne situacije, za presunjenost nad njimi, zagotovo pa ne za ideološko subverzijo ali za estetsko pornografijo, kot je to domala v en glas zagotavljala kritika na začetku petdesetih let – gre za pretresljivo konsekvентno poetsko razsvetlitev antinomične napetosti med človeško zgodovino in človekovo eksistenco.

* * *

Zdaj si moramo seveda ogledati, kakšna je v novelah o **Strahu in pogumu** konkretna literarna podoba, neposredna pripovedna transkripcija te Kocbekove usode in daljnosežne misli o vročem, vsezasegajočem stiku med zgodovino in eksistencostiku, ki je hkrati tudi znamenje nerazrešljive in temeljne razlike med človekovim subjektom oz. subjektivističnim ustvarjalnim deležem v usodnih družbenih procesih in med njegovo individualno, osebno dilemičnostjo, ki jo »zgodovina« sicer neprenehoma povzroča in izziva, ki pa je v njenih ontičnih okvirih človeku nikdar ni mogoče razrešiti zares dokončno in brez preostanka.

Uvodna novela **Temna stran meseca** je v knjigi na prvi pogled še najmanj proble-

matična. – To je pripoved o človeku brez imena, pripadniku osvobodilnega gibanja, ki je bil »vse življenje strahopetec« in ki se je po lastnih besedah »brez uspeha bojeval zoper to telesno in duševno muko«. Predvsem pa je **Temna stran meseca** pripoved o njegovem zmagovitem spoprijemu s tesnobo. Kocbekov junak, nekakšen tehniški »uslužbenec« gibanja, »bunkeraš« v okupirani Ljubljani, se ove, da je bil prav za prav vse življenje skrivač, da je živel »nepristno, izumetničeno življenje«: »Ohraniti sem se hotel s čim manjšimi naporji, ohraniti sem se hotel sredi dobe, ki je eno samo žrtvovanje. Rešiti sem se hotel iz revolucije, ki trga krinke in postavlja na tehtnico golo človečnost. Prethotapiti sem se hotel skozi neštete zasede tega časa in se jim izmuzniti z lažnimi igrami.« Spozna, skratka, da je bil »Smešen človek«, začuti »nesmisel svojega skrivanja«, upre se mu lastni »kramarski obraz«. Odloči se za dejanje, za izpad iz oblegane hiše, v kateri je varno skrit tičal v bunkerju. Spopade se s sovražnim stražarjem, odloči se za nevarno tveganje ter stopi »na čistino zgodovine«. Bojazen in tesnoba v njem se spremenita »v preprosto in jasno gotovost«. Kocbekov junak se iz strahopetca spremeni v človeka volje in poguma, v sebi odkrije novo, čvrstejšo in silovitejšo resničnost . . .

Na prvi pogled poteka dogajanje v noveli povsem preprosto in premočrtno: strah se s »čarobno silo« preobrazi v pogum, v junaku se zgane »neizživetja kri« ter ga zajame »kot nezadržan tok«. V junaku se »postoteri sla do življenja«, v trenutku ga vsega obsede »nemirni pohlep«: usodo sprejme v svoje roke in preda se ekstatičnemu spoznanju, da je vse, kar se more in mora zgoditi z njim, v prvi vrsti vendarle stvar njegovega notranjega »ravnotežja« in hotenja, odprtega merjenja njegovih moči s sovražnikovimi »na čistini zgodovine« . . .

Vendar se le prvemu pogledu na Kocbekovo pripoved razkrije, da je ves problem, ki ga mora sam pri sebi urediti glavni junak, v tej po vsem videzu dokaj preprosti in lahki odločitvi za pogum proti strahu, za dejanje zoper pasivno in »odtujeno« pristajanje na »usodo«, za prestop iz skrivaškega in kramarskega ždenja v bunkerju na »čistino«, kjer se človek izpostavi »čistemu vetru«, in v nevarnost, ki mu lahko edina odkrije avtentične in prave človeške možnosti. **Temna stran meseca** govori sicer o osvobajajoči preobrazbi »plašne nejasnosti«, kakršna spočetka razjeda osrednjega junaka, v tisto čvrsto gotovost, ki naj bi mu zagotavljala odprto, tvegano in čisto dejanje – to pa je v objektivni družbenozgodovinski situaciji seveda boj proti okupatorju. Kocbek z vsakršno napetostjo in zanosom pripoveduje o zmagovitem osvobojevalnem procesu, ki ga doživlja njegov junak, toda njegova pripoved ostaja vendarle na poseben, prikrit način dvoumna, saj odsekano obstane v tistem trenutku, ko se iz dogajanja samega zastavi vprašanje o notranji resnici in stvarnem obsegu junakovega »pogumnega« dejanja. Vidimo, da v noveli sploh ne gre za resnico in dejanske razsežnosti tega dejanja, se pravi za tisto, kar pogumen človek lahko stori sam s seboj in s svojim svetom, pač pa ji gre zgolj za proces junakovega opredeljevanja in za njegovo odločitev samo. Za novelo je pomembno, da pride njen junak do odločitve za pogum sam iz svoje notranje razdeljenosti in odtujenosti, da sam s strastno zavzetostjo premaga svojo stisko in strah ter »z neznanško osrečujočo slastjo« stopi iz sebe.

Odločitev Kocbekovega junaka za dejanje in pogum zoper strah in »odtujenost« je torej njegova najbolj osebna in celostna odločitev. Povezana je s spoznanjem, ki ga z različnih vidikov razkrivajo tudi drugi, občasni prebivalci bunkerja, da namreč

sovražnik ni le zunanji, ampak je navzoč vsepovsod; da se je, kot v **Temni strani meseca** govori borec in revolucionar Barka, »pretvoril in pošastno razširil, zakrinkal se je in vtihotapil v vse kотиčke življenja«. S tem pa se je zgodilo nekaj temeljnega in do kraja usodnega. »Z jasnim in določenim nasprotnikom vred« se je zrušilo tudi jasno in določeno »razmerje med resnico in lažjo, med dobrim in zlom«. Tako se je vse zamajalo, opisuje Barka svojo grozljivo izkušnjo: »Vse se je zamajalo, razumeš, vse. To je edina resnica, ki mi je ostala. Zamajale so se poslednje zapreke, zlo je brezmejno zagospodovalo. Človek se izgublja sredi razdivjanega snovnega sveta. Današnja vojna je smrtni ples besov. Ljubezen je hkrati sovraštvo, življenje je hkrati smrt, svoboda je hkrati sužnost, ustvarjanje je hkrati rušenje.« Odločitev Kocbekovega junaka izvira iz pretresenosti in zgroženosti nad Barkovim spoznanjem, da so stvari zdrknile iz tečajev ter so se vse vrednosti usodno pomešale. Odločitev za odprto dejanje in tveganje »na čistini zgodovine«, kjer človek v radikalni nevarnosti zastavi sebe celega, predstavlja poskus, kako doseči znova izgubljeno Arhimedovo točko, zaigrati na življenje in smrt ter tako znova vzpostaviti jasna in čvrsta razmerja med dobrim in zlim, resnico in lažjo, ljubeznijo in sovraštvom . . . Izročiti se brez tihotapskega »kramarskega« računa nevarni in usodni preizkušnji.

V noveli o **Temni strani mesca** nič drugega in nič več kot to: premagati zmedo, spopasti se najprej z nasprotnikom v sebi, to je s strahom, ki nastaja »iz studa« nad človekovo lastno »praznoto in nemočjo«, s človekovim »kramarskim obrazom«, z njegovimi »lažnimi igrami« . . .

Kocbekova novela se samo na prvi pogled zaključuje zmagoslavno. Njen junak je na koncu sicer »spremenjen človek«, ki s »čarobno silo« vzpostavi razliko med »negibnim, nemočnim in nedomišljiskim« ravnanjem, v kakršno je bil potisnjen v bunkerju, in med avtentičnim, polnim dejanjem, s katerim se prebije iz obkoljenega skrivališča – razliko med strahom in pogumom. In vendar sledijo junakovemu ekstatičnemu zanosu, mrzlični potrebi po dejavnosti, nemiru in občutku premoči čisto na koncu novele tudi naslednje njegove besede:

»Zdaj tudi vem, da ima pogumni človek isto izhodišče kakor strahopetnež, obema je nevarnost edina resničnost. Prvi se je boji, drugi jo išče. Strah in pogum sta tečaja iste pretiranosti, strah pretirava nevarnost, pogum pa vernost. Ah, že vidim, resnica se mi bo znova izmaknila.«

Iz teh besed določno sledi, da se je Arhimedova točka zamajala že tisti hip, ko se je je Kocbekov junak oprijel. Ali namreč pogum sam po sebi zares pomeni kar koli zanesljivega, trdnega in osvobajajočega? Kakšna je v resnici svoboda, ki se človeku odpira z njim, kolikšna je zares njegova osvobodilna energija? Ali je sploh mogoče govoriti o pogumu, ne da bi morali hkrati pomisliti tudi na strah? Kje je meja med njima?

Pripoved o **Temni strani mesca** govori o človekovem spopadu z nejasnostjo in strahom v sebi, o njegovi nepreklicani in celostni opredelitvi za tveganje in dejanje, za pogum. Človek postane resničen, kadar se odpove tihotapskim računom in kadar se ne poskuša »z lažnimi igrami« zavarovati na vseh straneh, ampak se v dejanju in tveganju zastavi z vsem svojim bitjem, govori usoda glavnega junaka v uvodni pripovedi **Strah in poguma**. Vendar govori tudi o tem, da je pogum le eden od »tečajev« človekove resničnosti. S pogumom se človek izroča zgodovini in njenim

zakonom, s strahom podzavestno izraža svoj odpor »pred ničem«, kot na nekem mestu v noveli ugotavlja Barka: »Strah je posebna vrsta ljubezni. Morda celo posebna vrsta junaštva.« Človek postane resničen, kadar se sam pred seboj in pred svetom, v katerega je postavljen, do konca odpre. Vendar njegova resničnost nikdar ne more imeti enega samega, nedvoumnega ali ekskluzivnega obraza. Človek je dilematično, antinomično bitje.

* * *

Kocbekove pripovedi o **Strahu in pogumu** so zgrajene dosledno na neizogibnih in usodnih, mejnih situacijah, v katerih se človekova temeljna, eksistencialna resnica sploh šele lahko razkrije. Človek je k svoji resnici zmerom izzvan; pod pritiskom sile, ki je na poseben način močnejša od njega, je potisnjen v nujnost odločitve in dejanja, postavljen pred nevarno, tvegano izbiro. Ta sila, ki je močnejša od človeka, saj je človek vanjo ujet, se v **Strahu in pogumu** imenuje zgodovina. Ker pa je zgodovina hkrati vendar tudi delo človeških rok, to seveda nikakor ne pomeni, da so Kocbekovi junaki le nekakšen njen nemočni, pasivni objekt. Prav nasprotno: šele v zgodovini more človek »usodno odločati o velikih stvareh«, kot beremo v **Črni orhideji**, šele v zgodovini lahko postane »odločen« in »dejaven človek«, uporaben in koristen. Šele zgodovina ga postavlja pred tisto neizogibno nujnost odločitve, dejanja in tveganja, v kateri se pokaže njegova avtentična človeška resničnost. Mejna situacija je v Kocbekovih partizanskih novelah vedno zgodovinska situacija. Človek »strahu in poguma« je po svojem antinomičnem bistvu zgodovinsko bitje.

Zgodovina je v **Strahu in pogumu** identična z osvobodilnim bojem, kakršnega so Slovenci vzdignili takoj po okupaciji in zmagovito dovršili spomladi 1945. leta. Osvobodilni boj je v Kocbekovih novelah torej tista zgodovinska situacija, v kateri ni mogoča nikakršna druga alternativa in iz katere človeku ni mogoče izstopiti, saj je v njej postavljeno na usodno preizkušnjo vse njegovo bivanje in bitje, vse tudi silovito pomaknjeno na mejno črto med biti in ne biti. Novele se dogajajo »sredi totalne vojne, sredi revolucije«, postavljene so v »viharen čas z mogočnim in surovim življenjskim izkustvom«. V takšni situaciji je človek seveda neizogibno postavljen pred radikalne, zavezujoče in daljnosežne odločitve.

Nobeden Kocbekovih junakov nikjer niti za hip ne podvomi o usodni nujnosti osvobodilnega odpora in boja, nihče se ne poskuša umikati pred neizprosno zahtevnostjo »zgodovine«. Vsi sprejmejo njen radikalen izziv ter odgovarjajo nanj z vsakršno družbeno doslednostjo, kakor tudi s silovito osebno zavzetostjo in odgovornostjo. Partizani so in borci, in vse, kar se z njimi zgodi, se zgodi znotraj njihove odločenosti za tisto edino mogoče in realno »zgodovino«, ki je v **Strahu in pogumu** le drugo ime za revolucijo in osvobodilni boj. Tej zgodovini so izročeni z vsemi svojimi tveganji in-dejanji do kraja celovito in nepreklicno brez najmanjše taktične rezerve ali avanturistične skušnjave.

Drame Kocbekovih junakov se torej v celoti dogajajo, kot je temu rečeno v **Temni strani mesca**, »na čistini zgodovine«. Izvir njihove dramatične napetosti je v tem, da so junaki sami sicer ustvarjalci zgodovine, da pa je vendar zgodovina, kakor eksplicitno pove novela o **Črni orhideji**, tudi »krut in neusmiljen gospodar člove-

ka, ravna že z vsemi njegovimi zakoni«. Ničesar ni mogoče storiti zunaj njenih usodnih robov. Hkrati Kocbekovi junaki natanko vedo tudi to, da zgodovina nikdar ne more imeti enega samega obraza ali enega samega smisla. Biti »sredi totalne vojne, sredi revolucije«, biti partizan in borec, razviden, dejaven in pogumen človek ne pomeni le voditi neizogiben in pravičen osvobodilni boj, v katerem gre za biti in ne biti, vzdigniti revolucijo, ki bo spremenila realna družbena razmerja, kakor tudi človekovo notranjo, osebno resničnost, ampak pomeni prav tako – udeleževati se zla, ubijati »na čistini«, a tudi za hrbtom, sprejemati nase krivdo in nesrečo, izzivati lastno in tujo smrt. Biti »ustvarjalec zgodovine« pomeni v Kocbekovih štirih partizanskih novelah, biti nepremagljivo ambivalenten, odkrivati, da je resnica zmerom »dvojna«: biti ustvarjalec zgodovine »v dobrem in zlem smislu«, kot o tem govori pisatelj v **Črni orhideji** in kakor je to naravnost eksemplaično uprizorjeno v noveli o **Blaženi krivdi**.

Osrednji junak te pripovedi, medicinec Damjan, mora na ukaz komisarja Gabra na naglo in skrivoma likvidirati izdajalca Štefana, ki ga je nasprotnik poslal v partizansko enoto. O Štefanovi krivdi ne more biti dvoma; »podatki so govorili tako nedvoumno, da so s prstom pokazali na človeka«. Potrebno je prehiteti njegovo izdajo, ukrepati neusmiljeno hitro in odločno, hkrati pa z usmrтитvijo ne obremenjevati borcev, saj se je četa s hudimi žrtvami komaj izvlekla iz nečloveško hude nemške hajke.

Damjan se upira, stvar se mu zdi premalo jasna, z izdajalcem bi bilo treba najprej govoriti, ne pa ga kar »brez slehernega zasliševanja kaznovati s smrtjo«. Njegovi pomisleki ne vzbudijo razumevanja. Komandirju so to »nežni izhodi meščanskega pravosodja«: »Mi smo vendar sredi totalne vojne, sredi revolucije, mi smo partizani.« Razen tega v nevarnem položaju, v kakršnem je četa, ni časa za nikakršno »pravosodje«. Sklep o smrtni obsodbi je po komandirjevih besedah temeljito premišljen in nepreklicno odločen. In tudi, če je bila v podatkih pomota, je komandirjevo (in komisarjevo) stališče nedvoumno jasno: »... raje žrtvujemo enega nedolžnega kakor deset.«

Damjanovi pomisleki niso moralistični, ampak izvirajo globlje. Navesti je mogoče dvoje izjav, s katerima v napetem pogovoru s komisarjem Gabrom opisuje svojo stisko spričo krute naloge. Damjanu likvidacije ne brani strah: »Vsa notranjost se mi upira. To ni bojazen, to je nepremagljiv odpor notranjosti. To dejanje mi je zoprno, studi se mi, in ta ogabnost je hujša od bojazni.« Ne gre za to, da bi Damjan skušal krvavo nalogo preložiti na drugega ter si tako sam ohraniti čisto vest in lepo dušo. Ne gre za preprost moralističen predsodek, ampak za Damjanovo temeljno razmerje do »zgodovine«, ki se ji je zapisal sicer z vsem svojim bitjem, ki pa njegovega bitja v celoti vendarle ne more zajeti in opredeliti. Ne gre tedaj za moralen dvom o komisarjevi in komandirjevi odločitvi, da je treba izdajalca nemudoma in brez sodbe odstraniti, saj za to govorijo vsi razvidni razumski razlogi. (»Njegovo življenje nezdružljivo z našo rešitvijo. Naša rešitev je možna le z njegovo smrtjo.«) Gre za »odpor« in »stud«, ki sta onstran razvidnega in razumnega. Zoper likvidacijo govori Damjanu vsa njegova »notranjost«. Odpor in gnus v njem sta iracionalna in kot iracionalna sta seveda s silo razuma »nepremagljiva«.

Druga Damjanova izjava, ki jo je treba navesti v tej zvezi, je še določnejša; to je tudi stavek, ki so mu ob izidu **Strahu in poguma** očitali največjo politično blasfe-

mijo in videli v njem pisateljstvo tako rekoč deklarirano izdajstvo osvobodilnega boja. Takole se glasi:

»Moja notranjost mi silovito govori, da moram ostati človeško neodvisen in svoboden, ne samo zgodovinsko uporaben in koristen.«

S to mislijo je Damjanov glavni problem označen povsem nedvoumno, hkrati pa je to tudi vprašanje, okrog katerega se zbirajo najpoglavitnejši vzgibi literarne pretresenosti in poetske pretresljivosti Kocbekovih partizanskih novel.

Iz dogajanja, ki ga uprizarja pripoved o **Blaženi krivdi**, jasno izhaja, da je zgodovina sicer edini realni in mogočni prostor človekove usode, osvobodilni boj in revolucija sta zanjo edina avtentična možnost – toda človek ostaja, prav v tem, da je ustvarjalec zgodovine, zmerom tudi »še« nekaj drugega, razlikujočega se od nje, »nekaj«, kar se v območju zgodovinskega dejanja ne more izraziti, kar pa vendar na najizvirnejši, neizrekljivi način pripada njegovi človečnosti sami. Človek ne more biti Kocbekov Damjan, »samo zgodovinsko uporaben in koristen«, ampak mora biti tudi »človeško neodvisen in svoboden«, če naj ostane človeški. Človek se bojuje, izroča se tveganju na življenje in smrt, deluje z vsemi svojimi silami. Toda hkrati se v njem ohranja venomer tudi misel o tem bojevanju, tveganju in delovanju, in šele ta misel ga dela človeškega, saj se šele z njo in v njej odkrivata vrednost in smisel človekovih zgodovinskih odločitev in dejanj. Dejanja so sama po sebi slepa. Kadar se jim človek predaja brez preudarka, je tako, kakor da bi se prepuščal »hipnozi«, v kateri ni z nikakršno vrednostjo in smislom nič, ker je hipnoza pač le predajanje in izročanje do samopozabe, v kateri ni človek potem tudi ničemur in za nič odgovoren. Spremeni se v indeferentno orodje in orožje. Naj bo še tako »pogumen«, je le igrača v rokah slepe sile, pasiven plen lastnih dejanj, razpoložljivi »predmet« brez kakršne koli izvirne avtonomnosti in svobode, to je, brez smisla, moralne občutljivosti in ustvarjalne odgovornosti v sebi. Je sicer uporaben in koristen, toda v svoji »notranjosti«, kot temu pravi Kocbekov Damjan, ravnodušen in brezčuten, v svojih dejanjih »slep« in zaslužjen.

Tako Damjan, na primer, le malo pred navedeno »izjavo« opisuje komisarju Gabru, da je med hajko, »ko smo se divje in zagrizeno bojevali, občutil našo dejavnost kot moralno hipnozo, ki vrtoglavo zabrisuje mejo med dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo«. Damjan seveda natanko ve, da se takšni »dejavnosti«, v kateri se vrednostne in etične meje zabrišejo in ki je potem kot »moralna hipnoza«, človek pogosto ne more in ne sme izmakniti, ampak jo mora sprejeti nase. Toda s pridržkom: »Na njej ne smemo graditi, na njej se smemo le braniti.« Človek se mora zavezati z zgodovino, izročiti se ji mora z najbolj usodnimi dejanji, toda ne sme se ji prepustiti tako, da bi v njegovi »notranjosti« ugasnila misel in vrednostni čut, ki znata razlikovati »med dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo« in ki vsemu, kar je in česar se človek s svojim dejanjem dotakne, šele podeljuje ceno in smisel. Prav kot ustvarjalec zgodovine človek ne sme dopustiti, da bi njegova lastna dejanja postala močnejša od njega. Ostati mora »človeško neodvisen in svoboden«. Ne zato, da bi mu bila s tem dovoljena izdaja, umik pred neizprosno zahtevnostjo zgodovine, pač pa zaradi tega, da bi izdajalec sploh ne mogel postati.

Na domala identično misel naletimo v zadnji noveli Kocbekove knjige, v **Črni orhideji**. V dialogu, v katerem komandant Gregor in komisar Janez govorita o usmr-

titivi lepe kolaboracionistke Katarine, vidimo, da je za Gregorja – ki je Katarino po naključju zasačil z nemškim oficirjem v gorski samoti blizu partizanskih položajev in ki jo na koncu sam tudi likvidira – prav tako glavno vprašanje in hkrati izvir vse njegove tesnobe vprašanje o človekovem »notranjem« razmerju do lastnih zgodovinskih dejanj. Človek je, kot pripoveduje Gregorjeva misel, »nekaj drugega« od zgodovine: »Nekaj se ji v njem upira, človek hoče zgodovino tako izpolniti, da jo preraste.« In naprej: »Človek mora sam iz sebe in sam za sebe hoteti dobro in omejevati zlo. Brž ko se preveč spoji z zgodovino, ga zgodovina zasušnji.«

Tako za Gregorjevo kot že prej za Damjanovo izjavo je pomembno, da formulirata neko posebno razliko, ki je za svet, uprizorjen v **Strahu in pogumu** ključnega in konstitutivnega značaja. Na prvi strani je zgodovina kot človekova neizogibna in temeljna situacija, je, kot že rečeno, edini realni in mogoči prostor vsakršnih njegovih osvobodilnih želja in stremljenj, revolucionarne volje in moči, sploh vsakršne dejavnosti, ki jo človek zasnuje in udejanja kot subjekt. Na drugi strani pa je človek »sam« s svojo prav tako neizogibno in temeljno, eksistencialno potrebo po tem, da ostane »človeško neodvisen in svoboden«, se pravi, da se zgodovini ne pusti zasušniti in da torej ni le »zgodovino uporaben in koristen« ali »notranje razpoložljiv«, kot to imenuje Gregor v **Črni orhideji**. Šele takrat, kadar ostaja v svojem zgodovinskem zagonu »človeško neodvisen in svoboden,« more zares »sam iz sebe in sam za sebe hoteti dobro in omejevati zlo«, kar pomeni, da more šele takrat vzpostavljati do slehernega svojega zgodovinskega dejanja jasno in čisto vrednostno, etično in moralno razmerje, podeljevati mu smisel, ki ga dejanje samo ne pozna.

Kocbekove novele pripovedujejo o razliki, ali bolje: govorijo iz razlike med človekom kot subjektom, ki s svojimi silovitimi dejanji »vrtoglavo zabrisuje mejo med dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo« in ki je torej v svojih dejanjih svoboden, odgovoren le svoji osvobodilni želji, revolucionarni volji in moči – in med človekom, ki v sebi natanko ve in nepremagljivo čuti, da ni mogoče biti le človek dejanj, zavezan zgolj zgodovini in njenim vrtoglavih močem. Ne le zaradi tega, ker ima zgodovina zmerom izmuzljiv, ambivalenten obraz, saj prebujajo v človeku ob osvobodilnem zanosu tudi strast gospodovanja in uničevanja, ob zmagošlavju tudi »temno zavest krivde«, ob zavesti zahteva tudi izdajstvo in sploh zabrisuje mejo »med dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo« ... ampak zato, ker človek v zgodovini ne more »izraziti vsega svojega človeka«. **Strah in pogum** uprizarja torej razliko med človekom kot dejavnim in svobodnim zgodovinskim bitjem in človekom, ki ga njegova dejanja, naj bodo še tako razvidna, utemeljena in nujna, navdajajo z nedopovedljivo tesnobo, saj ve, da z njim ne služi le splošni zgodovinski koristi, ampak hkrati neizogibno in usodno posega v bitna območja človeškega, postaja gospodar tiste meje »med življenjem in smrtjo«, o kateri govori glavni junak Kocbekovnje **Blažene krivde** in na kateri seveda ne gre nič več za človekovo zgodovinsko uporabnost in koristnost, pač pa zgolj in samo še za njegovo bitno človečnost.

Kakor se človek ne more in ne sme odpovedati »pogumne« udeležbe v zgodovini, to je boju za osvoboditev in revolucionarno preoblikovanje svojega družbenega sveta, tako pa vendar tudi ne more premagati tesnobe, ki jo v njegovi »notranjosti« povzroča njegova lastna osvobodilna in revolucionarna silovitost, oziroma

neizprosna in neprizanesljiva zgodovinska doslednost. Njegov pogum je neločljivo zvezan s strahom. Kakor se človek s pogumom rešuje iz smrtne ogroženosti ter upira posamičnemu in skupinskemu izničenju, tako je tesnoba (strah) spet le druga stran poguma: z njim se v človeku poraja neizrekljiva zavest o omejenosti in dokončnosti, s tem pa tudi o nevarni grozljivosti njegovih dejanj, čeprav so storjena pod znamenjen še tako čistih in svetlih osvobodilnih in revolucionarnih smotrov. Tesnoba vzdigne v človeka »temno zavest krivde«. Biti gospodar nad življenjem in smrtjo, nad dobrim in zlim, kot sta Damjan v **Blaženi krivdi** in Gregor v **Črni orhideji**, pomeni, prevzemati nase najtežjo in najbolj daljnosežno odgovornost – zavezati se zgodovinskemu poslanstvu do poslednje meje bitja in bivanja, brez možnosti umika ali preklica. Pomeni, doživeti ne le zmagoslavje moči, ampak tudi strah in tesnobo pred usodno zmagovitostjo lastne subjektivne in zgodovinske moči.

Tako se v Damjanu – potem, ko je streljal na izdajalca Štefana – vzbudi čisto posebna »goreča misel, ki je ni mogel več izgovoriti: 'Kam sem prišel? Nikoli več ne morem nazaj . . . '« Njegovo dejanje je nepreklicno in dokončno, z ničimer ga ni mogoče izbrisati. Likvidator se je usodno sprepletel s svojo žrtvijo. Človek je stopil na usodni rob, kjer se prostor zgodovine končuje in kjer se začenja območje »zgolj« človeškega: s Štefanom ni mrtev le izdajalec, ampak je mrtvo neko človeško bitje samo. In potem začuti Damjan samo še to, da ga je »napolnila . . . neznanska teža« in da se »svinčeno nagiba nad črno globino«. – V pripovedi o **Črni ohideji** pa Gregorja v tistih poslednjih trenutkih, preden vzdigne brzostrelko proti lepi Katarini, obsojeni na smrt, napolni »brezumna slast, pomešana z zadnjo grozo«. – Kaj pomenijo te pisateljeve oznake?

V tistem najusodnejšem dejanju, ki ga morata storiti Kocbekova – nemara v vsem **Strahu in pogumu** najzanimivejša in najpretrsljivejša – junaka, se pokaže, da je v situaciji, ko dobi človek oblast nad življenjem in smrtjo drugega človeka (in kar je očitno skrajna, »najmočnejša« situacija človeka-subjekta), »brezumna slast«. To je slast do kraja zmagoslavne in do največje mogoče mere silovite moči, kar je more človek dobiti v svoje roke. Hkrati je to »brezumna« slast, v kateri je človek kakor uročen, kot da bi se znašel v »hipnozi«, saj začuti, da ga je skupaj s slastjo »napolnila neznanska teža«, spričo katere vsakršna njegova misel obnemore, s tem pa se seveda zatemnita tudi razvidnost in smisel njegovega ravnanja. Ostane zgolj še dejanje samo in tako je samó šedejanje tisto, kar človeka nosi in ki ga ima v oblasti. Človek postane ujet v svoje dejanje, ujet v opoj in slast svoje lastne, dokončne in absolutne moči nad drugim človekom.

Vendar nam Kocbekova novela pokaže, da je v skrajnem človekovem dejanju ta »brezumna slast« pomešana »z zadnjo grozo«. Očitno je, da človekova opojnost nad lastno močjo ne more biti neskajljena ali čista slast, ampak »občutje«, ki človeka napolnjuje z »neznansko težo«, da se mu zdi, kot da se »svinčeno nagiba na črno globino«. Kocbekova »brezumna slast« je očitno že sama v sebi zaznamovana s tesnobo in strahom. Oba Kocbekova junaka sprejemata nase usodno dejanje – oblast nad življenjem in smrtjo – s tesnobo. Sovražnika, to je nasprotnega človeka likvidirata z vso zgodovinsko in z vsakršno osebno odgovornostjo, natanko vedoč, da ju bo to dejanje eksistencialno zavezalo do kraja. Toda izmakniti se mu ni mogoče, in to zlasti eksplicitno pove **Črna orhideja**: »Mi smo ujeti, potujemo v ži-

vljenju in izpolnjujemo, kar nam zgodovina zapove.« Odtod potem tesnoba, strah in »poslednja groza«: človek je v resnici v svoja dejanja in v svoj brezumno moč ujet od vsega začetka, kot zgodovinsko bitje, s svojo zgodovinsko silovitostjo mora povzročati »položaje, ki mejijo na popolno temo«. Zato je slast njegove moči »brezumna« in zato je zmerom tudi »pomešana z zadnjo grozo«. – To je groza pred zadnjimi človekovimi stvarmi, pred mejno in obenem konstitutivno resnivo njegove eksistence, pred smrtjo inničem, pred tisto »popolno temo«, ki človeku pripada na enako neodtujljiv, neponovljiv osebni način kot življenje in svetloba. To ni »nič« drugega kot nedopovedljiva tesnoba, ki je hkrati slast in groza spričo najusodnejšega dejanja, kar jih lahko stori človek, da namreč drugega človeka kaznuje s smrtjo, da ga v imenu svoje zgodovinske nuje, aktualnega interesa ali ideje ubije in izniči. Smrtna kazen meri »v človeka in njegov smisel«, zato je nikdar ni mogoče utemeljiti in v celoti upravičiti z družbenim ali zgodovinskim merilom, naj bo likvidacija s tega vidika še tako logična in še tako neizogibna. »V kaznovanju se zavestno srečujejo z nasprotnikovo človečnostjo,« beremo v **Črni orhideji**, »kaznovanje je duhovno poželenje po bližnjiku« . . .

To pa se seveda pravi, da se človek prav v tesnobi, v »zadnji grozi«, kakršno skupaj z »brezumno slastjo« začuti glavni junak **Črne orhideje**, preden izvrši smrtno obsodbo, na najbolj avtentičen in usoden način srečuje z resnico tuje in obenem seveda tudi lastne človečnosti. Ko postane gospodar nad življenjem in smrtjo, ko sme in celo mora ubijati nekažnovano, po nareku zgodovinske nujnosti, resnice in pravice, se s pretresljivo močjo razodene tudi tista razlika, ki smo jo zgoraj že omenili in za katero gre v literarnem in pesniškem bistvu Kocbekove knjige. Nasprotnik zdaj nenadoma ni več amorfen in abstrakten predstavnik sovražne ideološke in vojaške sile, pač pa se pred človekom razkrije tudi s svojo živo telesno otipljivostjo in duhovno neposrednostjo. Razkrije se mu v vsej svoji ranljivi in umrljivi človeški navzočnosti, kot eksistenca, ki je njena vloga v zgodovinskem procesu prav tako ne more v celoti določiti in opredeliti, razkrije se mu zgolj kot človek. To pa je razlika, ki je Kocbekov **Strah in pogum** uprizarja od svoje prve in poslednje strani – razlika med človekovo družbeno vezanostjo in njegovim zgodovinskim poslanstvom in pa med njegovo izvirno in enkratno, umrljivo človečnostjo samo. Razlika med človekovo eksistenco in njegovim totalnim družbenozgodovinskim, to je, osvobodilnim in revolucionarnim angažmajem.

* * *

Noveli o **Blaženi krivdi** in **Črni orhideji** upodabljata to razliko z vidikov subjekta, ki ima oblast nad življenjem in smrtjo. **Ogenj** pripoveduje o človeku, obsojenem na smrt. V središču prvih dveh novel je problem ustvarjalca in eksekutorja zgodovinske resnice in pravice, v tretji je glavni junak žrtev sovražnega, okupatorskega in belogardističnega terorja.

V **Blaženi krivdi** se razlika med zgodovinskim in eksistenčnim posebej določeno in presunljivo pokaže v stiski, kakršno preživlja partizan Damjan spričo hude naloge, ki jo mora izvršiti nad izdajalcem Štefanom. Ta stiska ga na silovit, neubranljiv zveže z žrtvijo: v usodni predsmrtni situaciji si stopita drug nasproti drugemu sredi gozdne samote zgolj s svojo elementarno človečnostjo. Čeprav je izdajalca

treba pokončati na ukaz »zgodovine«, ki ga bojujoči se (in hkrati tudi sam na smrt ogroženi) človek ne sme in ne more zavrniti, se zdi, kot da z »zgodovino« v tem globokom gozdu ni ničveč in da je zdaj tu smoa šečlovek, ki mora – mora opraviti nad drugim človekom zadnjo sodbo in kipri tem natanko ve, da bo s tem svojim dejanjem tudi sam stopil do mejnih predelov človekovega in da »nikoli več« ne bomogel »nazaj« – da ga nihče in nič ne bo moglo odrešiti pred tesnobo. Smrt, ki jo bo povzročil, je nepreklicno in nepopravljivo dejanje, v katerem sta oba, Damjan in Štefan, borec za edino mogočo, resnično in pravično zgodovinsko stvar in njegov nesrečni, izdajalski nasprotnik, razprta do dna v svoji goli in samotni, umrljivi človečnosti. Razlika med eksekutorjem in kaznovanim izgine, Damjan in Štefan sta drug drugemu hkrati rabelj in žrtev, njuni bitji se usodno sprepleteta. Človeški svet se razkrije v vsej svoji pretresljivi in tragični ambivalentnosti.

Prav tako je v **Črni orhideji** komandant Gregor usodno zvezan z lepo Katarino. Dekle mora biti kaznovano (žrtvovano z vso svojo mlado lepoto), ker to zahtevajo okoliščine, v kakršnih je partizanska četa. Toda Katarinino ujetništvo in potem njena smrt – uprizorjena v noveli z nenavadno čutno razburljivostjo: dekle v beli poročni obleki pred Gregorjevo uničevalno brzostrelko na gorskem višavju; likvidacija, ki je kakor boleč in hkrati tudi neubranljivo vroč ljubezenski objem – vzbudi v Gregorju občutek čudne, neizrekljive bližine z žrtvijo, svojevrsten, drhtljiv in hkrati poguben erotizem. Katarinina navzočnost leže v partizane kakor dražljiva mračna senca in kot brezumna ljubezen, ki se ji nihče ne more izmakniti, ki pa je neizbrisano zaznamovana s smrtjo – brezumni eros in grozljivi tanatos se spremešata v eni in isti človeški figuri, v eksekutorju se vzdigne natanko tisti občutek »brezumne slasti« in »zadnje groze«, o katerem smo pisali zgoraj in ki zajame Gregorja pred usodnim, vendar neizogibnim uničevalnim dejanjem nad Katarino.

Blažena krivda ne obstane pri Damjanovi stiski, kakor se **Črna orhideja** konča z Gregorjevo pretresenostjo nad temno sprepletenostjo ljubezni in smrti, ki ju pri naša s seboj mlada Katarina. **Blažena krivda** vprašanje o Damjanovi hudi razpestosti med »zgodovinsko« dolžnostjo in »eksistencialno« tesnobo variira naprej ter pripoved v epizodi s strupenim kačjim ugrizom – nemara s preforsirano alegoriko – vzdigne v moraliteto, ki potem z eksemplarično strogo zahtevnostjo, hkrati pa s skoraj prelahko retorično razrešljivostjo zastavi vprašanje o krivdi. V finalu se odkrije zgolj in natanko tisto, kar se po logiki Kocbekove literarne misli o razliki med človekovim zgodovinskim poslanstvom in njegovo bitno, ireduktibilno in nezamenljivo človečnostjo mora in more odkriti: »kriva« sta oba, tako izdajalec kot njegov (ponesrečeni) eksekutor, in prav tako sta oba tudi »nedolžna«. Oba sta storila zgolj in samo tisto, kar sta v mejni situaciji morala storiti. Damjan se ni mogel in se ni smel upreti komandantovemu in komisarjevemu ukazu, naj likvidira izdajalca; v boju, za katerem gre za življenje in smrt vseh, ni mogel in ni smel reševati le »samega sebe«. Ali kakor mu o tem na vprašanje: »Zakaj moram usmrtiti človeka, če hočem v skupno človeško svobodo?« V **Blaženi komediji** odgovarja komisar Gaber: »Vem le, da je danes bolje reševati se v tovarišiji kakor v samoti. Bolje je, rešiti se s skupnimi zlimi dejanji, kakor zateči se v samotna in izgubljena dobra dela. Bolje je, biti pogubljen skupno s soljudmi, kakor rešiti se sam.« – Štefana pa je okupator postavil pred nečloveško izbiro: ali gre po njegovem naročilu

med partizane, ali pa mu ubijejo nosečo ženo. Tako Damjan kot Štefan sra potisnjena v situacijo, ki presega njuno (in vsakogaršnjo) človeško moč in občutljivost, v položaj brez izhoda – in tako sta tudi oba tragična pričevalca o dihotomiji, ki je ni mogoče premagati, ki pa se ji tudi ni mogoče izmakniti – o razliki in o siloviti napetosti med eksistencialnim in zgodovinskim, med človekovim in človeškim. O tisti temeljni ambivalentnosti, ki nepremagljivo zaznamuje človekov in človeški svet v prelomnih in usodnih, osvobodilnih in revolucionarnih spopadih, v njegovih mejnih zgodovinskih položajih. O tisti ambivalentnosti, na katero je že ob izidu **Strahu in poguma** opozarjal Vladimir Bartol: »Sovraštvo mu je druga plat ljubezni, pogum mu je druga plat strahu. A tudi pojem žrtve mu je ambivalenten. Z žrtvijo mu je prav tako usodno, zgodovinsko nujno povezan njen eksekutor, njen rabelj, kakor mu je ljubezen povezana s sovraštvom, strah s pogumom. (Razgledi, Trst, 1952)

V noveli Ogenj, ki upodablja domala apokaliptično podobo zla, razdivjanega nad človekom, a tudi v njem samem, je problem razlike med eksistenco in zgodovino s posebno razvidnostjo in ostrino zastavljen v razmerju med belogardističnim kaplanom Žgurjem in njegovo žrtvijo, partizanskim obveščevalcem Tonetom, obsojenim na smrt. Kaplan je predstavnik fanatičnega, bojnega in ekskluzivnega katolištva, ki vse podreja enemu samemu cilju: »Eden tistih sem, ki se tako dolgo ne morejo pomiriti, dokler krščanstvo ne bo postalo izključno vodilo sodobnega človeka . . . Čimprej mora obseči vse življenje. Preoblikovati mora vsakega človeka in določati vrednost njegovega življenja. Od te zahteve ne smemo odstopiti. In v te namen smemo uporabiti tudi silovitost.« In na drugem mestu: »Strah božji je temelj življenja, strahovanje je edina pot do reda v človeški družbi.« Ali: »Tako strašno verujem, da ne potrebujem ljubezni.« Gre za bojevitost, ki ne izbira sredstev, ki je trda in »slepa« v svojem nihilističnem fanatizmu, do kraja radikalna (in sprevržena) v svojem strastnem totalitarizmu. – Za pripoved je odločilna situacija, v kateri se Žgur v noči pred ustrelitvijo sooči s svojo žrtvijo. Kaplan je Toneta izdal in zdaj ga mora na ukaz italijanskega poveljnika spovedati. Pokaže se, da si stojita docela vsaksebi, eksekutor s svojimi blaznimi, nečloveškimi argumenti, in žrtev, obsojena na krivično smrt, brez sleherne zunanje moči, toda s čisto posebno, čvrsto ljubeznijo v sebi, s trdnostjo in vdanostjo, ki izvirata iz misli, da je vse tisto, kar je počel in storil, edino, kar mu je bilo mogoče in kar je bil dolžan storiti. Kaplana Žgurja more zdaj, ko po njegovi krivdi sklepa zadnje račune (»Kakor sredi sanj je pomislil: prihodnji dež me bo nahrnil in napojil že v zemlji«), svojega rablja more v teh poslednjih svojih trenutkih samo še »pomilovati«. Ne more pa ga sovražiti in prekleti zaradi njegove grozljivo bojovite in slepe strasti do »reda« in nove »enotnosti«. V predsmrtnih trenutkih ugasne v Tonetu zadnje sovraštvo; kar ostane, je mirno in vdano začudenje nad krivično nesrečo, ki je prišla nadenj, je tesnoba »na temnem površju življenja«, in ta tesnoba ne potrebuje zdaj od nikogar nikakršne tolažbe več. Kot kristjan potrebuje samo še »odvezo«, simbolično dejanje, ki ga lahko opravi »posvečena roka« – in tu je Žgurju kljub vsemu pošastnemu, kar je storil, še zmerom ostala Tonetova preprosta želja, njegovi »ganljivi grehi«, ki med spovedjo govorijo, »da je ljubezen vezana na pomanjkljivosti bitja in da je prav zato močnejša od smrti«, njegova preprosta in čista izmirjenost s stvarmi . . . ves ta žalostni obredni prizor (kolikšno ideološko pohujšanje nad njim

pred tridesetimi leti!) povzroči, da se fanatičnemu kaplanu zamajejo tla pod nogami. Ko Tone konča spoved, zagleda »duhovnikov groze polni in spačeni obraz, ki so se mu na čelu nabrale . . . potne kapljice«, vidi, »kako strmi motnih oči v temna tla in se trese po vsem životu«. Žgur ne more zdaj izreči ničesar več, vsi njegovi blazni argumenti so se razblinili, ostalo je samo še nepopravljivo zlo, ki ga je povzročil nad bližnjikom in v katerega je ujet dokončno in nepopravljivo. Samo še molk in zadnja groza pred lastnimi dejanji. In nazadnje smrt, in v njej spoznanje, da je zlo, če se mu človek prepusti, »brzdanje, strastno in kruto«. Kdor je poln zla, sovraži z ljubeznijo in ljubi tako, da uničuje.« – Žgur se ove svoje izgubljene človeškosti, svoje neskončne samotnosti in nečloveške bede, postane spričo Tonetove uboge spravljenosti s stvarmi in spričo njegove smrti sam le še podoba izgubljene-ga človeka, nič več bojeviti ideolog in fanatičen protipartizanski borec; pač pa samo še revna in gola, sama nad seboj zgrožena in sama v sebi uničena človeška kreatura. Na robu svojih »zgodovinskih« dejanj je človek sam in mora le sam pred seboj polagati račune. Nasprotnik se mu izmakne, na ničemer ni več mogoče utemeljiti nikakršnega ideološkega, nobenega zgodovinskega argumenta. Ostane samo še tesnoba, »zadnja groza«.

31. julija 1983.

(Študija je bila napisana po naročilu uredništva Mladinske knjige za zbirko izbranih knjig slovenske proze »Hram«.)

Jure Detela

Pod strašnimi očmi pontonskih mostov

V tem tekstu bom skušal v kronološkem zaporedju opisati nekatere svoje izkušnje s policijo.

Z opisom nekaterih svojih zblod bom skušal povedati, kakšne so tiste tipične policijske finte, za katere je bolje, da človek ne pade nanje. Za številne doživlja je, ki jih bom opisal, si namreč želim, da se ne bi več nad nikomer ponvaljali. Želim si tudi, da takoj prenehajo takšne policijske metode, kot jih bom opisal.

Opisani policijski postopki bojo mogli izginiti le ob radikalni transformaciji družbe in zavesti, zato je zmotna vsaka želja po maščevanju nad posameznimi miličniki, ki so prekoračili svoja pooblastila. Nesmiselno se je boriti proti ljudem kot posameznikom; smiselno se je boriti samo proti tistemu zlu, ki ga prepoznavamo v svetovnih dimenzijah. Spoštljiva zavest o najbolj enkratnih značilnostih nekega dogodka ter zavest o specifični, neponovljivi poziciji, ki jo zavzema posameznik v konfliktnih situacijah, nikakor ne zanikujeta zavesti o svetovnih dimenzijah zla, ki vlada nad konfliktnimi situacijami. Tudi rabelj je žrtev svoje poze, ne samo človek, ki ga rabelj ubija, in vsi deli sveta so med seboj povezani z neštetimi vezmi. Skratka: bistveno vprašanje pri problemu policijskega nasilja je vprašanje o vzgoji, ki so je deležni mladi ljudje, ki se v tacenskem internatu šolajo za miličnike. In pri tacenski vzgoji je spet bistveno vprašanje o vzgoji, ki so je bili deležni organizatorji učne sisteme. Po tej verigi lahko gremo zelo daleč. Toda ne z maščevalnimi mislimi, ki jih bom raje zamenjal s spominom na zeleno svetlobo, ki je v začetku nekega pomladnega večera pred šestindvajsetimi leti zablestela nad tivolskim parkom. Želim si, da ob prihodu tistega dolgo pričakovanega dneva, v katerem bojo na asfaltu med policijsko zgradbo na Kidričevi cesti in nebotičnikom zagoreli vsi slovenski policijski dosjeji v čudovitem ognju, ne bo nihče pripravljel maščevalnih dejanj nad miličniki. Ne želim si nobenih represalij nad miličniki, ki so zlorabili svoja pooblastila, želim si ukinitve bodočih zlorab. Kajti opisane policijske metode so izraz družbenih bolezni, ki so mnogo bolj razširjene, kot si ponavadi predstavljamo.

V prvo večjo težavo s policijo sem zabredel po svoji krivdi, predvsem zaradi neumnosti, strahu, prezira do ljudi in mladostne neizkušenosti. 9. marca 1974 sem utrujen in neprespan pešalil od Pirana proti Izoli. Ker sem se izogibal cest, posebno glavne, najprometnejše ceste, sem hotel priti po obali do središča Izole. Tako sem se znašel na dvorišču tovarne Delamaris, ki ga na eni strani obrobja morje. Zazrl sem se v tovarniški dimnik in začutil močno željo, da bi splezal nanj. Tedaj me je prešinil spomin: nekoč, v grozljivi davnini, sem že enkrat gledal takšen dimnik, natančno tako kot zdaj, in prav tako sem želel splezati nanj; in čutil sem, da je

bilo tudi doživetje, ki sem se ga spomnil, natančna ponovitev še bolj davne situacije, tako da se je enak doživljaj zgodil vsaj trikrat. Ta občutek me je šokiral. V stanju osuplosti me je zagledal tovarniški čuvaj – bila je nedelja in midva sva bila edina človeka na dvorišču. Čuvaj me je odvedel v vratarsko ložo in telefonično poklical miličnike, ki so se kmalu pripeljali v modrem fičku in me nemudoma odpeljali na policijsko postajo. Tam so mi ostro rekli, naj na njihova vprašanja odgovarjam nemudoma in naj se ne lažem. Izpraznili so mojo malho in me vprašali, odkod so stvari, ki so bile v njej (spominjam se dveh knjig in ene kasete). Potem mi je nek miličnik rekel, naj jim povem vse, kar vem o drogah, in da mi daje četrto ure za premislek, in odšel. Ta izjava me je osupnila, kajti v tistem času sem res nekajkrat poizkusil indijsko konopljo in zazdelo se mi je, da imajo miličniki nekakšno mistično, skrito vednost o vsakem mojem najmanjšem dejanju. Nisem vedel, da se miličniki skoncentrirajo na narkotike pri opravkih z velikim delom mlajših ljudi, ki se ne obnašajo popolnoma običajno in jih ne morejo strpati v kako drugo kategorijo. Ker sem bil v tistih časih nekoliko vraževeren, sem dobil občutek, da se izpolnjuje neka zla usoda, nad katero nimam moči in da zato nima smisla, da bi se ji upiral. Zato sem sklenil, da omenim miličnikom eno ali dve stebli indijske konoplje, ki sta bili zasajeni nekje na Primorskem in sta bili takrat že pokajeni. V tistih časih sem se tudi zelo bal elektrošokov in lobotomije. (Omenim naj, da sem se pri poznejših srečanjih z miličniki z gotovostjo prepričal, da je grožnja z električnim mučenjem najobičajnejši element dramaturgije policijskih zasliševanj, in da je že iz tega razloga uporaba elektrošokov v terapevtske namene popolnoma nedopustna, saj ima velik del tistih pacientov, ki izkušajo elektrošoke, težave s policijo, tako da se v njihovem svetu psihiatrični elektrošoki pojavljajo kot uresničitev policijskih groženj, psihiatri pa kot pomočniki policijskih zasliševalcev. S tega stališča je treba obravnavati tudi vprašanje, ali pri nas miličniki mučijo z elektriko ali ne: na policijskih postajah verjetno res ne uporabljajo elektrike, a kaj to pomaga, ko pa miličniki tolikokrat prepustijo aretirance psihiatrom, da opravijo električno mučenje. V obdobju sedmih let sem vsaj trikrat doživel, da mi je kak miličnik predlagal, naj pristanem na zdravniško hospitalizacijo in se tako izognem nadaljnemu policijsko-sodnemu postopku. Za tistega, ki v takšni situaciji pristane na hospitalizacijo, je doživetje šok terapije precej verjetno. Jaz nisem nikoli pristal na hospitalizacijo in nisem nikoli izkusil elektrošoka. V dejstvo, da so elektrošoki tudi sicer škodljivi, se tokrat ne bom spuščal). Takrat, 9. marca 1974, pa me je grožnja z električnim mučenjem šokirala: mistično se mi je zdelo, kako da so lahko miličniki zvedeli ravno za to, česar sem se bal. Zato sem prišel do strahopetnega sklepa, da bom v skrajnem primeru izrekel imena petih ljudi, za katere sem menil, da jim zaradi nekega posebnega spleta okoliščin ne morem škoditi, če policiji rečem, da so kadili indijsko konopljo. Tako sem sodil takrat, že nekaj mesecev kasneje sem o ovaduštvu sodil popolnoma drugače. Omeniti pa moram, da sem prvega od omenjenih petih ljudi ovadil že pred grožnjo z elektrošoki. Lahko rečem, da sem se bolj ustrašil svoje zmotne misli o mistični miličniški vednosti kakor pa groženj, četudi so me tudi grožnje z elektrošoki mistično osupnile in mi vzbudile vprašanje: kako le morejo miličniki tako natančno vednjeti, česa se bojim? Najbrž je iz povedanega že jasno, kakšno je bilo nadaljevanje: ovadil sem vseh pet ljudi, za katere sem na začetku zasliševanja sklenil, da bom v skrajnem

primeru izrekel njihova imena. Osnovni dramaturški elementi zasliševanja so bili: zmerjanje z maksimalno jakostjo glasu z razdalje treh decimetrov pred obrazom; razbijanje s pestjo po mizi; kazanje barvnih fotografij, na katerih so bila tele-sa z očitnimi znamenji fizičnega nasilja in sledovi krvi, z namigom, da me čaka ne-kaj podobnega, če ne bom govoril; en miličnik je naročil drugemu, naj vključi električno mučilno napravo; miličnik mi je zavihal rokave in ko je na koži roke opazil brazgotine, ki so nastale zaradi krvodajalskih akcij, me je obtožil, da so te brazgotine neizpodbiten dokaz za moje fiksiranje; silil me je, naj priznam, da je gra-mofonska igla, ki jo je našel v mojem žepu, v resnici igla za fiksiranje; miličnik si je snel z zapestja uro, da bi tako nakazal, da bojo zdaj zares začele padati batine; prvi del zasliševanja pa se je končal tako, da so me miličniki odvedli v klet, za katero so rekli, da je mučilna naprava v njej že docela pripravljena. Tu naj še omenim, da so ravno kaka dva tedna pred tem dogodkom ljubljanski miličniki pretepli dva štu-denta, ki ju pobliže poznam, tako močno, da je na črnobelih fotografijah njunih hrbtov, posnetih po pretepu, jasno razločnih na vsakem hrbtu približno trideset temnih lis. Pretepli pa so ju samo zato, ker je ponoči eden od njiju splezal na Pre-šernov spomenik, drugi pa je lulal v grmovje kakih deset metrov stran od spome-nika. Štiri dni po tem pretepu sem ju srečal v kinu, in zaradi oteklin sta morala se-deti na skrajnem robu sedežev.

A že pred koncem prvega dela zasliševanja sem se odločil, da ne bom ovadbi ničesar več dodal. Jasno mi je postalo, da se z vsako ovadbo pritisk policije samo povečuje. Zanimivo se mi zdi tudi, da na tem zaslišanju ni padla nobena ba-tina: verjetno so miličniki vedeli, da se marsikateri zaslišanec v primeru fizičnega nasilja zakrke in da je bolj efektivno, če na zaslišanca pritiska njegov lastni strah kot pa direktno fizično nasilje. Seveda pa nikakor ne trdim, da je jugoslo-vanska policija dosledna v odpovedi fizičnemu mučenju. Po končanem prvem delu zaslišanja so me miličniki porinili v temačno celico, v kateri ni bilo nobene mučilne naprave in nobenega človeka, spominjam se samo pograda, mogoče še kake odeje. Čez kako uro so me miličniki odvedli iz celice v sobo, kjer je sedel člo-vek v civilni obleki, ki se je predstavil za preiskovalnega sodnika. Rekel je, da se lahko izognem nadaljnemu zaslišanju in sodnemu postopku, če pristanem na zdravniško hospitalizacijo. Nisem pristal. Po polurnem pogovoru, pri katerem je brez uspeha skušal še kaj izvleči iz mene, je rekel, da nima druge možnosti, kot da me prepusti nadaljnemu sodnemu postopku.

Potem so me miličniki spet odvedli v celico, kjer sem se nakako sprijaznil z novim obdobjem arestantskega življenja, ki sem ga pričakoval, in zaspal. Kmalu so me zbudili, mi izročili malho z mojimi stvarmi in me poslali domov. Na avtobusu, ki je vozil proti Ljubljani, sem skoraj ves čas spal. Opolnoči sem prišel v Ljubljano in iskal prijatelje, da jim povem natančno poročilo o mojem doživljaju. Ta večer ni-sem našel nikogar, drugo jutro sem nekomu natančno opisal svoje doživetje, še isti dan in v nekaj naslednjih dneh sem o tem doživetju še nekajkrat pripovedoval, v dveh tednih so za mojo ovadbo zvedeli vsi, ki sem na policiji izrekel njihova ime-na. Samo z enim od teh petih ljudi nisem govoril o tem dogodku; z gotovostjo se spominjam, da sem ovadbo tega človeka omenil prvemu človeku, ki sem mu na-tančno opisal svoje doživetje; ta človek je bil bližnji prijatelj človeka, ki sem ga ovdil, in mislil sem, da bo tako vsakdo zvedel vse, za kar sem čutil, da nimam

pravice skrivati. Leta pozneje sem tudi temu človeku povedal, da sem ga ovadil, in ga prosil, naj mi oprostí. Oprostil mi je: takrat je na dogodek že pozabil, če je zanj sploh kdaj slišal. V enem mesecu po marcu 1974 je postala moja zabloda splošno znana. Mislim, da me je to rešilo pred nadaljnimi pritiski policije, zlasti pa pred možnostjo, da dobi policija oblast nad menoj in me naredi za ovaduha. Kajti človeka, ki ga druží s policijo kaka skrivnost, za katero noče, da bi jo drugi ljudje zvedeli, lahko policija izsiljuje, kakor se ji zljubi. Zato svetujem vsakomur, ki doživi kako neprijetno srečanje s policijo, naj ga čimbolj razbogna.

Nekaj mesecev sem se skušal tolažiti z lažjo, da bi me v primeru molka policija mučila in bi tako v vsakem primeru izvlekla iz mene vse, kar bi hotela. Poleti 1974 pa me je obiskala misel, da se tudi v primeru mučenja ne bi smel ponižati do ovadustva. Ta misel je dobivala zmeraj jasnejšo obliko. Spominjam se polne lune, ki je sijala na koncu septembra 1974. V tisti noči sem odšel proti Rožniku, ki je bil ob vznožju odet z rahlo meglo, ki se je bleščala v mesečini. Ob robu Tivolja, v bližini Švicerije, sem za nekaj minut srečal sošolca iz osnovne šole, ki je še zmeraj eden od najsvetlejših likov mojega otroštva. Na vrhu Francoske poti sem sedel na klop in pomislil, da bom najbrže kmalu vpoklican v vojsko. Takrat sem že poizkušal biti rastlinojeden in vprašal sem se: bom svojo željo po nenasilnem odnosu do živali zmogel braniti tudi v vojski? Se bom mogel tako upreti pritisku vojaškega stroja, da bom odklanjal meso, če mi ga bojo hoteli vsiliti? Pogledal sem vase in se odločil, da se bom v tem primeru uprl. Tisto noč sem se začel prebujati iz duševne otopelosti. V času med devetim marcem in tisto nočjo sem večkrat s hrupnostjo hotel prepiti oglašujočo se vest; v začetku avgusta sem na primer na neki mehki mivkasti plaži v beneški laguni razbil sve steklenici tako, da sem udaril eno ob drugo; črepinj nisem pobral, četudi so s šokantno ostrino in dolžino štrlele navzgor in četudi je bilo na tisti plaži pogostokrat veliko bosih kopalcev, ki so bili v obdobjih posebne pripeke prisiljeni poskakovati zaradi vročine mivke, tako da se je lahko kdo kar krepko ranil, če ni pravočasno opazil črepinj. Ali se je kdo ranil ali ne, ne vem; takoj po tistem dejanju sem zapustil plažo in nikoli se več nisem vrnil nanjo. Ta dogodek omenjam zato, ker me spomin naj včasih še zmeraj bremení. Mogoče bi se dalo iz beneških bolničarskih in zdravniških zapisnikov ugotoviti, če je imelo to dejanje kake posledice: plaža je bila na beneškem Lidu, na tisti obali, ki je obrnjena stran od Benetk, morda poldrugi kilometer na levo od lidskega pristanišča za beneški vaporetto, če gledamo z beneške strani. Čas dejanja bi se dalo natančno ugotoviti: bilo je poldne bolj na začetku avgusta 1974; tisti dan je bila stavka beneških železničarjev, najbrže iz protesta proti neofašistom; pred večerom je bilo nekajurno obdobje, ko vlaki niso peljali z beneškega kolodvora. Tisti dan je bil odprt muzej Peggy Gugenheim.

Jasno mi je postajalo, da se pred trenutki ovadbe namenoma nisem hotel spomniti na obraze tistih petih ljudi, ki sem jih ovadil. Če bi spominu dopustil, da v moji predstavi jasno oblikuje obraze teh petih ljudi, jih najbrže ne bi mogel ovaditi. Zmeraj jasneje se mi je postavljalo vprašanje, ki sem se ga spočetka bal: bi se zdaj zmogel upreti ovajanju, če bi me v resnici fizično mučili? Moč tega vprašanja je tako narasla, da sem si zaželel dobiti elektrošok, da bi videl, kako izgleda fizično mučenje. Začenjal sem tudi misliti, da je moja dolžnost, da dobim elektrošok, ker sem se ga devetega marca skušal izogniti na sramoten način. Nameraval sem oditi

na Polje kot pacient – poleti 1972 sem v želji, da bi tam obiskal nekega pacienta, srečal nekega zdravnika in neko zdravnico, ki sta mi dala vedeti, da me nekako poznata, in da naj se čimprej prepustim njihovi terapiji. Tako se mi je zdelo zelo verjetno, da dobim elektrošok, če odidem tja kot pacient. Že sem napisal pisma nekaterim prijateljem, v katerih sem razložil, da bojo moji elektrošoki posledica zavestne želje po pokori. Na Polje pa vendar nisem odšel in elektrošokov nisem dobil. V noči, za katero sem mislil, da je zadnja pred mojim odhodom na Polje, sem dolgo gledal plamen sveče – razen njega je bila v sobi tema – in napisal pesem, ki se začneja z verzom V ognjih ležimo kot s hrbtom na zemlji. To pesem sem pozneje občutil kot začetek poti iz pesniške krize. Drugi dan sem spal zelo, zelo dolgo. Potem je prišel M. U. in ko sem pumpal njegov bicikel in je on čepel zraven mene in tiščal pumpino šobo v ventil, sem začutil, da je moja odločitev zelo tuja vsemu, kar se dogaja okoli mene in v čemer živim; skratka, nisem znal najti zveze med vsakodnevnim življenjem in urami vesti, ki me je težila v samoti. Pisma so kaka dva tedna ostala v kuvertah, na katerih so že bila izpisana imena naslovnikov. Eden od naslovnikov je bil zagotovo eden od petih ljudi, ki sem jih ovadil. (Verjetno pa ne samo eden, temveč dva; skoraj siguren sem, da dva). Torej, človek, na katerega mislim, je dva tedna po ovadbi zvedel zanjo; bilo je sončno nedeljsko dopoldne s številnimi rumenimi cvetkami v bližini drevesa južno od Tivolskega gradu; sedela sva pod drevesom in povedal sem mu zgodbo. Dve leti pred tem je ta človek dobil elektrošoke. Rekel mi je, da je bolje, da sem ga ovadil, kot da bi me mučili; vsekakor pa naj slej ko prej povem o tem doživljanju še nekomu drugemu, ki sem ga ovadil in mu tega še nisem povedal. Skupaj sva odšla k njemu, kjer sem mu povedal o ovadbi. Torej, ta človek, ki sem mu pod tivolskim drevesom priznal ovadbo, je prišel k meni na obisk. Morda dva tedna, odkar sem napisal tista pisma in nameraval oditi na Polje. Naenkrat me je postalo silno sram: lahko da je obiskovalec prebral pismo, namenjeno njemu, medtem ko me ni bilo v sobi – pismo je ležalo na kanapeju, tako da je obiskovalcu bilo treba privzdigniti samo eno knjigo, pa bi lahko prebral naslovnico na kuverti, namenjeno njemu. Istočasno pa me je prešinila še druga misel: če je pismo v resnici prebral, je zelo lepo od njega, da tega ne pokaže. In kaj je neizpolnitev načrta, opisanega v pismu, v primerjavi z ovadbo, ki mi jo je v nekaj sekunah velikodušno odpustil!

Bolelo me je, da mi eden od ljudi, ki sem jih ovadil, ni oprostil ovadbe. Rekel mi je: Da ne izdaš prijatelja, to je temelj medčloveških odnosov. Privatne šizofrenije tu nimajo prostora. Kristus je na križu umrl tudi zate, in pri tem se ni zabaval. Vendar lahko storiš nekaj, s čimer bova odrešena jaz in ti; a ne verjamem, da si tega zmožen. Večkrat sva se srečavala na krajih, kamor sva obadva rada hodila. Ker me je bilo pred njim sram, sem te kraje zapuščal, če je bil on tam. Spominjam se neke soareje, na kateri sem zelo želel ostati; vendar je bil sram močnejši in odločil sem se, da odidem. Pred odhodom me je ta človek vprašal: Skleneva za ta večer premirje? Odgovoril sem, da ni najin spor tisto, zaradi česar odhajam. Kar je bilo res; moj sram je bil močnejši. Tisto noč – bila je vlažna predpomlad v letu 1975 – sem šel na Barje in prosil Boga, naj mi odpusti mojo zablodo. Takrat sem začel čutiti milost božanske vseodpuščajoče ljubezni. Večkrat sem pomislil: Ali je sploh mogoč tak zločin, ki ga brezmejna božja ljubezen ne bi mogla odpustiti? Iz te misli je začela vznikat druga misel: Tudi človeška ljubezen je brezmejna.

Ali je mogoč tak zločin, ki ga človeška ljubezen ne bi mogla odpustiti? Zatem me je obiskovala druga misel: Pravzaprav še nisem z ničemer pokazal, da smatram svojo ovadbo za nekaj slabega. Pri sebi mi je bilo že zdavnaj jasno, da se moje ova-duštvo več ne more ponoviti, niti v primeru fizičnega mučenja ne; toda kako naj bo to a priori jasno tudi človeku, ki sem ga ovadil? Željo po artikulaciji mojega kesa je moja duša začenjala čutiti kot totalno željo. Kmalu je našla zanjo izraz. Odložil sem se, da bom takrat, ko bom srečal ovađenega človeka, pokleknil pred njim in mu rekel: To je znamenje, ki je na meni, da ga sprejemem. Tisto noč, ko sem se za to odložil, sem gledal reprodukcijo slike Henrija Rousseauja, na kateri so naslikani pragozdni potok, dve gazeli, dva zamorca in zamorske kolibe v oza-dju, in napisal sem pesem, ki se začne z verzom Prečista človeškost (Zemljevidi, št. 24). Nekaj dni zatem sem v nekem ljubljanskem bifeju, katerega ime zamol-čim, srečal človeka, ki sem ga ovadil, in storil sem natančno to, za kar sem se odlo-čil. Človek je odgovoril: V redu je. Vstani. Tudi jaz sem nagnjen k patetičnosti. Vstal sem. Vprašal sem ga: Ali je to tisto, na kar si mislil poleti? Odgovoril je: To. Zdaj je v redu. Želel sem si še veliko povedati, najbrže tudi on, a moja sproščena čustva niso mogla najti besed. Poslovala sva se in ves tisti večer sem vzneseno hitel po barjanskih predmestjih. Spomnil sem se na majorja iz Zapiskov iz mrtvega doma, kako se je opravičil pred matematikom, ki ga je dal po krivici pretepesti, in občudoval sem natančnost zapažanja, ki je je bil zmožen Dostojevski. Mislil sem tudi – ne vem zakaj – na čudovito Šalamunovo pesem iz Amerike, ki se začneja z verzom Trenutno sem zaljubljen v Boba Pelermana. Mimogrede sem obiskal tudi J. in zapisal nekaj variacij na tisto S-jevo misel o srednjem veku in zmajih, ki jo je M.U. uspešno uporabil v Enivetoku: srednji vek je bil srečen, ker so bili zmaji vid-ni; hujše je, če groza zadobi nevidne oblike; v sebi sem začutil psihično moč, ki zmre prenesti vsako čutno obliko groze, zato sem misel o grozi in zmajih razu-mel kot nekaj optimističnega.

Ne najdem besed, s katerimi bi zmožl jasno izraziti, kako so se zatem, v tisti lepi pomladi 1975, razmahnile zmožnosti moje duše, ki so našle čudovit odziv v ta-kratnem prerojevanju slovenske literature, slikarstva in kiparstva. Kako bi opisal tiste dolge nočne sprehode po ljubljanskih predmestjih in po Rožniku, tiste pogo-vore z ljudmi, s katerimi sem sodeloval v prerojevanju umetnosti.

Toda moje konfrontacije s policijo se takrat žal še niso za zmeraj končale.

Nekega zgodnjega jutra poleti 1976 so miličniki ustavili mene in nekega mojega znanca. Vprašali so naju, kje sva bila. Moj znanec je povedal, kje sva bila na obi-sku, toda ni se spomnil priimka človeka, ki sva ga obiskala. Vprašal me je vpričo miličnikov, kako se tisti človek piše. Spominjam se, da mi je bilo zelo zoprno, da pripoveduje policiji, koga sva obiskala; toda pomislil sem, da si bo policija mislila kaj jaz vem kaj, če situacijo dramatiziram in molčim. Zato sem povedal priimek človeka, ki sva ga obiskala; a pri tem sem imel občutek, da ne ravnam prav. Že ne-kaj ur zatem pa mi je postalo jasno, da sem naredil blazno napako. Po mojem vti-su je sicer bil človek, ki sva ga obiskala, daleč od tega, da bi počel kaj prepoveda-nega; vendar pa je nemogoče dodobra predvideti perversne mehanizme, po kate-rih funkcionira policija. Lahko da bi na osnovi dejstva, da sem priznal obisk pri nekem človeku, nadlegovala tega človeka ali celo naredila pri njem preiskavo; če bi se to zgodilo, bi bil jaz pri tem sokriv. (V nadaljevanju tega teksta se bo pokaza-

lo, da je ljubljanska policija res zmožna početi takšne perversnosti). Zato sem se odločil za zmeraj, da ne bom nobenemu miličniku govoril ničesar o nobenem človeku – niti da sem bil pri kom na obisku, ali da kogarkoli poznam, kajti začutil sem, da vsaka taka izjava smrdi po ovađuštvu. Še tisti večer sem srečal človeka, ki sem bil pri njem prejšnjo noč na obisku, in mu povedal o nemumnosti, ki sem jo naredil pri konfrontaciji s policijo; ta človek je menil, da dajem temu dogodku preveliko težo.

Zatem sem miličnikom, kadar so me legitimirali, na vprašanja, kje sem bil in kam grem, z nepriktiro jezo odgovarjal, da česa takega nimajo pravice spraševati. V začetku jeseni 1976 so miličniki pritekli za menoj v vežo nekega bloka, kjer sem čakal na lift, in me odvedli na bližnjo policijsko postajo. Vprašali so, koga sem hotel obiskati. Odgovoril sem jim, da na takšna vprašanja ne bom odgovarjal. Po četrtni uri, v kateri so neuspešno hoteli izsiliti iz mene odgovor na vprašanja, koga sem hotel obiskati, so mi rekli: Pojdi, ampak kaj po nepotrebnem kompliciraš. Zakaj enostavno ne poveš, da si hotel obiskati žensko. Kaj pa je to takega. Odšel sem, ne da bi karkoli odgovoril.

Nekega jutra tik po referendumu o samoprispevku jeseni 1976 je pred vrati stanovanja, v katerem stanujem, pozvonil miličnik, star približno petinpetdeset let. Vprašal me je, če sem jaz Jurij Detela. Odgovoril sem, da sem. Miličnik mi je rekel, da sem osumljen sovražne dejavnosti. Dodal je, da moja sovražna dejavnost sicer ni dokazana, da pa vendar obstaja sum, s katerim si želi priti na jasno, in da naj zato odidem z njim na Trdinovo. Odšel sem. Na Trdinovi me je vprašal, kje sem bil dopoldne tega in tega dne (med tistim dnevom in zaslišanjem so minili mogoče trije dnevi). Odgovoril sem, da sem se sprehajal ob Ljubljani med Tromostovjem in Šentjakobskim mostom. Miličnik je rekel, da so se ravno v tem času in na tem kraju pojavili grafiti sovražne vsebine, in me začel podrobneje izpraševati o detajlih mojega izprehoda. Na vprašanje, če sem videl koga, ki ga poznam, sem se zlagal, da nikogar; dejansko sem se v nekem bifeju zadržal kake pol ure v pogovoru z znanci. Zanimalo ga je tudi, kako sem bil takrat oblečen, in na bundi, ki sem jo takrat nosil, je postal sila pozoren na madež rdeče barve. Vzel mi je bundo rekoč, da jo potrebuje za kemično analizo barve, in da mi jo bo vrnil po preiskavi. Zdi se mi tudi, da me je vprašal, če sem videl kake sovražne napise, ali koga, ki je pisal kake napise; odgovoril sem, da nisem. Pripomniti moram, da takrat še nisem prebral ničesar iz ustave SFRJ in nisem vedel, da imam popolno ustavno pravico odkloniti odgovor na tista blesava vprašanja, ki smrdijo po ovađuštvu. Seveda bi takrat tudi v primeru, da sem videl koga, ki je pisal napise, odgovoril, da nisem nikogar videl; toda nemogoče je predvideti, kaj vse lahko miličnikom koristi pri preiskavah, ki nasprotujejo demokraciji. Na primer: Tam sem bil v tem in tem času. Videl nisem nobenih napisov in nikogar, ki bi jih pisal. V redu, lahko da so bili takrat grafiti že napisani in sem jih prezrl; a vendar se z odgovorom, da nisem opazil nobenih grafitov, za miličnike poveča možnost, da takrat grafiti sploh še niso bili napisani, in da je avtorja grafitov treba iskati med ljudmi, ki so tam hodili v kasnejšem času. Zato menim, da je tudi na vprašanja, ki se zanje zdi, da je mogoče nanje formulirati takšen odgovor, ki nikogar ne potisne v drek, na primer: ne spomnim se, da bi opazil kake grafite, bolje eksplisitno odkloniti odgovor; saj ga miličniki nimajo nobene pravice zahtevati. Lahko so bili

grafiti že napisani takrat, ko sem hodil ob Ljubljani, in jih nisem videl; v tem primeru je moj odgovor težil k usmeritvi preiskave na napačno področje, kar je koristno za demokracijo; lahko pa da takrat grafiti res še niso bili napisani, in je dejstvo, da grafitov nisem opazil, usmerilo pozornost preiskave na krog, v katerem je v resnici bil pisec grafitov. Četudi mislim, da sem instinktivno rekel, da sploh nisem gledal po stenah, ali nekaj takega. A bolje je priti na dan z odkritimi kartami in reči: Vi me hočete siliti v ovaduštvo, a jaz s tem nočem imeti nobenega opravka. In kakšna je vaša pravica, s katero me sprašujete takšne reči. – Moram reči, da sem se takrat in še kasneje šel z miličniki igrati, ki povzroča ogromne izgube psihične energije: jaz sem dobro vedel, da me hočejo dobiti na finto, da bi se v čem zarekel in postal ovaduh, vendar nisem pokazal, da mi je to jasno. Seveda se je ta igra morala prej ali slej končati: s tem zaslišanjem se je začelo triletno obdobje, v katerem so me nekajkrat peljali na policijsko postajo, me obtožili kakega dejanja in me izpraševali, jaz pa sem odgovarjal tako, da sem o sebi povedal marsikaj, vendar nisem ničesar rekel o komerkoli drugem. Spraševali so me na primer, kdo ima podobno mišljenje kot jaz, kdo hodi k meni na obisk in podobno; jaz pa sem odgovarjal, da sem nedružaben človek in podobno. Po treh letih, ko me s takšnimi, pa tudi bolj prefriganimi fintami, o katerih bo v tem tekstu še govor, niso mogli zaplesti v ovaduštvo, se je ta igra seveda morala končati in miličniki so mi rekli: Zdaj pa povej, kdo je vil včeraj pri tebi na obisku, ali pa ti bomo v kleti izbili zobe iz tvojega smrdljivega gobca. A to je bilo tri leta kasneje; zdaj se vračam k zaslišanju v zvezi z napisi. Dan ali dva pred tem zaslišanjem je bil referendum v zvezi s samoprispevkom; miličnik me je vprašal, če sem šel glasovat. Odgovoril sem, da ne. Miličnik me je vprašal, zakaj ne. Odgovoril sem, da zato, ker je naloga profesionalnih politikov, da skrbijo ravno za takšne stvari, kot so šole in otroški vrtci. Miličnik mi je rekel, naj to napišem, in sicer v kapitalah. Jaz sem – o moja mladostna neizkušenost, za katero me je še zmeraj sram! – to res napisal. Potem je miličnik odšel z menoj v stanovanje, kjer prebivam, in tam pogledal, če nimam kakih barv za pisanje po stenah. Našel ni ničesar, kar bi ga posebej zanimalo. Potem je odšel.

Mnogo mesecev po tem zaslišanju mi je neka mladenka povedala, da je v tistih dneh opazila, da je ravno na kraju, za katerega so se miličniki pri opisanem zaslišanju posebej zanimali, bila neki reklami za samoprispevek dodana ena sama črka, s katero se je pomen reklame duhovito spremenil. Povedala mi je, kakšen je bil napis in kakšna je bila dodana črka; zdaj se tega na žalost ne morem spomniti, spominjam pa se, da je bila intervencija neznanega pisca res duhovita. Spominjam se tudi, da sem si takrat rekel: Če imajo miličniki intervencijo tega neznanega pisca za sovražno dejavnost, potem ima policija vsako svobodo govora in mišljenja, ki se ne ozira na norme, ki jih oblast eksplicitno podpira, za sovražno dejavnost.

Kaka dva tedna po tem zaslišanju sem srečal pesnika Š.-ja in mu v krčmi nasproti ljubljanske stolnice opisal zaslišanje. Vprašal me je, če sem o tem zaslišanju že komu kaj povedal. Odgovoril sem, da sem o njem povedal nekaj ljudem, katerih molčečnost je zanesljiva. Š. je odgovoril: Ne! Vsem je treba povedati. Tudi tistim, ki njihova molčečnost ni zanesljiva. Njim še posebej. Če vsi govorijo o takšnih zaslišanjih, potem je policija brez moči. Kajti takšni postopki, ki si jih opisal, jo di-

skreditirajo in osmešijo. In do tega policija ni indiferentna. Čimbolj se postopki policije razvejo, tembolj policija zgubi moč. – Pripominjam še, da sem Š-ju že eno leto in štiri mesece pred tem pogovorom povedal za zablodo na izolski policiji, skoraj nič pa mu nisem povedal, kako sem se osvobajal izpod te zablode. O izolski zablodi sem dostikrat pripovedoval, kajti to sem čutil za moralno dolžnost. Pa tudi po takšnih zaslišanjih, kot je bilo zaslišanje v zvezi s samoprispevkom, je zares v večini primerov dobro, da postanejo postopki policije splošno znani. V večini primerov, vendar ne v popolnoma vseh. So tudi izjeme; o tem me je poučila grenka izkušnja, o kateri bo še govor v tem tekstu. Nasploh sem se ravnal po Š-jevem nasvetu; po vsakem zaslišanju sem takoj, ko sem mogel, odšel v nek ljubljanski bife, katerega ime zamolčim, in družbi v tem bifeju opisal zaslišanje; navadno sem to storil v slogu, ki sem ga skušal čimbolj obogatiti s humorjem. Š. mi je pri tistem pogovoru še rekel: Natančno opiši svoja srečanja s policijo in jih objavi. Tako se boš osvobodil pritiskov policije. Na žalost se šele zdaj ravnam po tem nasvetu; bolje bi bilo, ko bi to storil že prej.

Neke noči spomladi 1977 sem spremil nekega kolega do njegovega doma, se za kratek čas ustavil pri njem, potem pa sem odšel proti robu mesta. Bila je deževna noč in ob prvem svitu sem prišel do kraja, kjer se odpre pogled na savsko polje v smeri proti Tomačevemu. Takrat se je poleg mene ustavila marica. Iz nje sta stopila miličnika in me vprašala, kje sem bil. Povedal sem, po katerih ulicah sem hodil, zamolčal pa sem obisk pri kolegu in njegovo prisotnost na delu moje poti. Miličniki so me brez vsake obrazložitve odpeljali na policijsko postajo. Tam sem čakal štiri ure, čene celo pet ur, ne da bi se kdorkoli zmenil zanme. Potem me je neki miličnik vprašal, če se mi ne zdi čudno, da me tako dolgo zadržujejo na policijski postaji. Dodal je, da je moje sprejemanje tako dolgega čakanja, ne da bi mu kakorkoli nasprotoval, dokaz, da moja vest ni čista in da sem v resnici ukradel avto. K temu naj pripomnim, da moje čakanje nikakor ni bilo prijetno, saj sem bil ves premočen. Moje roke so bile umazane, ker je miličnik opazil. Rekel je, da je to dodaten dokaz za mojo tatvino. Potem so miličniki začeli pritiskati vame, naj vendar priznam, da sem ukradel avto. Če priznam, ne bo nič hudega; veliko hujše pa bo, če ne priznam, saj so dokazi za mojo tatvino neizpodbitni. Ne spominjam se natančno, kako je zasliševanje potekalo. Spominjam pa se, da sem začutil mazohistično-obupano željo, da miličnikom rečem, da sem v resnici ukradel avto. Čutil sem nekako tako: če me že miličniki tako obtožujejo in me zmerjajo, potem je pravzaprav vseeno, ali sem v zaporu ali zunaj njega. Na srečo sem bil toliko pri sebi, da miličnikom nisem rekel, da sem ukradel avto. Potem so me miličniki z modrim folksvagnom odpeljali na neko ulico med Bežigradom in Mostami. Tam so mi rekli, naj izstopim, in vprašali so me, kaj si mislim o tistem kraju, ali nekaj podobnega. Ne vem, kaj sem odgovoril. Potem so mi miličniki rekli naj grem domov in naj se zglašim, ko bom dobil poziv na zaslišanje. Odšel sem. Poziva na zaslišanje nisem dobil. Takrat sem posumil, da zmorejo miličniki s svojo dramaturgijo zasliševanja od marsikaterega nedolžnega človeka izsiliti priznanje o zločinu, tako da v slovenskih zaporih sedijo številni arestanti, ki so po krivem obsojeni. Vprašal sem nekega kolega, ki je dve leti preživel v zaporu, če je moj sum utemeljen. Odgovoril je, da je utemeljen in da v zaporih v resnici živijo številni po krivem obsojeni ljudje.

Vsaj deloma se spominjam tistih otroških doživetij, iz katerih včasih v meni vznikne histerično – mazohistična želja po lažni samoobtožbi. Gre za zgodbo iz osnovne šole – začela se je, ko še nisem dopolnil osmega leta. Morda ne bo odveč, če zgodbo zapišem. Ime učiteljice, ki je bila v tej zgodbi centralno udeležena, zamolčim in pripominjam, da bi naredil veliko napako tisti, ki bi iz arhivov hotel izbrskati njeno ime. Učiteljica je mrtva in jaz sem ji že zdavnaj odpustil. Pravijo: De mortuis nil nisi bene. To je res, smrt zbriše s človeka vse njegove zablode. Nikakor nočem, da bi moja zgodba oskrunila spomin na učiteljico. Vendar pa je morda koristno, če zabeležim svojo zgodbo kakor primer. Kajti bojim se, da se še danes dogajajo s številnimi malčki podobna zatiranja, kot so se dogajala z mano. In morda bo marsikdo resneje upošteval mojo pripoved kakor pripovedi danes zatiranih malčkov, četudi tega niti najmanj ne zaslužim.

Nekega sončnega jesenskega popoldneva se je čez učilnico nad glavami osuplih otrok razlegal besen glas učiteljice. Nekaj časa je trajalo, preden sem ugotovil, da je učiteljica jezna name. Vendar nikakor nisem mogel ugotoviti, kaj sem storil takega, da se učiteljica jezi name. Učiteljica se je drla, da sem šimfal čez njo in da sem zabavljal čez njo; jaz pa nisem vedel ne za pomen besede šimfati, niti za pomen besede zabavljati; seveda pa se nisem upal vprašati razbesnele učiteljice, kaj te besede pomenijo. Takrat se je začelo nekajmesečno obdobje, v katerem se je učiteljica pogosto razbesnela name, in to predvsem zaradi mojega takratnega šimfanja in zabavljanja. A ker spočetka nisem vedel za pomen teh besed, pozneje pa, ko sem pomen spoznal, mi je moje šimfanje in zabavljanje že izginilo iz spomina, se mi je zdelo, da učiteljica ni besna name zato, ker sem storil natančno določen prekršek, temveč zato, ker sem v celoti takšen, kakršen sem. Taakrat je v meni silovito narasel gnus do samega sebe. K temu je treba še pripomniti, da se je učiteljica znala silovito razbesneti, če sem med poukom zazehal, ali če je bil moj pulover popackan, ali če sem pri šolski malici pri pitju kakaa skodelico tako nagnil, da mi je zakrila obraz. Nekoč mi je učiteljica rekla: Zdaj pa povej, kako si šimfal in zabavljal čez mene. Iz omenjenih razlogov tega seveda nisem znal povedati. Učiteljica se je še bolj razbesnela in rekla: Povrhu vsega si še hinavec. Pripomnim naj še, da so bili takšni vzgojni postopki pri učiteljici nekaj običajnega. Ko se je razbesnela nad kakim učencem, je pozivala njegove součence, naj pripovedujejo o še neznanih in neodkritih prekrških obravnavanega učenca. Spominjam se primerov, ko je bila cela šolska ura prekratka za takšna kolektivna tožarjenja. Ta tožarjenja so na žalost ponavadi gladko tekla in številni učenci so v njih navdušeno sodelovali. Temu se ne čudim, kajti učiteljica je vse učence ločevala na dve ostro ločeni skupini: na pridno polovico in na poredno polovico. Pridno polovico je učiteljica znala s pohvalami tako pritegniti k sebi, da so številni učenci sodelovali pri obtoževanjih. Seveda sem jaz spadal v poredno polovico. Pred 29. novembrom nam je učiteljica rekla, naj v šolo prinesemo rože, da bomo okrasili razred. Jaz sem prišel v šolo s šopkom drubnih rumenih aster, ki so mi bile zelo všeč. Cvetlični ritual je name tako učinkoval, da se mi je zdelo, da bom kot prinašalec cvetja vendarle sprejet v razredni kolektiv. Pa ne! Učiteljica mi je rekla: Zakaj pa prinašaš rože, ko mene ne maraš? Nekoč nam je učiteljica pridigala, kako grdo je s fračo streljati ptiče. Po pridigi nam je rekla: Zdaj pa naj vstanejo tisti, ki so že kdaj streljali ptiče. Nekaj malčkov je vstalo. Učiteljica je rekla: Vem, da jih je tudi Detela

streljal, ampak on tega noče priznati. Vendar mi je bilo takrat kompletno nerazumljivo, kako to, da so nekateri moji vrstniki zmožni streljati ptiče. A takšne obtožbe so bile takrat zame že nekaj tako običajnega, da se zaradi njih sploh nisem vznemirjal, če le niso bile povezane s pretiranim dretjem. Pri domačih nalogah, v katere so bile vključene vaje iz poštevanke, smo morali zaporedne mnogokratnike obravnavanega števila podčrtati z rdečim svinčnikom. Nekoč sem mnogokratnike podčrtal z navadnim svinčnikom, ker sem izgubil rdečega. Učiteljica mi je zato primazala cvek in rekla: To je že tvoj štirinajsti cvek iz računstva. Drugih trinajst cvekov sem dobil iz podobnih razlogov, kajti v računstvu sem bil takrat za svoja leta zelo dober – tako dober, da sem znal izračunati, kakšno povprečno oceno iz računstva povzroča teh štirinajst cvekov. Seveda sem se zato pošastno bal polletnega spričevala, kajti starši so dali pretirano veliko na šolske ocene. Pri starših nisem iskal zaščite in razumevanja, kajti v vzgoji so delali to napako, da so se pri konfliktih med menoj in šolsko sistemo zmeraj postavili na stran šolske sisteme. Tako je minilo nekaj mesecev, v katerih sem se počutil kompletno zavržen. V polletnem spričevalu nisem dobil iz računstva cveka, temveč petico; če se prav spominjam, so bile v spričevalu štiri petice, dve štirici in dve trojki. V drugem semestrju je učiteljica priredila tekmovanje v hitrosti branja. Vsak učenec je moral priti pred tablo in natančno eno minuto brati neko besedilo, v katerem so bili zlogi že preje prešteti, tako da je lahko učiteljica v najkrajšem času ugotovila, koliko zlogov zmore vsak učenec prebrati v minuti. Boljšo polovico učencev je učiteljica nagradila tako, da jih je peljala gledat lutke v marionetno gledališče zraven Šentjakobske cerkve. (Seveda bi bilo neprimerno bolj razumno, da bi bili slabši tekmovalci nagrajani z obiskom lutkovnega gledališča, kajti oni so bili mnogo bolj potrebni stimulansa kakor spretnejši bralci). Jaz sem se znašel v boljši polovici. Takrat sem začel v celoti nekako prestopati v zveličano polovico učencev. Zdi se mi, da mi je učiteljica dala upanje, da bom lahko prestopil vanjo, a da bom predtem vendar moral opraviti nekakšno priznanje. Drugače si ne znam razložiti dogodka, ki ga bom zdaj zabeležil. Vsako šolsko nalogo iz slovenskega jezika je učiteljica ocenila z dvema ocenama: z oceno za pravilnost naloge iz z oceno za pisanje. Nekoč nam je učiteljica razdelila zvezke in nam rekla, naj ji narekujemo ocene, da jih bo zabeležila v redovalnico. Nekaj tednov pred tem je tik pred pisanjem šolske naloge učiteljico pičil bes nad mano in prepovedala mi je pisati nalogo, tako da sem sedel v razredu in lenaril, medtem ko so sošolci pisali. Ko me je učiteljica vprašala, kako so ocenjene moje šolske naloge, sem za nenapisano nalogo rekel: Ena, ena. Sošolci so osupnili, učiteljica pa je rekla: Pošten pa si, kar se da. Vsekakor je bila kriva samoobtožba postavljena kot pogoj za vstop v razredni kolektiv. Zdi se mi, da sem si zaradi silovitega psihološkega pritiska začel zmeraj jasneje predstavljati, kako je potekalo tisto šimfanje in zabavljanje izpored pol leta, čeprav se tega nisem mogel spominjati. Začel sem resno verjeti, da se jasno spomnim tiste svinjarije, ki je zaradi hinavščine nočem priznati. Začel sem verjeti, da v resnici čutim, kakšno svinjarijo sem naredil. Kmalu po branju ocen slovenskih šolskih nalog mi je učiteljica vpričo vsega razreda slovesno rekla, da odpušča moje grehe. Seveda sem takrat občutil ganjenost, ki se je danes spominjam z gnusom, zlasti še, če se spomnim, da sem bil pri tej ganjenosti kompletno brezbrizen do muk tistih sošolcev, ki so ostali v zavrženi polovici.

Morda je lažna samoobtožba, povezana z vero v resničnost izmišljenega prestopka, laže razumljiva pri otroku kot pri odraslem človeku. Otroci imajo zelo majhno možnost izbire skupnosti, ki ji želijo pripadati. Zato lahko postane pritisk razrednega kolektiva zanje zlahka totalen. Zlasti še, če pritisk učiteljice spremlja nekaj dodatnih faktorjev.

Prvič. Pri vseh konfliktih med učencem in šolsko sistemo se starši a priori postavijo na stran šolske sisteme, tako da učenčev kontakt s starši ne vzbuja čutenja, ki bi bilo alternativa šolskemu pritisku.

Drugič. Učenec zunaj šole in zunaj svojega družinskega kroga ne sklepa intimnejših človeških vezi.

Tretjič. Med zavrženimi sošolci se ne pojavi solidarnost, ki omogoča v učencu čutenje, ki je alternativa šolskemu pritisku.

Gotovo je v vsakem, vsakem primeru bolje, če tretji pogoj ni izpolnjen, kot če je izpolnjen. Celo huliganska solidarnost je etično višja od ovaдуško izdajalske blaznosti, ki sem jo opisal in ki šolska sistema zapleta vanjo že sedemletne otroke in jih tako psihično masakrira.

Skoraj odveč je dodajati, da so iz zgodovine znani primeri, ko je oblast umetno vzdrževala našete fakroje, da je na ta način disidente laže pritirala v krivično samoobtožbo. Našete faktorje je mogoče umetno vzdrževati s forsiranjem ideološke monolitnosti in s familiarnim odnosom državnih uslužbencev do podložnikov (besedo familiarnost je treba razumeti dobesedno, kajti s takšnim nastopom oblast razglša državni kolektiv za povečano družino); tako zatirani podložnik ne more priti na misel o eksistenci alternativnih principov socializacije. Iz svoje otroške izkušnje zlahka razumem, da so številni obtoženci pritirali sebe do vere v lažnivo samoobtožbo, saj se jim je ta vera prikazala kot neizogibni pogoj za vstop v kakršenkoli človeški kolektiv – če obtoženec nima predstave o nobenem človeškem kolektivu, v katerega bi bilo mogoče drugače stopiti, je precej vseeno, če prebiva kolektiv, ki vanj obtoženec prostovoljno stopa z lažnivo samoobtožbo, v Sibiriji, morda na Golem otoku. Slutnjo, da učiteljice ponavljajo nad malčki tisti tip zatiranja, ki so ga predhodno že do podrobnosti izdelale državne oblasti, podpira tudi dejstvo, da je omenjena učiteljica čez vsako mero pripovedovala partizanske zgodbe – in to otrokom, ki še niso dopolnili osmih let!

Še danes opažam, da smatrajo številni učitelji združevanje dobrih učencev v opozicijo proti slabim za običajni vzgojni postopek. Te učitelje sprašujem, ali so res popolnoma pozabili, kako je bilo, ko so oni sami hodili v šolo?

Avgusta 1977 sem bil vpoklican v vojsko, od koder sem bil po trinajstih dneh odpuščen z diagnozo psychopatia schysophrenica verger ad psychosis, če se prav spominjam. V teh dveh tednih sem spoznal marsikaj žalostnega, o čemer tokrat ne bom pisal, kajti pripoved o dogodkih iz kasarne zahteva poseben kolorit, ki bi ga težko uskladil s pričujočo pripovedjo. Pri vrnitvi v Ljubljano sem v najkrajšem času ugotovil, da v civilu delujejo isti sistemi prisile kot v vojski, le v nekoliko manj skoncentrirani obliki.

(Se nadaljuje)

Samopremislek

Branko Gradišnik Vabilo

1. Literatura je, hvala bogu, univerzalna. Tudi pri nas: vsi uredniki se živimo s prispevki istih preštevilnih literatov, ki so v tej množični prisiljeni objavljati kjer si bodi, vsi nagovarjamo isto (maloštevilno) bralstvo, vsi se napajamo iz istega finančnega vira. Res se zdi, kot da bi imeli v resnici eno samo revijo, ki je hipertrofirala in smo jo umetno razkosali, mogoče še najbolj zato, da bi ustvarili videz raznovrstnosti. Ampak res: kakšna je razlika med objavo A-ja v Sodobnosti, Novi reviji in Problemih? Ustvarjajo jo le okoliščine, ki so literaturi zunanje. Znotraj besedila se ne spremeni nič.

2. Povedati, kaj sestavlja te okoliščine oziroma kaj dela revije vendarle različne. Razdelitev refleksije in samorefleksije na esejistiko, publicistiko, kritiko, aktualistiko.

3. Problem Problemov Literatura: okoliščine so se že davno tega odselile v Probleme Razprave in se tako oddaljile, da so nehale biti okoliščine literature. Ker pa gre formalno za isto revijo, uredniki Literature leta in leta živijo v veri, da jim Razprave dajejo nazorsko identiteto. Tako se jim zdi, da je njihova naloga zgolj posredovanje čiste identitete. Ta pa je univerzalna in brez selekcije nima identitete. Revija Problemi Literatura pa tudi ne. Brezoblična je v svoji poljubnosti.

4. Uredniki čutijo, da je to narobe. Iščejo identiteto, skušajo dati reviji (svojemu delu revije) obraz. Spričo dejstva Razprav tega obraza seveda ne iščejo v nazor-skem izražanju (se pravi, v esejistiki, publicistiki itn.), ampak v selekciji literarnih objav. Nasedajo misli, da bo literatura dobila svoj obraz, če se bodo omejili na katerega izmed njenih nedvomnih segmentov. Recimo, zgolj na literaturo mladih. Za **underground** literaturo. Ali za **punk**. Kvaziliteraturo. Ali pa urejajo literaturo v tematske skupke, žanrske skupke. V prvem primeru ni najhujša posledica upad kvalitete, ampak huda nevroza literatov, ki so prisiljeni objaviti proti notranjemu literarnemu čutu in ki se slednjič prepustijo apatiji. V drugem imamo pred sabo

vsakič drugo revijo, onstran te spreminjaste krinke pa ni videti nikogar. Prvič je identiteta lažna ali posiljena, drugič shizoidna.

5. Kakšne so posledice desetletja takšnega urejanja revije? Problemi Literatura so dolgočasni in muhavi v svoji poljubnosti. Izgubljajo bralce, naročnike, sodelavce. Kaj je raznovrstnost nekdanjih imen? Krog se vse bolj oži. Teoretiki pri Razpravah mahajo s temi dejstvi kot z argumentom, ki naj bi dokazal, da literature ni več, in malodušni literarni uredniki jih prikimavajo v nemočni apatiji. Vse več je pišočih, ki v Literaturi nočejo več objavljati, pa čeprav je možnosti za objavljanje v Sloveniji malo. Kvaliteta tistega, kar objavimo, upada, saj segmentizacija pomeni obenem manjšo konkurenco in nižanje kriterijev.

6. Vrnitev k nekdanjim Problemom iz časov pred cepitvijo? Združitev Literature in Razprav? Kako, ko sta si teorija in praksa predaleč vsaksebi! Kako, ko pa se Razprave nočejo več odpovedati pridobitvam svojega prizadevanja! Našle so si identiteto in ne potrebujejo nikakršne literature, ki bi jim jo razcepila.

7. Druga možnost: poiskati si identiteto tam, kjer jo je najti v drugih revijah, se pravi, v pisanju, ki izraža nazor. To bo šlo seveda na račun čiste literature, saj je prostor omejen. Ampak ker takšna pot avtomatično ukinja potrebo po segmentizaciji literature, bo spričo zvišanih kvalitativnih meril tudi manjše število strani dovolj za tisto, kar bo res dobro.

8. Glede esejistike in publicistike: kakšna naj bo? Ker imajo Problemi Literatura na voljo zgolj štiri svoje številke letno (in pa dve izmed štirih števil Problemov Esejistike, ki stojijo med Razpravami in Literaturo kot nekakšno nikogaršnje ozemlje), aktualiziranje odpade. Poleg tega je literatura kljub vsemu že sama po sebi reflektiranje življenja. Literarna esejistika in publicistika je za naše potrebe mogoče idealna, saj je po eni strani konkretna obdelava literature kot kondenzata resničnosti, po drugi pa zavira uveljavljanje volje do moči, kakršna se vtihotapi v vsako aktualiziranje dnevne politike in ki je tuja prepričanjem zdajšnje uredniške generacije.

9. Glede temeljnega koncepta in uredniške politike: poglobitveno merilo je lahko le kvaliteta. Nimamo nazora, ki bi nas zavezoval, tako da bi koga zavračali. Vztrajati je treba le pri dveh merilih izbora: glede na usmeritev revije, katere ustanoviteljica je ZSMS, objavljati vse tisto, kar je domena mladosti, bodisi po tematiki, problematiki, nastanku, po drugi strani pa vsekakor tudi vse, kar je univerzalnega in splošnega pomena, ne glede na izvir.

10. Nemudni ukrepi v prid temu:

Napisati program in ga objaviti, da bo jasno, za kaj gre. V programu povabiti k sodelovanju vse, ki se jim zdi program ustrezen. S posameznimi objavami za zgled razbiti ustvarjene tabuje, generacijske in nazorske, tako da bo postalo objavljanje v Literaturi nekaj veselega, lepega in častnega. Potrgati čimveč vezi z dosedanjimi Problemi Literaturo: spremeniti obliko, opremo. Zmanjšati format, tako da bo re-

vijo zdaj mogoče hraniti na knjižni polici, saj jo bo škoda metati proč. Objavljati le kvalitetno, če kvalitetnega ni, to priznati in ne več objavljati. Začeti razmišljati o boleštni razklanosti revije. Razmisliti odnos med Literaturo, Esejistikom in Razpravami: gre za eno, dve ali tri revije; je še mogoče ponovno zlitje; če ne, kdaj je pričakovati popolno in dokončno cepitev in novo poimenovanje? Ali je še kak drug izhod?

Smrtna kazen

Jure Detela Odgovor Branku Gradišniku

Ein Abend kam mit Schatten,
– er, der den Sommer verlor –,
die Sträucher von Rosen hatten
ein Schleier von Tränen vor;
man trennte sich beizeiten,
als ahnte man Schweres schon:
es waren Einzelheiten,
nicht Totalisation.

Gottfried Benn, Einzelheiten

Ob tekstu z naslovom O smrtni kazni, ki ga je Branko Gradišnik objavil na 68. strani 5. številke Problemov in s katerim Branko Gradišnik preklicuje svoj podpis na peticiji za odpravi smrtne kazni, se mi je vzbudil nek pomislek, ki bi ga rad za-beležil. Gradišnikov preklic razumem kot izraz neke zelo razširjene, zmotne fikcije, ki zasluži razkrinkanje. Ker je preklic kratek, ga citiram v celoti:

Občutju, s katerim se lev požene na antilopo, se pravi iskrenost – to je skok celega bitja. Prav zaradi tega leva preklicujem svoj podpis na peticiji za odpravo smrtne kazni. Če so moja dejanja dejanja celega bitja, potem se ne morem udeležiti takšne akcije, ki predpostavlja, da na svetu ni ničesar več, za kar bi bili pripravljeni zastaviti vse bitje.

Ta fikcija je, kratko povedano, prevara, da vsakdo od nas drži celovitost svojega bitja v svojih rokah kot nekaj docela evidentnega, neprikritega. Nobeno moje dejanje ni dejanje celega bitja in nekoliko ošabno bi bilo razglašati obratno. V današnjem epistemološkem polju bi bilo to približno tako ošabno, kot če bi na primer v štirinajstem stoletju kdo razglašal, da mu je poznana zadnja skrivnost nebes in Boga. Vsekakor odobravam težnjo, da bi bili v svojih dejanjih celoviti, toda višek represivnosti je razglašanje, da so družbene vloge, ki jih sprejemamo, izraz naše celovitosti. S tem preprosto zanikujemo eksistenco vsega, kar nasprotuje neki družbeni vlogi. Mimogrede rečeno, s tem tudi zapojemo hvalnico obstoječim

družbenim razmerjem, češ da omogočajo nekaj takega kot »dejanje celega bitja«. Če razglasimo smrtno kazen za izraz celovitosti bitja, potem razglasimo željo, da umori ne bi več bili pravno sankcionirani, za nekaj neeksistentnega. Občutje, da mi je nek bistven element mojega bitja vseskozi popolnoma nepoznan in da ta element blodi po oddaljenih delih vesolja, ne da bi vedel za njegove poti, je v zdajšnjem času običajno stanje. In to občutje je simptom nezadovoljstva z našimi družbenimi vlogami in z omejenimi predstavami o sebi, ki se z njimi identificiramo. O tem, kam nas peljejo naše družbene vloge in naše predstve o sebi, če se z njimi nekritično zadovoljimo, pa je bilo že toliko napisanega, da je temu odveč kaj dodajati. Niti lev, ki plane na antilopo, ni tako preprost, da bi smeli njegov skok razglasiti za izraz celovitosti njegovega bitja; tudi v njem počivajo zasnove mnogih nasprotujočih si doživljaljskih kompleksov; z vsakim svojim dejanjem podpremo nekatere zasnove in se drugim upremo. Hvalnico Naravi, češ da omogoča »dejanje celega bitja«, zlahka zapojemo, če jo gledamo skoz televizijski posnetek, ki z robovi zornega polja kamere odreže leva v skoku vsaj za pol sekunde od antilope in tako s snemalno tehniko zlahka doseže ignoranco do tistih, ki jih Narava, fiktivna enotnost vseh bitij, premaga s smrtjo, in s katerimi tudi zveri čutijo bolečo povezanost, kar je lepo izraženo v laponski legendi o tuljenu. Če rečemo: to in to dejanje je izraz celega bitja, potem razglasimo: v nas ni ničesar, čemur bi to dejanje nasprotovalo. In ta razglasitev je le izraz ignorantske, prezirljive samovolje, ki je v primeru vsakega umora, zlasti sodnega, še posebej evidentna; saj, kot piše U. K. na 64. strani 5. številke Problemov, »človeka ne moremo ubiti, dokler ga vidimo v njegovi čisti, kompleti podobi, temveč šele takrat, ko ga identificiramo z njegovo vlogo«. Spomnimo se le na politično propagando, ki sankcionira vojne umore in ki služi temu, da nasprotnika več ne vidimo kot človeka, temveč le kot manifestacijo Zlega: najbrže ni ta umetno vzdrževani prezir, ta ostra, nasilna ločenost od zavesti o človeškosti nasprotnikov, direktna pot k celovitosti bitja?

Seveda tudi nobeno moje dejanje, s katerim sem si prizadeval doseči ukinitve smrtnih kazni, ni bilo »dejanje celega bitja«. Vsa ta dejanja sodijo v horizont sprejemanja družbenih vlog; v tej točki se popolnoma strinjam z U. K.-jevim člankom »Čigavo je tnalo«. Na prvi pogled se mogoče zdi, da ta družbena vloga zanikuje iskrenost, s katero bi bil zmožen priznati željo po ubijanju, ki jo poznam v sebi. Zdi se mi, da je Branko Gradišnik ravno iz te želje po iskrenosti otrešel s sebe družbeno vlogo podpisnika peticije za ukinitve smrtnih kazni. A če je prizadevanje po ukinitvi smrtnih kazni družbena vloga, iz tega ne sledi, da je želja po ubijanju izraz celoga bitja, ne pa neka druga družbena vloga. Ko sem sodeloval pri pisanju peticije za ukinitve smrtnih kazni, s tem nikakor nisem želel razglašati, da mi je želja po ubijanju in po nasilju tuja. Nasprotno. Ravno zato, ker v sebi poznam to željo, ne morem o delikventih razglašati tako naivnega mišljenja kot sodniki, ki jih obsojajo na smrt. Želji po svoji iskrenosti postavljam drugačno nalogo: nočem se okoriščati s sodnimi umori nad nasilnimi ljudmi kot s sredstvom, s katerim bi skušal magično zanikati, da v sebi poznam podobne želje po nasilju kot v ljudeh, ki jim grozi smrtna obsodba.

S tem pa ne želim reči, da so želje po nasilju in ubijanju vredne odobravanja (to odobravanje razbiram v tekstu Branka Gradišnika, ki sankcionira ne samo morilске želje, ne samo dejanja morilcev, temveč tudi sodne umore nad obsojenci kot

»izraz celega bitja«). Ravno želja po ukinitvi smrtne kazni omogoča tisto »družbeno vlogo«, tisto pozicijo, s katero je šele mogoče iskreno soočanje z mojimi nasilnimi in ubijalskimi željami; iskreno soočenje z njimi je nujen pogoj, da te želje lahko v sebi prepoznam, razumem in premagam. Smrtna kazen pa razglša nasprotno: posamezni delikvent je docela kriv za zločin; tisti, ki so zunaj aresta, niso nič krivi; v družbi ni nobenih vzrokov, ki bi perpetuirali pogoje za podobne zločine; v tistem, ki ga obsodimo na smrt, so želje po nasilju neprimerno pošastnejše kot v vseh, ki so ostali zunaj aresta. Zato je smrtna kazen hud udarec iskrenosti, s katero bi v sebi in v družbi zmogli prepoznati vzroke za nasilje in želje po nasilju; smrtna kazen je sredstvo, s katerim so kolektivni vzroki za delikte zadržani v nepoznanosti. Smrtna kazen ravno zaradi te antispoznavne funkcije marsikaj pripeva k perpetuiranju okoliščin, iz katerih nastajajo delikti. Zatorej naj bo takoj ukinjena smrtna kazen, da se bo tako okrepila iskrenost, s katero se bomo soočili z željami po nasilju in z vzroki za nasilje, kajti teh želj in vzrokov ne bomo mogli premagati, dokler jih ne poznamo.

Toliko o Gradišnikovem preklicu podpisa na peticiji (do katerega ima vso pravico, seveda pa objava vzrokov za preklic ni več samo njegova zasebna stvar) – ne glede na še eno razlago preklica, ki se ponuja: v vsakem trenutku se lahko zgodi marsikaj, kar nas bo mogoče izzivalo k smrtno nevarnim tveganjem, zato res ni potrebna smrtna kazen, da bi nam bilo omogočeno za karkoli na svetu »zastaviti vse bitje«. Katere pa bojo tiste situacije, ki nas bojo izzivale k smrtno nevarnim tveganjem – tega pa najbrže ne moremo vnaprej določiti z vrednostnimi programi, v katere bi »celo bitje« investiral kakor kapital.

Prevod

Theodore Roethke

Theodore Roethke se je rodil 1908. v Saginawu v zvezi državi Michigan, ZDA, in umrl star petdeset let kot univerzitetni profesor na univerzi Washington v državi Seattle. Odraščal je na cvetličarni svojega očeta Otta, katerega znameniti cvetličnjaki so bili pravo nasprotje sicer ostri michiganski klimi. Ti cvetličnjaki, ta svet bujnega življenja za steklom, pomeni enega osrednjih doživetij za Roethkejevo poezijo in nemalokrat tisti izgubljeni raj, za katerim pesnik hrepeni že skoraj mistično. To je tudi glavno ozadje njegove osrednje pesnitve *Zgubljeni sin*. Theodore Roethke je bil izredno bistrega in ambicioznega, a hkrati tudi labilnega in občutljivega duha. Z živčnimi zlomi je imel težave že kot študent in manične depresije so ga mučile do konca. Morda je treba iskati nekaj vzroka – mimo otroških let ob strahu, pomešanem z oboževanjem strogega očeta – tudi v dejstvu, da je pripadal rodu umetnikov, ki je nastopil v času, ko je predhodni rod še z vso močjo obvladoval področje, ko so Pound, Eliot, pa za njimi Wallace Stevens in W.C. Williams še zmeraj veljali za avantgardo in vzornike, mejnike. Z dosti grenkobe je Roethke še pet let pred smrtjo dejal, da je »najstarejši med mladimi ameriškimi pesniki«. Prvo zbirko je objavil 1941 – *Odpрте hiše*; nato: *Zgubljeni sin in druge pesmi* (1948), *Naj bo večna hvala* (1951), *Zbujanje* (1953), *Besede za veter* (1958), *Sem! pravi jagnje* (1961), *Zabava v živalskem vrtu* (1963) *Daljnopolje* (1964). 1953. je dobil Pulitzerjevo nagrado, za *Besede za veter* kar sedem nagrad, med njimi tudi Bollingenovo in Nacionalno nagrado založnikov, ki jo je dobil spet posthumno za zadnjo zbirko. V zadnjih letih je med mlajšimi pesniki posebej priljubljen.

Zgubljeni sin

I. BEG

Pri Woodlawnu sem slišal krike mrtvih:
uspavalo me je loputanje železa,
počasno kapljanje prek kamnov,
ekotenje krastač v vodnjaku.
Vsi listi so iztegnili jezike;
stresel sem mehčajočo kredo svojih kosti,
rekoč,
Polž, polž, svetlikaj mi pot,
ptič, nežno me dahni domov.
Črv, bodi z menoj.
To je moj težki čas.

Ribaril v stari rani,
toplem ribniku počitka;
nič ni prijelo na trnek,
še pezdinki niso prišli.

Sedel v prazni hiši,
gledal, kako se plazijo sence,
praskal se,
bila je ena muha.

Glas, pridi iz tišine.
Reci kaj.
Prikaži se kot pajek
ali molji, ki se zaletava v zaveso.

Povej mi:
po kateri poti grem;
skozi katera vrata stopam,
kam in h komu?

Mračne dupline so rekle, zavetje vetru,
mesec je rekel, hrbet jegulje,
sol je rekla, išči po morju,
tvoje solze niso zadostna pohvala,
tod ne boš našel tolažbe,
v kraljestvu treska in blebéta.

Hiteč nalahko prek gobastih tal,
mimo travnika ploščatih kamnov,
treh brestov,
po polju raztresenih ovc,
čez majav most
proti živemu srebru, ki se guba in grbanči.

Loveč vzdolž reke,
spod med smetmi, listjem preluknjanim od hroščev,
na blatnem robu ribnika, ob šotnih jamah,
ob upadlem jezeru, loveč, v žaru poletja.

Oblika podgane?
Je večje kot to.
Je manjše od nogé
in večja kot nos,
tik pod vodó
ponavadi gre.

Je mehko kot miš?
Lahko pomiga z nosom?
Zna to priti v hišo
po prstih in boso?

Vzemi kožo mačke
in hrbet jegulje,
to povaljaj v masti –
tak bi bil ta občutek.

Kot vidra je gladko,
ima plavutaste nogé,
tik pod vodo
ponavadi gre.

2. JAMA

kam grejo korenine?
Spod pod listje poglej.
Kdo je dal tja mah?
Predolgo so bili ti kamni tu.
Kdo je z blatom zadušil hrup?
Krta vprašaj, ta ve.
Čutim sluz vlažnega gnezda.
Pazi se Matere Plesni.
Grizljajte spet, ribji živci.

3. KLEPET

• Pri ustih hoste,
kjer se votlina odpre,
sem poslušal nekaj,
kar sem slišal že prej.

Psi dimelj
so lajali, tulili
sonce je bilo proti meni,
mesec me ni hotel imeti.

Zeli so cvilile,
kače kričale,
—Umri, so mi šipek
in krave dejale.

Kakšna pesmica? Kako počasni oblaki? Kako mračna voda?
Ima dež očeta? Vse votline so led. Tod je samo sneg.
Zebe me. Zebe me povsod. Vtrite me v očeta in mater.
Strah je bil moj oče, Oče Strah.
Kamne je osušil njegov pogled.

Kakšna drseča oblika
je pomežikajoč skoz veže,
uravnotežena obstala na stopnicah,
zasanjano padla?

Iz grl vrčev,
sedečih na mnogih policah,
sem videl, kako tistega mrzlega jutra
je tekla vsebina.

Kot polzenje jegulj
ta obraz vođeni,
ko je moj lastni jezik poljubil
moji ustnici zbujeni.

Je to srce nevihte? Tla se vzbujajo.
Moje žile nikamor ne hite. Bruhajo kosti svoj ogenj?
Zapušča seme staro ležišče? Ti hrošči so živi kakor ptiči.
Kje, kje so solze tega sveta?
Naj se razlegajo poljubi, ploski kot mesarjeva dlan;
naj zamrznejo gibi; odločeno je o naši usodi.
Vsa okna gorijo! Kaj mi je ostalo od življenja?
Hočem stari bes, bičanje prvobitnega mleka!

Zbogom, zbogom, stari kamni, časni red odhaja,
svoje roke sem poročil z nenehnim tresenjem,
tečem, tečem na žvižg denarja.

Denar denar denar
voda voda voda

Kaklo hladna je trava?
Je ptica odšla?
Steblo se še ziblje.
Ima črv senco?
Kaj pravijo oblaki?

Ti zamahi luči me pokončujejo.
Glej, glej, jarek se beli!
Več žil imam kakor drevo!
Poljubi me, pepel, padam skoz temen vrtinec.

4. VRNITEV

Pot h kotlu je bila temna,
temna vso pot,
prek drsljive žlindre
skozi dolg rastlinjak.

Rože sokar naprej dihale v temi.
Za dihanje so imele veliko ust.
Moja kolena so povzročila na dnu
sapice, kjer je spal plevel.

Zmeraj je svetila ena sama luč
in se zibala pred odprtino peči,
kjer je kurjač izruval rože,
velike rože, velike krvave opeke.

Nekoč sem ostal vso noč.
Zjutraj je prišla luč počasi prek belega
snega.

Bilo je veliko vrst hladnega
zraka.
Potem je prišla para.

Klokot cevi.
Naglica toplote prek majhnih rastlin.
Ordnung! Ordnung!
Papa prihaja!

Drobna meglica je zginila z listov;
slana se je stopila na oddaljenih šipah;
Roža, krizantema se je k luči obrnila.
Še utišane oblike, zviti rumenkasti pleveli
so se počasi zibali navzgor.

5. NA ZAČETKU ZIME

Bil je začetek zime,
vmesni čas,
pokrajina še deloma rjava:
kosti plevela so nenehno nihale v vetru,
nad sinjim snegom.

Na začetku zime.
Svetloba je šla počasi prek mrzlega polja,
prek suhih semenskih kron,
lepih preživelih kosti,
ki so se zibale v vetru.

Svetloba je potovala prek polja;
obstala.
Plevel se je nehal nihati.
Razum se je premikal, a ne sam,
skozi jasen zrak, v tišini.

Je bila luč?
Je bila luč znotraj?
Je bila luč znotraj luči?
Mir, ki oživlja,
vendar miren?

Živahen razumljiv duh
te je nekoč zabaval.
Prišel bo spet.
Miruj.
Čakaj.

Bridkost

Spoznal sem neizprosno žalost svinčnikov,
poravnanih v škatlah, bridkost bloka in obtežilnika,
vso bedo rjavih kuvert in lepila,
puščobo na brezmadežnih javnih krajih,
samotno sprejemnico, stranišče, tefonsko centralo,
nespremenljivi patos posode in vrča,
obred razmnoževalca, sponke, vejice,
neskončno kopiranje življenj in reči.
In videl sem, kako prah s sten ustanov,
drobnejši od moke, živ, nevarnejši od kremenca,
vdira, skoraj neviden, v dolgih pustih popoldnevih,
in kaplja tenko mreno na žeblje in nežne obrvi,
glazirajoč blede lase, pomnožene sive splošne obraze.

Umaknite se, vrata

1

Verjemi mi, grča hrustanca, krvavim kakor drevo;
samo o deskah se mi sanja;
lahko bi ljubil raco.

Takšna glasba v koži!
Ptica poje v grmu tvojih kosti.
Čopka, voda je prosta.
Prinesi mi prst. To blato hrepeni po travi.
Ali podgane plešejo? Mačke plešejo.
In ti, mačka na lovu za mlekom in obilnimi ribami,
luna spuščena iz samčevega očesa,
lepo si me podvojila, –
v zelenju mojega spanca,
v zelenju.

2

Mati sinjine in mnogih menjav sena,
ta rep sovraži plosko pot.
Pomolil sem ven nos;
Kamen bi lahko stalil, –

kako je z dolgimi pticami?
Smem pogledati še jaz, ljubljeno oko?
Pomežiknjenje onkraj sveta.
V pršenju dežja, kdo se boji?
Sva kralj in kraljica pravih tal.
Tvegal bom zate zimo.

Ti drevo začenjaš spoznavati,
ti šepet jeter,
kaznovala bova hip! –
Z vdrtinami, vzboklinami in žlindro po tleh:
morje bo tam, veliko kašaste sence,
ki se bodo spopadale;
najbolj vreščave krastače;
in duh kakega velikega tuljenja
mrtev v zidu.
V opoldnevu stegen,
v pomladi kamnov,
se bova stegnila z velikimi stebli.
Lotila se bova tistega, kar utegne biti,
pričakujoč tisto, kar sva.

3
Ti otrok s srcem zveri,
naredi me ptiča ali medveda!
Igral sem se z ribami
med nezgubano praprotjo
za brazdo ladje vetra;
a zdaj se hip stara
in moja misel lovi drugo telo.
Žalostim se z majhnimi sovami.

4
Dotakni se in vzdigni. Sesaj in hlipaj. Preklinjaj in žaluj.
Mrzlo praskanje v plitvini.
Mrtva vrana se suši na drogu.
Oblike v senci
opazujejo.

Usta vprašajo. Roka vzame.
Te peruti so iz nepravlega gnezda.
Kdor stoji v luknji,
nikoli ne polije.

Slišim tlesk starega vetra.
Mraz ve, kdaj mora priti.

Kar v meni bije,
prenašam še zmeraj.

Globoka struja se spominja;
nekoč sem bil ribnik.
Kar spolzi proč,
preskrbi.

Izbral in prevedel Veno Taufer

Inovativna korejska proza

Choe In Su: **Kim Jong Il, voditelj ljudstva**

[Oris situacije: Leta 1951 ali 1952, avtor je glede tega izmikav, še vedno divjajo siloviti boji, v katerih se severnokorejski obvezniki in kitajski prostovoljci tolčejo z južnokorejskimi obvezniki in ameriškimi predstavniki ZN. Mali Kim Il Jong, sin voditelja Severne Koreje Kim Il Sunga, hodi tedaj v četrti razred osnovne šole in se pripravlja na vstop v politično življenje. Ne zaman – leta 1980 ga bo oče, da bi zagotovil kontinuiteto revolucije, imenoval za sekretarja delavske stranke, največje in edine stranke v Severni Koreji. To mu bo prineslo naslov »ljubi voditelj« (Kim Il Sung pa bo postal očetovski voditelj in sonce naroda), s katerim ga bo v retrospektivi imenoval tudi avtor življenjepisa, iz katerega je prevedeno peto poglavje drugega poglavja prve knjige (ta obsega življenje ljubega voditelja od spočetja do diplome). Op. prev.]

NJEGOVI POGLEDI NA UMETNINE

Ljubi voditelj je nadvse pozorno skrbel za součence in jih usmerjal pri njihovih dejavnostih v umetnostnem krožku, tako da so jih opravljali bojovito, kakor priteče vojnim razmeram.

Na fronti so se vojaki bojevali za ceno svoje krvi. Ampak nekateri učenci so izkazovali težnjo, da bi na umetnost gledali kot na konjička. Ljubi voditelj je, ko je to odkril, po vrsti odpravljajl njihove zablode, ko jih je prepričeval, da mora dejavnost umetnostnega krožka, ki ga vodijo učenci, vsekakor dejavno prispevati k temu, da se bodo lahko drugi učenci in prebivalstvo v okolici seznanjali z neizprošno resničnostjo matere domovine, ki bije krvav boj proti ameriškim imperialističnim agresorjem, in da bodo navdihnjeni s trdno vero v zmago.

Za neki praznik so učenci v šoli nastopili z veličastno umetniško prireditvijo v počastitev te priložnosti. Med občinstvom niso bili samo učno osebje in šolarji, ampak tudi veliko ljudi iz sosednjih naselij.

Posebna »atrakcija« v živopisnem repertoarju je bila kratka igra **Brivec**, ki so jo izvajali učenci najvišjega razreda. V njej je pritlikav brivec strigel in bril stranko s škarjami in britvijo, ki so bile večje od strankine glave. Igra je potekala brez dialoga, njen namen pa je bil nasmejati ljudi z mimiko.

Gledalstvo se je iz srca in veselo smejalo od začetka do konca in je nagradilo fante z gromkim aplavzom. Ljubi voditelj pa je igro gledal z nenavadno resnobnim obrazom.

Ko je bilo nastopa konec, so nekateri učenci ob izhodu hvalili igrice, češ da je bila kar se da zabavna. Celo oponašali so gibe pritlikavega brivca.

Ljubi voditelj, ki je slišal, kaj pravijo, je v resnem tonu dejal:

»Kaj naj bi bilo v tej igri tako dobrega? Ljudi spravlja v smeh z gibi kot pri striženju, vendar je le prismojena igra brez kakršnekoli vsebine . . . V tem trenutku, ko se naše ljudstvo bojuje proti jenkijem, je takšnele skrpucalo povsem neumestno, še več, zdi se mi, da tudi slabo vpliva na ljudi.«

Ko so učenci slišali njegovo pripombo, so spoznali, da so bili v zmoti. Burka, katere edini namen je bil nasmejati ljudi, je bila prav zares predaleč od resničnosti, resničnosti matere domovine, ki je doživljala hude vojne preizkušnje. Poleg tega pa igra ni imela nobene vzgojne vrednosti.

Besede ljubega voditelja so oznanjale resnico, da v umetnosti ne bi smeli videti zabavnega in šaljivega početja in da je bistvo umetnosti njena vzgojna vrednost.

Vsakič, ko so se amaterski umetniki pripravljali za kak javen nastop, je ljubi voditelj namenil skrbno pozornost ideološki vsebini vsake točke njihovega repertoarja.

Zgodilo se je nekega dne tiste že tretje pomladi v tej vojni. Učenci so pripravljali živopisen nastop umetniškega krožka, da bi tako proslavljali enainštirideseti rojstni dan očetovskega voditelja. Tu so bili učenci, ki so vadili v zboru, in neki malček se je zavzeto pripravljal za svoj solo. Mali plesalci so razpirali neko prelepo cvetlico, videti pa je bilo tudi člane gledališke skupine, ki so se sprehajali med drevjem in s pritajenim mrmrotom memorizirali svoja besedila. Čeprav je še vedno divjala vojna, je šolsko poslopje po pouku živelo naprej v goreči želji učencev, da bi po najboljših močeh obhajali najvišji državni praznik.

Ljubi voditelj je svojeručno napisal besedilo drame **Konec poraženega generala**, ki so jo imeli uprizoriti učenci četrtega razreda osnovne šole in v kateri je sam imel glavno vlogo. Zatorej je bil bolj zaposlen od drugih. Kljub temu pa je pazljivo spremljal ne le gledališko skupino, ampak skušnje vseh članov umetniškega krožka.

Nekega dne je šel s součencem mimo učilnice drugega razreda nižje gimnazije, ko je zaslišal notri glas deklice, ki je recitirala neko pesem. Ampak glas je bil žaloben in ganljiv. Obstal je in pozorno prisluhnil.

Pesem se je imenovala **Kje si, ljuba moja?** in v tistih časih so jo nekateri učenci imeli zelo v čislih. Pripovedovala je o neki materi, ki si v malodušju trga obleko s prsi, hrepeneč po ljubljeni hčeri, ki se bojuje kdove kje na fronti. »Kje si, ljuba moja?« v žalosti sprašuje mati in glasno kliče hčer, naj se kmalu vrne.

Ljubi voditelj je namrščen stopil k oknu te učilnice. Součenec, ki ga je spremljal, je pogledal v učilnico, ne da bi vedel, kaj se dogaja.

V prazni učilnici je stala deklica in z ganljivim glasom recitirala to »pesem«, kakor da je zatopljena globoko v »pesniški svet«; včasih si je prižela roke k nedrju, potem pa jih spet stegovala, ko da bi rada objela vso prazno učilnico.

Tistemu fantu, ki je ta prizor opazoval ob ljubem voditelju, se je zdelo to tako smešno, da je planil v krohot, ne da bi se mogel zadržati. Ljubi voditelj je pokaral spremljevalca zaradi tega smeha in potem poslušal recitacijo te pesmi do konca. Zatem je odšel. Bil je tiho. Ko je omenil spremljevalčev smeh med recitacijo, je rekel, da si zadeva zasluži še kaj drugega poleg posmeha, in dostavil je:

»Ta pesem mi ni všeč. Katera izmed korejskih mater si trga obleko s prsi in se takole joče zaradi hčere, ki je odšla na fronto? Naše matere pošiljajo sinove in hčere na fronto zato, da bi porazili sovraga. Svojim sinovom in hčeram govorijo, naj

zmeljejo jenkiye in se vrnejo domov kot junaki, ne pa da bi bile malodušne in v skrbeh zaradi njih. Matere Korejcev, ki se bojujejo, kratko malo niso takšne. Pesem pravi, da ta mati sliši samo, kako poka led, in kliče hčer, naj se hitro vrne. Jaz pa ne razumem, kaj bo delala, če se vrne domov, preden zavrremo ameriške imperialistične volkove.«

Ljubi voditelj je malo pomolčal, potem pa z ostrim glasom povzel:

»Ne smeš si misliti, da si ta pesem zasluži samo posmeh. V srca ljudi vliva žalobno občutje in šibkost.

Na zadnji novoletni zabavi je nekdo recitiral to pesem in po sobi, ki je bila prej vesela in vedra, se je na lepem razširil obup. To kaže, da ta pesem vsebuje neviden, vendar strašen obup.«

Istega dne je ljubi voditelj obiskal nekega učitelja in mu rekel:

»Učitelj, zdi se mi, da je takšna pesem, ki tlači duha učencev in jim polni srca z žalostjo, slaba. Imamo veliko dobrih pesmi, kakršna je **Gora Paekdu**; zato ne bi smeli recitirati pesmi, ki polni človeška srca z obupom.

Ne zdi se mi priporočljivo, da bi recitirali takšno pesem na skorajšnjem praznovanju 15. aprila.«

Potem je pojasnil, zakaj pesem ni uporabna. Učitelj je osuplo poslušal pripombe ljubega voditelja. Vsebina pesmi mu je bila znana. Ni pa vedel, da v sebi nosi kal naveličanosti nad vojno.

Nekaj pozneje se je izkazalo, da je »pesnik«, ki je napisal »pesem«, protipartijski, protirevolucionaren frakcionist in plačan vohun ameriških imperialistov, in postalo je jasno, da je tisto »pesem« napisal s hudobnim namenom, da bi širil kapitulantsko počutje in vojno naveličanost.

Ko so učitelji in učenci slišali to novico, so zazijali v čudu in občudovanju do ljubega voditelja, ki je tako ostroumno opazil in osvetlil reakcionarni in strupeni značaj tiste »pesmi«, in tako so ga vsi še bolj spoštovali.

NJEGOVO OVREDNOTENJE »SVETOVNO SLAVNE SLIKARSKE MOJSTROVINE«

Ni lahko razumeti resnično vrednost umetnosti in jo pravilno ocenjevati. Ampak ljubi voditelj je še v tistih dneh, ko je hodil v prvi razred Revolucionarne šole v Mangyongdae, presenetil učence in učitelje s svojo kritiko slike, ki je na splošno znana kot »svetovno slavna slikarska mojstrovina«.

Zgodilo se je pri pouku risanja. Neki umetnik, ki je med vojno začasno poučeval risanje na mangyongdaeški Revolucionarni šoli, je nekoč govoril o »svetovno slavni sliki«, hoteč tako razširiti umetnostno obzorje učencev.

Učitelj risanja je bil tako dobro podkovan poznavalec te slike, da jo je natančno pojasnil, četudi je ni bilo v programu. Z malce priprtimi očmi je začel pripovedovati najprej, kako je nastala in kakšen »klasičen pomen« da ima; včasih je pridušil glas v meditativen ton, potem pa ga je spet strastno povzdignil, vihteč roke po zraku.

Zvedavi učenci so bili veseli njegove pripovedi. Učitelj je pripovedoval nekako takole:

»Znamenit umetnik iz neke dežele, ki je živel v 15. in 16. stoletju, je sklenil nasli-

kati portret idealne ženske, ki ga je obsedala. Odšel je od doma, da bi poiskal kako resnično žensko, ki bi bila podobna idolu iz njegovih videnj. Dolgo je popotoval po vseh koncih dežele, šel je čez gore in reke in hodil mimo polj, tedajci pa je v nekem kraju nepričakovano naletel na prelepo žensko, ki je bila zelo podobna njegovemu idolu. Umetnik je nemudoma povedal ženski, kakšen nagib ga žene, in jo poprosil, naj gre z njim. Ženska, ki se je začudila njegovi gorečnosti in strastni želji, da bi naslikal tako plemenito podobo, je rade volje ustregla njegovi prošnji. Zatorej je odšla z njim. Umetnik jo je posadil v svoj atelje in jo navdušeno začel portretirati. Povabil je bil celo slavne godce tiste dežele, da so igrali, medtem ko je slikal. Naposled, po štirih letih, je bila podoba dokončana. Ko so jo razstavili javnosti, so jo vsi slavili kot nesmrtno umetnino, govoreč, da se zdi ženska na podobi zdaj melanholična, zdaj vesela, odvisno pač od tega, kako jo človek gleda.

Prav to je bila tista »slavljena podoba«, ki zbujala navdušenje po vsem svetu.

Učitelj je ob koncu z zanosom poudaril, da je podoba tako uspela, ker jo je umetnik naslikal tako, da se portret kaže na dva načina. Potem je pristavil, da je ta podoba kulturna relikvija človeštva, ki da bo prehajala iz roda v rod zanamcev.

Ko je bilo ure konec in je učitelj odšel ven, so začeli otroci razpravljati o sliki. Nekateri so govorili, da je bila ženska zagotovo osamljena, ker je bila štiri leta zdoma, drugi pa so zatrjevali, da je bila vsa prevzeta in v devetih nebesih zaradi glasbe. Spet tretji so ugovarjali, češ da sliki, ki je naslikana tako jasno, da lahko gledalec pri priči spozna njeno občutje kot osamljenost ali ekstazo, pač ni mogoče reči »slikarska mojstrovina«, in zatrjevali so, da vsaj navadni ljudje ne bi smeli nemudoma doumeti slike, ki naj bi bila »svetovno slavna mojstrovina«.

Ljubi voditelj je nekaj časa molčal. Potem se je ozrl naokrog po otrocih in rekel, da ne more reči, da bi bil vedel vse o tej sliki, saj je sam ni videl, dostavil pa je:

»Ampak ne zdi se mi, da bi bila dobra slika. Slika mora biti naslikana tako, da lahko gledalec razume, kaj pomeni. Če ljudje, ki sliko gledajo, ne morejo razumeti, kaj pomeni, potem ne morejo reči, da je dobra slika, pa če jo je naslikal še tako nadarjen umetnik.«

Po kratkem premolku je z odločnim glasom rekel:

»Že mogoče, da je dvoumna slika, ki se kaže zdaj tako zdaj tako, odvisno od tega, kdo jo gleda, v svojem času slovela kot 'slikarska mojstrovina', ampak danes je ne moremo slaviti kot takšno.«

Učilnico, ki je bila dotlej tako hrupna, je zajela pridušena tihota. Presenetljivo je bilo, da je brez pomišljanja zavračal podobo, ki je vso svetovno zgodovino umetnosti veljala za prvovrstno »mojstrovino«.

Ljubi voditelj se je spet ozrl po učencih, katerih oči so bile široko odprte v osuplosti, in nadaljeval:

»Samo pomislite. Če bi kak učenec, ko bi ga spraševali odgovoril, da je planina kraj, ki je zdaj visok zdaj nizek, bi se učitelj o njem izrazil neprijazno kot o bebcu in mu ne bi dal dobre ocene.

Enako lahko rečemo glede slik. Kako bi mogli sliko, ki se zdi zdaj to zdaj ono, imenovati 'slikarsko mojstrovino'? Samo slika, ki je razumljiva vsem gledalcem in jih pretrese in pouči, si zasluži ime mojstrovine«.

Novica, da je kritiziral »znamenito podobo«, se je pri priči raznesla po vsej šoli in prišla tudi do ušes tistega učitelja umetnosti. Začel je preudarjati o zadevi. Glediš-

če ljubega voditelja, ki je analiziral in ovrednotil podobo, je bilo brez nadaljnjea pravilno. Kolikor je učitelj vedel, ni bilo dotlej še nikogar, ki bi bil kritiziral podobo, priznано po vsem svetu za »mojstrovino«. Ljubi voditelj pa je že kot prvošolček sprevidel bistveno pomanjkljivost te podobe in jo je ostro skritiziral. Učitelj je bil proti svoji volji zelo presunjen.

To je le anekdota iz zgodnjih let ljubega voditelja. Ampak ljubi voditelj je s tem, ko je pravilno ocenil »svetovno znamenito slikarsko mojstrovino«, razčistil kriterije vrednotenja v umetnosti in določil bistvene značilnosti resnične umetnosti. Še celo zdaj si ljudje na veliko pripovedujejo to dogodbo, ki pušča v njih globok vtis.

Izbral in prevedel Branko Gradišnik

Branje

Vjekoslav Boban Rafiniranost pesniške izpovedi

Slavko Jendričko, *Naslov*, IC rijeka, Rijeka 1983

V novejši hrvaški književnosti, tj. v njenem postmodernističnem habitusu vse pogostejše nastopajo dela, katerih novum je plod sintetizacije kot elementa literarnega dosežka, pa tudi zunaj-literarnih skušenj. Tisto, kar omogoča raznolikost v sintetizmu, je avtorjev kritični izbor določenih elementov že **pred** samim aktom sintetizacije. Seveda pa tak način literarne produkcije predpostavlja literarno izobrazeno in razgledano občinstvo. Potemtakem bodo tisti, ki niso seznanjeni s skrivnostmi modernistične poezije, le težko našli kakšno globljo vrednost v četrti knjigi poezije Slavka Jendrička, kar pa seveda ne pomeni, da ne bi mogli uživati v njenih aliterativnih površinskih plasteh.

Za analizo globinske strukture osemtridesetih pesmi *Naslova* je simptomatična ravno manifestna pesem »Model«, ki predhaja dvema ciklusoma »Delovnih nalog« in »Iz erotičnega albuma«, s pomočjo katere avtor določi oznako svoje literature.

Jendričko tu eksplicite navaja »model semantičnega konkretizma/ model realnega socializma/ model pesniške domislice«, ki ga kasneje potrdi tako, da posveti »Tekst o psu« Branku Malešu, »Besedo« Franciju Zagoričniku, »Dopisnico« pa Danijelu Dragojeviću, kjer pa kritik kaj hitro lahko pade v past, zapeljan s pesnikovo ironično korespondenco s sodobniki. Poleg obstoja preverjenih poetskih obrazcev novejšega datuma namreč lahko opazimo, da v »Skodeli sna« nahajamo ironiziran Ujevičev simbol »Splošne skodele«, v »Naravi v gosteh« pa nadrealistično obarvani distih: »barbarsko biblijo/kombajn lista«. To vse nam pripoveduje, da *Naslov*, vrveč od vplivov, predstavlja mozaik, kjer za lepoto ni pomembna kakovost posameznih kamenčkov, pač pa le njihov medsebojni odnos.

Kot smo že omenili, je za sintetiziranje izjemno pomembna prav selekcija. No, v procesu sinteze je mogoče izbrane elemente povezovati s sredstvi različnega obse-

ga. Vezivno tkivo pa je pri Jendričku zvedeno na najmanjšo možno mero, s to redukcijo pa implicira hkrati tudi ogoljenost elementov, ki se v stihih pojavljajo le v svoji transformirani obliki.

Za ilustracijo vzemimo Slavkovo obravnavo boga. Ko ga piše z malo začetnico, ga izenačuje z ostalimi označevalci, »bog« kot označeno pa ni nič drugega kot avtor sam. Še posebej, ker je pesnik pesnik le v toku pisanja, tj. uresničevanja, saj se bog ukinja v uresničitvi in obratno, ali kakor pravi Slavko J. sam: »ukinjeni bog sem«. Z eno besedo – konkretizirati boga, se pravi konkretizirati samega sebe s tem, ko se pišeš.

Na temelju te pesnikove drže govori Branko Čegec v spremni besedi o »desakralizaciji statusa producenta umetnine«. Zdi se, da termin »desakralizacije« vendarle le deloma ustreza Jendričkovemu odnosu do sakralnega, saj bi nemara njegovo razmerje do »statusa producenta umetnine« lahko bolj natančno veljal termin »demistifikacija«. Drugače pa bi kazalo v zvezi s spremno besedo nasloviti na založnika pripombo, da je storil napako, ker je ni prikazal kot uvodno, saj bi v tem primeru omogočil bralcu vsaj informativni vpogled v Jendričkovo poezijo. Zato priporočamo branje te knjige na način branja časopisa.

Rafiniranost kot pglavitno znamenje pesniške produkcije S.J. v **Naslovu** pa kljub vsemu ni dosledno prakticirana. Več kot očitna je njegova muhasta uporaba ortografije, se pravi, grafogramatičnih obeležij stiha. V določenih pesmih so verzi zapisani v skladu s pravopisom, v nekaterih drugih sploh ne uporablja interpunkcije in velike začetnice, v drugih spet – ustrezno idejno-motivni prefinjenosti – izkorišča le minimum ortografskih sredstev, ki so potrebna za razumevanje teksta, zato je mogoče brati to nesistematiko le kot pomanjkljivost.

Če ne bi bilo tu drugega cikla »Iz erotičnega albuma«, ki – resnici na ljubo – šteje le štiri pesmi, bi lahko brez dvoma okarakterizirali Jendričkov sintetizem kot medij modela, čigar ogrodje tvori konkretizem. na to nas napeljuje predvsem piščevo obravnavanje in izraba beline, nepopisanega prostora, npr. v »Direktni zvezi«, kjer je belina simbol votlosti, ali v »Besedi je«, kjer belina nastopi kot praznina, ter v faktografskih pesmih »Post scriptum« in »Ditirambu«, kjer se s pomočjo konkretizacije trenutek pretvarja v trajanje. Te štiri pesmi dajejo vsej knjigi povsem drugačen vonj, pravzaprav odganjajo pomislek, da je hotel S.J. skoz rafiniranost zvesti vsebino na čisto fizično navzočnost besed; avtor vendarle teži k večpomenskosti, minimalistično gledano, k semantični bivalenci teksta. Iz tega sledi, da verbalni verz Slavka Jendrička terja različne in večkratne bralske pristope.

Tisto pa, kar je res pomembno za **Naslov**, pa je dejstvo, da predstavlja zbirko pesniških postopkov, prisotnih v novejšem hrvaškem pesništvu in tako lahko služi kot neposreden izvor informacij za mlade pesnike, ki jih naše šolsko »obvezno branje« še vedno izobražuje za 19., ne pa za 20. stoletje. Zato velja literano-umetniško kvaliteto **Naslov** Slavka Jendrička brati potrpežljivo in vztrajno.

* * *

Po prvi zbirki pesniških besedil »Eros – Evropa – Arafat« (nagrada »Goran« za mlade pesnike na »Goranovi pomladi« 1980 leta) in zbirke esejev »Preoblačenje avantgarde« (nagrada »7 sekretara SKOJ« leta 1983) se zdaj mladi hrvatski književnik predstavlja svojemu bralstvu z drugo zbirko pesmi: »Zahodno-vzhodni spol«. Ta večpomenski naslov ima funkcijo algoritma za branje sedemdesetih pesmi (od katerih je bila večina sicer že objavljena v literarni periodiki), zato je mogoče na osnovi naslovnih konotacij določiti dve idejno-tematski dominantni, ki na različne načine, od motiva do stilema, prežemata vso knjigo, ti pa sta – politika in erotika. Ti dve smernici bogati vselej in povsod prisoten avtorjev odnos do pisanja stihov, ki poetiki Branka Čegaca daje tretjo razsežnost, kolikor se le-ta giblje v razponu od tradicionalno nastrojenih stihov do vizualne poezije.

Eno od bistvenih vprašanj, kise vsiljujejo ob branju Čegecove knjige, je sklop razmerij med politiko, erotiko in samo tehniko pisanja, se pravi, med političnimi dejstvi, elementi erotike in različnimi poetskimi prijemi v realizaciji teksta. Te tri parametre pesnik medsebojno kontrastira, alternira, izbrisuje itd., da bi jih sintetizirane povzdignil na raven literature, umetnosti. Seveda pa procesu sintetizacije predhaja pesnikova subjektivna preobrazba, ki steče na osnovi danosti.

Tako, na primer, B. Č. v sklopu blokovskega tekmovanja definira: »Gosta abstrakcija Afrike: to je nekaj, to je auspuh/ zasukan brk čistilca stranišč španskega picajzla, žar zvezanih spolov in stolov arabsko-židovske/ koalicije itd.«, kjer vso to »politiko« označi z besedami: »to je **suhoparna** emisija političnega čtiva« in jo zvede na nivo jalovega teksta, od katerega je mnogo boljša belina.

To dokazuje, da za pesnika pojem politike pokriva mnogo širše področje, kot ga zavzema v vsakdanji govorici. Recimo, politika je tu sinonim za »proces gradnje pesmi«, »politično čtivo« pa za pesem samo. Glede na dejstvo, da pisec uporablja zgornje pojme zdaj v ožjem, zdaj spet v širšem pomenskem spektru, tj. tudi v prenesenem smislu, je bralcu mogoče vzpostaviti drugačne relacije med istimi elementi. Če pesem predstavlja politično čtivo, od katerega je mnogo boljša belina, tedaj je pesem, torej poezija prignana do eksistencialnega absurda, kar pomeni, da sama sebe negira.

Eden od čarov umetnosti pa ležiprav v tem, da ostaja in traja ravno kot umetnost tudi tedaj, ko sama sebe postavlja pod vprašaj. Za razliko od drugih področij človeške prakse se umetnost s tem sprašuje, potrjuje in krepi svojo vsečasovnost.

Vidik zveze med politiko in erotiko pride najbolj do izraza v pesmi JUG – (Pripomniti velja, da v tem kontekstu oznake SI in ŠI reprezentirajo Sisak in Šibenik): »SI–ŠI/sem ji rekel neotesano spregledajoč njen/ rasistični naglas. Godrnjala je. Godrnjala/ je. (Črnorito belojoškasto žvenketanje) . . . Glej–Glej, bledla je mala afriška rasistka/ Glej–Glej bledla je Afrika orgazma.«

Povsem nasprotno obravnavo odkrivamo v pesmi »Kratek erotični sprehod s happy endom«, kjer se zadnji stih glasi: »navodilo za branje: tendenciozne riti stopajo en dva«.

Ironija, ironija je glavno gibalno Brankovega pesnjenja. Ironija določa vse. Pomembnejša je od pameti á la **homo universalis**, diktira ton pesmi, postavlja v navednice tisto, o čemer poje, obrnjena je proti lastnemu tvorcu . . . Z eno besedo,

ironija je vseprisotna. Njena moč je tolikšna, da konkretizira ves sonet. Na primer, v »RIMAAA(A)«: »v vrisku horizontov se čudna pesem čudno konča«. Seveda, to je zaključni verz. Ta ironija žene avtorja, da razkraja jezikovne temelje, da ustvarja zaumne pesmi (Zinga – minga – job), da razdirajoč svoj material ustvari **novum**.

Vendar pa ironizacija pri B. Č. ni zreducirana zgolj na domisljico, duhovitost; čisto izhaja iz medsebojnega zoperstavljanja različnih poetskih obrazcev, prevzetih iz mnogoštevilnih struj in smeri modernistične književnosti. Tu se še enkrat potrjuje upravičenost pridevnika »Zahodno-vzhodni«, saj ne samo, da pisec formira sintagme v duhu italijanskega in ruskega nadrealizma, oberuita, LEV-a, konkretizma, futurizma, dadaizma in temu podobnih, pač pa tudi korespondira s pisci (Šalamun, Aragon, Orwell) in še celo s težjo tradicijo (petrarkizem, satirične ljudske pesmi). Sinteza različnih pesniških postopkov rezultira, pač glede na to, kako Čegec ironizira samo pesnjenje, v razcepu štirih ciklov na sintetistični in konkretistični pol.

Upoštevalo dejstvo, da so produkti konkretizma toliko boljši, kolikor bolj so konkretizirani, kolikor bolj so torej zreducirani na čisti material (takih pesmi pa je tu malo), konkretistični pol s svojo literaturo kvalitetno krepko zaostaja za sintetističnim. Na drugi strani pa so sintetistični izdelki toliko kvalitetnejši, kolikor bolj mobilizirajo večjo količino informacij, se pravi, kolikor bolj izražajo večpomen-skost. Za ilustracijo vzemimo omenjeno pesem JUG, ki jo je mogoče brati na dva načina: kot »turistični« prizor z našega Jadrana in kot izpostavljanje rasistične politike Južne Afrike določenemu posmehu. Na srečo tvorijo sintetistične pesmi obsežnejši (večji) del zbirke »Zahodno-vzhodni spol« in odslikujejo kvalitativno raven novejšega hrvatskega pesništva.

Pa vendar: na površinski ravni Čegecova visoko razvita tehnika pisanja povzroča pri bralcu večkrat vtis »hermetičnosti«. No, za tiste, ki so navajeni na razlogovsko (revija »Razlog«) intelektualizacijo literature, bo zadnja knjiga Branka Čegeca gladko berljiva. Tistim pa, ki nimajo časa za literarno izobraževanje, priporočamo glasno branje verzov, kjer naj hkrati prisluškujejo njihovem zvenenju in zapomnijo njihov polivalentni pomen. V vsakem primeru gre za zelo dobro knjigo za zelo dobre živce!

* * *

Ivo Žanić: Trinajsto okno (Trinaesti prozor), CDD, Zagreb 1983

V obdobju, ko sodobno prozo krasi destrukcija, depersonalizacija, dezintegracija in ostale negativne oznake, Ivo Žanić definira trinajsto okno kot »enostavno zgodbo«, opredeljujoč se za lagodno, komunikativno, neovirano naracijo, kakršno do neke mere nahajamo pri ljudski pripovedi. Eno od arhaičnih značilnosti ljudskih literarnih tvorb, in to tistega dela, ki je bil post festum opredeljen za prozo, lahko odkrijemo že na prvih straneh Žanićeve knjige – mešanje, preplet proze in stiha. Avtor je namreč vso knjigo prepletel z deseterci iz ljudskih pesmi in iz Mažuranićevega epa »Smrt Smail age Čengića«, večkrat pa jih je tudi parafraziral (pač glede na njihov javni kontekst), zato je njihova funkcija tukaj polivalentna, od primerjave pa do leit-motiva.

Ponavljjanje teh silabično strukturiranih stihov, pisanih na način proze, njihova kompozicijska vloga, vloga vezivnega elementa med dvema ali več epizodami, vse to kaže na **muzikalno kompozicijo** (Škreb), tako zelo značilno ravno za gradnjo povesti.

Piščevo črpanje iz ustne književnosti se reflektira tudi skoz težnjo h konkretiziranju, ki se »razpoznava v ostrem opazanju vsakdanjih ali izjemnih detajlov, realij« (D. Zečević), recimo tam, kjer glavni lik Ante Remeta opazuje veliko Interpublicovo neonsko reklamo, ki jo avtor opisuje tako, da izpiše osvetljene črke, neosvetljene pa izpušča, ali pa tam, kjer faktografsko prenaša klepetanje meščanov na tramvajski postaji na Trgu republike v Zagrebu. Poleg tega je mnogopomenski tudi motiv povratka iz vojske, prav tako pa ploskoviti zarisi likov, o katerih več pripovedujejo njihove zgodbe in doživljaji, ne glede na to, ali jih zvemo iz ust bivšega vojaka, za katerega še veljajo vojaški zakoni, ali pa od pripovedovalca, ki je prav tako subjektiven in nezanesljiv.

Distanco med protagonisti in naratorjem je Žanić ohranil na dveh ravneh. Prvič, z alternacijo »ich« in »er« forme, kjer se »er« forma izgublja, kolikor bolj se približujemo koncu knjige, in drugič, dobrodušni Ante Remeta je prikazan kot **homo duplex**, kot tisti, ki v resnici diktira asociativni ustroj zgodbe. To prepuščanje nadzora nad zgodbo tj. poistovetenje z junakom ima za posledico, da je individualizacija likov izpeljana samo skozi dialog, ki se načelno utemeljuje na jezikovnih različicah dialektov, medtem ko je avtorjev vpliv takorekoč neopazen.

Edino, kar Ivo Žanić naloži naivnemu Anteju, njegovemu samorazvoju in adaptaciji na civilno življenje je, da se mora le-ta zgoditi zgolj v enem dnevu, od prihoda pa do odhoda iz Zagreba. No, enotnost časa v romanu je pravzaprav vnanja, saj Ante Remeta nekako ne more brez spominov, motiviranih oz. nemotiviranih z razmerami, v katerih se znajde, zato tista poslednja nit, ki veže epizode – flashbacke z aktualno junakovo situacijo, bolj ali manj neposredno izhaja iz odnosa Ante – Zagreb. Tako je pogled na kip Vladimira Nazora že zadostni razlog, da slišimo Antejevo razumevanje Nazorjeve zgodbe »Voda«, z njim spodbujeni odhod v Bobovišće in razočaranje, ko ne more najti resničnosti adegvata. Odsotnost referenta se kaže tudi na protagonistu. Remeta ne čuti utrujenosti od potovanja, od klatenja po zagrebških ulicah – junak ne je in ne pije: ves je misel in zato ga najbolje karakterizirajo njegova razmišljanja, pravzaprav obravnavanja nekdanjih tj. preteklih zgod in neizgov. Še celo inkorporirana paralelna deskripcija tekme in pretepa v stilu Jamesa Bonda ni nič drugega kot pozitivno stopnjevana hiperbola, ki je obrnjena proti »Remetovemu razmišljanju«, hkrati pa tudi služi razbijanju monotonije, kolikor le-ta izhaja iz Antejevih astralnih potovanj z enega na drugi konec Zagreba.

Zanimivo je, da vsa ta potovanja ne izostrujejo nikakršne fabule, niti ne predstavljajo »poravnave računov«, niti se z njimi nič ne rešuje, pač pa služi zgolj in samo zapolnitvi časa od izstopa iz avtobusa do vstopa v vlak; v njem glavni junak najprej opazuje okolico, potem jo kritizira z vidika vojaške discipline in brska po spominih, hoteč nekoga srečati in se z njim pogovarjati; na koncu pa ugotovi, da lahko njegov sobosednik z ustmi govori in z očmi molči. Ta edini pravi, uresničeni pogovor ruši prikazano nostalgijo Anteja Remete, ki »bledi v jutru« obnem s preforsirano zavestjo, da je nekoč živel v Zagrebu, zdaj pa živi Zagreb v njem.

Izbrano gradivo je torej podano na površinskem nivoju in zgolj na tej ravni je dostojno romana. Ne prodreti globlje v lik, trdoglavo vztrajati na steklenem površinskem blesku in s tem doseči zamišljeno, to gotovo zahteva izjemnega in nadvse izkušenega pripovedovalca, kateremu – kljub vsemu – ne bi bile potrebne stotine strani, da kvalitetno realizira zastavljeno nalogo.

Ivu Žaniću je s svojega, naj bo še tako zloščenege, trinajstega okna uspelo podati le pogled, ne pa vidik. Če bi po naključju okno odprl, bi nemara njegov prvenec dobil drugačno ozračje, tako pa je postal žrtev slepe ambicije.

Goran Bojić, ZLATI ŠUS (ZLATI ŠUT); CDD Zagreb 1983

Trip-roman Gorana Bujića počiva na dveh predpostavkah, kjer se trije pripovedovalci ukvarjajo z enim in istim primerom, ki naj bi osvetlil rojstvo in smrt Dasena Borelija kot narkomana. Če upoštevamo dejstvo, da noben pripovedovalec ne zmore relevantne pripovedi o Dasenovi poti, ker pač vsi trije nastopajo s pozicij pripovedovalske subjektivnosti in nezanesljivosti, njegova pot pa je prav tako zagonetna kot njegova lastna notranjost, se prodiranje v bistvo Dasenovih gnanoosti izenačuje s težavami re-kreacije človeka kot neponovljivega in svojevrstnega individuuma; če torej upoštevamo vse to, je jasno, da možnost osvetlitve leži v prikazovanju njihovih odnosov do objekta pripovedi. Seveda sam Dasen kot hrbtnica pripovedi in hkrati kot eden od pripovedovalcev ne sme biti ekspliciten, saj bi onemogočil intrigo, zato njegova vloga dobiva konotacije implicitnega prikazovanja značilnosti nekega alieniranega avanturističnega duha, ki mu pisec namenja funkcijo dokumenta.

Tako Dasenov preciozni dnevnik potem postane razlog nastanka dveh vzporednih so-zgodb, ki se pojavita, ne samo da bi pojasnili Dasenovo smrt, pač pa tudi tudi razveljavili nasprotno argumente in drže. Prav zaradi te tenzije, ki se oblikuje v spoprijemu med baletnikom Dariom in novinarjem Marinkom Lovrićem, fragmenti Borelijevih beležk prejkone omrtvičijo dejanje, saj ustvarjajo psihološki avtoportret, ki se povsem razlikuje od portreta, kakršnega razbiramo iz površinskih analiz in navedkov obeh so-pripovedovalcev.

Pri paralelnem romanu, kakršen je ZLATI ŠUS, je seveda izjemno pomembna prav motivacija različnih pripovedovalcev, od katere je v poglavitni meri odvisna kvalitativna konsistenca romana.

Sila, ki žene Daria Lovrina k pripovedovanju o svojem prijatelju, prihaja od znotraj in od zunaj. Notranja motivacija njegovega asociativneg pripovednega podvzeta izhaja iz spraševanj in sumov o lastni krivdi, pa tudi o posrednem sodelovanju pri Dasenovem samomoru, se pravi, izhaja iz naknadnega opravičevanja prejšnjih dejanj.

Zato je Darieva zgodba izpoved nekega prijateljstva, kolikor se izčrpava v skupnih dogodivščinah in doživljajih, vezanih na Dasenove postopke. To je pravzaprav zgodba, stkana iz konstitutivnih momentov »proze v kavbojkah«, zato izdaja negotovega in banalnega pripovedovalca, stil, ki se utemeljuje na slengu, kaže pa tudi kritični odnos do tradicionalnih in sodobnih družbenih kodeksov, na koncu pa sprijaznjenje glavnega junaka – konstante s statusom quo.

Dejstvo, da je Dario vnanje motiviran z novinarjevo namero tj. pisati – po njegovem mnenju neprimerno – knjigo o Dasenu, to je zgolj spodbuda več, da ne odstopi od kopanja po spominih in predloženja lastne krivde. Pisec Lovrinu zoperstavi Marinka Lovrića, kateremu služi Dasenova smrt le za konkreten povod pisanja o zlu, imenovanem mamila, da bi se kajpak humanistični dušebrižnik na koncu spremenil v senzacionalističnega manipulanta, ki v mamilih – pa tudi v latinsko-ameriških revolucijah – vidi zgolj in samo dober vir zaslužka.

Ta avtorjeva naklonjenost do Daria se reflektira tudi skoz novinarjevo zgodbo, ki jo tvori nekaj – namenoma napačno narejenih – intervjujev, površnih socio-psiholoških analiz in reportažno prikazanih načinov zbiranja informacij.

Težnja k zarisom slabih strani Marinka Lovrića torej kakor da kaže na avtorjev napor, da bi minoriziral »veljavnost« Lovrićevih pogledov, zato pa je doslednost drugih dveh pripovedi dojeta pač kot pristranska prav zaradi tega, ker je novinarjevo strastno negativistično razmerje do mamil, za razliko od afirmativnih, ironizirano.

Dasenov dnevnik, pravzaprav izvlečki iz dnevnika v leti od 1971 do 1978 prikazuje povsem drugačno sliko mladega intelektualca, čigar zapisi kar mrgolijo od filozofskih, religioznih, literarno-zgodovinskih in vsakršnih drugih dejstev, kjer njihova »semantična« navzočnost sama postaja razlog nemožnosti odkritja pravih odgovorov na napomembnejša eksistencialna vprašanja; posledično ta nemoč potemtakem povzroči Dasenov totalni obrat najprej k deskripciji lastne notranjosti in občudovanju magične številke sedem, nato pa še k deskripciji zunanje stvarnosti. In ker imata tako Lovrinova kot Lavrićeva zgodba pojasnjevalno nalogo, četudi ne spoštujeta dnevniskega časovnega toka, se vendarle postavlja vprašanje, na kakšen način je uresničena kavzalnost Dasenove, Marinkove in Darijeve pripovedi. Dario namreč z osvetlitvijo svojih spominov do neke mere spremljata tenko Dasenovo stezo k samouničenju, obenem pa neposredno navaja na diskretne menjave v Borelijevem stilu, medtem ko novinar dnevnik izkoristi le kot izvir informacij, ki naj bi ga pripeljale do drugih narkomanov. To implicira ustvarjanje vse večjega razcepa med novinarjevo in Dasenovo pripovedjo, s tem pa tudi med »uradnim« in »privatnim« mnenjem o legalizaciji jemanja mamil.

Na ta način se je ZLATI ŠUS razpolovil. Na eni strani imamo opravka z uspešnim prikazom psiholoških faktorjev, pod katerimi se mladi približujejo mamilom, na drugi strani pa pisec poistoveti socialno pogojenost jemanja mamil zgolj z enim dejstvom – mlad človek ne more narediti kariere na pošten način! Če je mamilo tj. zlati šus neminljivo, in to je, se zdi, sporočilo Bujićevega prvega romana, tedaj je Dasen Boreli žrtev neke recipročne alegorije. Kakorkoli že, ta agitprop vsebuje vsekakor več komercialnega kot literarnega.

Peter Kolšek

Brvarjeva skrčka čez palico

Koliko je na Slovenskem (še) prisotna zavest o Brvarjevi poeziji? To vprašanje je zanimivo toliko bolj ob dejstvu, da je bil Brvar ob Šalamunu edini iz garniture avantgardistov, ki je bil še »sprejet« v srednješolsko čitanko; v **Slovenskem berilu IV** (1975) je Brvar tako rekoč poslednji avtor. Institucionalizacija in torej določen renome, ki je bil rezultat dovolj avtoritativne vrednostne sodbe, Brvarjevi poeziji gotovo ni škodil v tem smislu, da bi jo zapakiral v patriotično skrinjo z garantnimi atributi. O tem priča vse Brvarjevo kasnejše pesnikovanje, v katerem seveda ni sledu o kakšnih posledicah dvornih bonitet. Pač pa se zdi, da je bilo zadnjih deset let to pesništvo deležno vedno manjše pozornosti, čeprav šteje vsega skupaj že šest zbirk. – **Skrčka čez palico** je izbor, ki ga je opravil Marijan Kramberger.

Kaj se je torej zgodilo, da Andrej Brvar danes ne velja, če že ne za eno od središčnih pesniških osebnosti, vsaj za konjunkturnega avtorja, ki bi ga publicistika, ki tako strastno analizira in popisuje vsak »strukturnalni« premik v slovenski poeziji, resneje jemala v obzir? Je postal Brvarjev opus irelevanten element v strukturi sodobne pesniške produkcije? Je preprosto izpadel kot Mariborčan, pač v skladu z ustrezno forklorno tradicijo? Ali pa je refleksija o našem pesništvu storila vse, da bi tip Brvarjeve poezije postal in ostal marginalen?

A za kakšen »tip« gre? M. Kramberger govori v spremni besedi o **erotiki robustnosti**. To je lucidna, a hkrati močno metaforična oznaka. Tekst, ki stoji na začetku knjige, je tam po pravici: gre za »eksplikacijo« lastne poetike z naslovom **Vse je pesem**. V dvostišja, ki jih pesnik »nabija« v trdem, konzonantnem ritmu, je zajeto vse, totaliteta sveta, fizična in duhovna pojavnost, njen splošni, hladni, objektivistični, pa tudi enkratno individualiziran, estetski izgled:

Plavalna kapa
in zakonska postelja

...

Arhitektura bukve
in jutro po dobro prespani noči

Železniški čuvaj alojzij pirc
in pumpa za bicikl

Kostna juha z rezanci
in krava ki stoji v bregu in se pase

Ti gladki kamni in kamenčki ki delajo da potok šumi
in 6 maj 1973 ko pišem te vrstice

Pri Brvarju ne gre za reizem; reizem je (ideološki) upor zoper antropomorfiziran svet, »predmetnost« Brvarjevega pesništva pa je brez ideološke legitimnosti. Natančneje: ideologija se pri tem pesniku, zlasti v zgodnejši fazi, v prvi zbirki **Slika-nica** (1969), pojavlja kot travestirana parola, docela fragmentarno, brez razvidne optike, le toliko, kolikor je razvidna pač že parodija sama po sebi. Gre za temeljno potezo slovenske avantgarde v šestdesetih letih, ki se ji je jedro kasnejšega Brvarjevega pesništva vedno bolj odmikalo. Za Brvarjevo **vse**, kakršnega razodeva njegovo avtopoetika, namreč ne velja nikakršna hierarhija, nikakršna globalna »vizija« – razen ene: ekstaktična, senzualna privrženost totaliteti sami po sebi. **Vse je pe-sem** pomeni »biološko«, erotično živeti svet, strastno uživanje v njegovi čutni prezenci, in to z intenziteto, ki je nad vitalističnimi in optimističnimi koncepti: čisti duhovni hedonizem, ki je kot tak hkrati tudi temeljni pesniški akt.

Prav gotovo je tudi ta, po naravi skrajno demokratičen prostor pesniške govorice zamejen z limbo subjektivnega izbora. Vendar se zdi, da je edino, kar omejuje Brvarjevo pesniško subjektivnost, zgolj spremenljiva (samovoljna?) pozornost do čutnih manifestacij, v katerih se razodeva totaliteta. Pesnikova ubesedovalna energija je neizmerna, se zdi na prvi pogled. A to je videz, do katerega prihaja zaradi vseobsegajočega pesniškega interesa. V resnici so njegovi verzi strogo izklesani, vehementno iztrgani iz obličja mnogoobraznega sveta. Brvarjeve pesmi so na njegovo lastno kožo odtisnjen svet – tudi kadar gre za nedolžne, prozaične in banalne motive (**Kako je edi šel v armijo**).

A v Brvarjevem pesništvu se dogaja nekaj radikalnejšega, kot je vdor verizma in banalnosti v pesniški govor: brisanje meje med privatno-osebnim in ekskluzivno literarnim, med »življenjem« in poezijo. Brvarjeva **Pesnitev o tem, kako je nastajala neka pesniška zbirka** (1981) v tem smislu seveda ni naključje. Brvar svojih psihofizičnih koordinat ne transcedira v klasične poetološke teme in modele (kot recimo Ivo Svetina, Boris A. Novak), ampak jih prostodušno integrira s svetom, brez distance, brez ironije. Pri Šalamunu je prav ironija do lastnega izrekanja sveta temeljni modus njegove poezije. Oba pesnika sta si nenavadno blizu; kar Brvarju »manjka«, je prav mitiziranje/parodiranje svojega zasebnega sveta. Brvar se s poezijo ne »šali«; ker nima ničesar skupnega z nikakršnim **višjim zrenjem**, tudi z njegovo destrukcijo ne more imeti opravka. Zanj je poezija pač koncentrat eksistence, mera, s katero je mogoče eksistenco, če že ne obvladati, vsaj radikalno občutiti. Zato je njegova poezija na povsem evidenten način odprta za bolečino in slast, za muko in evforijo – ne da bi seveda bilo potrebno govoriti o paradigmi jamranja.

Kljub naslovu ta antološka zbirka Brvarjeve poezije vsaj v prenesenem pomenu nima športnih tekmovalnih ambicij. Kult zdravja, gibanja, telesne kondicije, vročih sončnih dni kaže na telesnost pesnikove percepcije sveta, na njegov biologizem in naturalizem, ki mu je tuje vse, kar diši po saltu mortale. Življenjski elan, nesramežljiva brutalnost fizisa, ki jo vnaša v tekočo slovensko pesniško produkcijo, je že po svojih primarnih znakih zelo nestandardna pesniška tema. Če mora ta **robustni** pesnik že kaj destruirati, izničiti, parodirati, je to lahko samo pesniški

ekskluzivizem. V primeri z njim deluje Brvarjeva poezija kot neugledna ropotarnica, v kateri se med neiluzionističnimi eksponati najdejo tudi trpežni socialni motivi. V slovenski poeziji 70 let je Brvarjeva pesniška situacija vsekakor izjemna: radikalno je odmaknjena tradicionalizmu, a prav tako diskrepantna je njena lega v luči novega slovenskega parnasovstva.

Realizem in fantastika

Pojočega oreha

Devet pripovednih enot, ki sestavljajo šesto knjigo Ivanke Hergold, sodi po svoji zvrstni določenosti med novelo in črtico. Moderno pripovedništvo seveda že dolgo ni ulovljivo v mrežo klasičnih literarnih zvrsti; v tem smislu je prav tako fluidno kot zavest, ki ga navdihuje. Posamezne zgodbe v Pojočem orehu so tematsko in motivno docela raznovrstne. Ali to pomeni, da je različna tudi njihova jezikovno-estetska prezenca?

Nikakor ne. Skupno jedro devetih zgodb je epska struktura, ki je ni mogoče opisati drugače kot enkratno razmerje med realizmom in fantastiko; in sicer razmerje, v katerem šele obe do kraja razviti in enakovredni sestavini tvorita avtonomnost pripovedi. Realistična plast se od zgodbe do zgodbe sicer spreminja (psihofizična koncepcija junaka, socialno okolje), fantastika pa je seveda konstanta v tem smislu, da vedno predstavlja legitimno »nadaljevanje« junakove zgodbe, njegovo sočasno in hkrati drugo resničnost. Takšna pripovedna struktura, je najbolj zanimiva na »prehodu«: poglavitna bralska avantura ob Pojočem orehu temelji na prepoznavanju meje med obema sinhronima ravninama.

Tak pripovedni princip omogoča še dodatno razsežnost. Čeprav so vse zgodbe – razen **Ngorongoro** – zapisane kot tretjeosebna pripoved, fantastika že po naravi stvari (kot lirski element) krajša epsko distanco na minimum. Zato se zdi, da pisateljica vodi svoje junake »od znotraj« in jim sproti podeljuje eksistencialno mero. Ena od najprepričljivejših zgodb je **Zeleni pašniki**, pripoveduje o slovenskem študentu, ki se znajde v neki argentinski klavnici kot mesar; potem ko je instinktivno našel kravo vodnico, s katero popelje celo čredo brez odpora čez krvavi tekoči trak, jo ubije, da bi dokončno postal del surove klavniške mašinerije in s tem enak ostalim, domačinom, ki seveda nimajo težav s predsodki. V noveli realizem (naturalizem) mesarskega ambientsa in fantastika, v katero je speljan običajni čredni nagon, preraščata v simboličnost obredne smrti; z njo junak vzpostavi svojo socialno in moralno promocijo. Vse tri plasti imajo skupno izhodišče – v optiki junakovega notranjega očesa.

Kar zadeva razmerje med realizmom in fantastiko, je najbolj radikalna zaključna pripoved, ki je dala knjigi naslov. Težko se je ubraniti vtisa, da gre za koroški kmečki ambient, in to ne le zaradi nekaterih narečnih leksikalnih oblik. Fantastika se v tej zgodbi docela osamosvoji, sproti absorbira realistični pripovedni tloris in izzveni v popolno bizarnost: kmalu po poroki je mož prepustil ženi bogato domačijo in veselo zlezel na razkošen oreh. Tam gori je potem nekaj let igral na harmoniko in pel ter se počasi, neviden v gostem vejevju, spreminjal v ptico – kljub vsemu moledovanju domačih, zlasti besne in hkrati v groteskno usodo vdane žene.

A kakšna je naposled duhovna razsežnost teh različnih in v različne doživljajske situacije postavljenih junakov, vedno pridvignjenih v fantastični ris? Kakšna je

funkcija fantastike? – Epski svet Ivanke Hergold gotovo nima ambicij, da bi težil k zaključenosti, kakršnikoli idejni koherentnosti, saj je razkrojen v fragmentarnost, junaki niso izraz otipljivega socialnogodovinskega sveta oziroma ta njihova funkcija ni tematizirana, pač pa utelešajo le enkratno psihološko realnost, ki se po logiki njihove fluidne psihe razraša v irealnost, ki seveda spet ni odvisna od socialnega konteksta, ampak ima dimenzijo splošnega in večnega.

Bistvo te proze je spoznanje o transcendenčni naravi človeka, ne da bi bila konkretna vsebina te transcendence kakorkoli opredeljena ali ideološko motivirana. Fantastika pri Hergoldovi je prav posledica te zanimive duhovne situacije: na eni strani svet brez razvidne metafizike, ki se manifestira kot fragmentarnost, na drugi človek, ki ohranja osnovno metafizično intencijo. Njegov položaj je seveda lahko slej ko prej le bizaren in fantastičen kot pripoved enega od junakov, Timoška v zgodbi **Pod milim nebom**, kako so del bližnje gore za dalj časa naselili srečni nagci. Tisto, kar se torej dogaja junakom in v kar preraščajo njihove zgodbe, je transcendiranje v prazno. Izhodiščna realističnost njihovih situacij se preveša v groteskno fantastiko kot funkcijo metafizično izpraznjenega prostora; človek pod nenehnim diktatom votle transcendence, prezentiran z veliko pripovedovalsko slastjo. Najnovejša proza Ivanke Hergold vsekakor sestavlja ponovno vprašanje o postmodernizmu na Slovenskem.

Uredništvo: Andrej Blatnik, Miran Božovič, Aleš Debeljak, Mladen Dolar (glavni in odgovorni urednik), Branko Gradišnik, Milan Kleč, Peter Kolšek, Miha Kovač, Dušan Mandić, Tomaž Mastnak, Peter Mlakar, Rastko Močnik, Rado Riha, Iztok Saksida, Marcel Štefančič jr., Jaša Zlobec, Igor Žagar.

Svet revije: Miha Avanzo, Andrej Blatnik, Mladen Dolar, Miha Kovač, Peter Lovšin, Rastko Močnik, Braco Rotar, Marko Uršič, Jože Vogrinc, Jaša Zlobec, Slavoj Žižek (delegati sodelavcev); Jože Dežman, Marko Kerševan, Valentin Kalan, Marjan Kotar, Lev Kreft, Sonja Lokar, Tomaž Mastnak, Jože Osterman (predsednik), Marko Švabič, Jadranka Vesel (delegati širše družbene skupnosti).

Sekretar uredništva: Iztok Saksida

Uradne ure: torek od 17.–19. ure in četrtek od 13.–15. ure.

Naslov uredništva: Gosposka 10/I, Ljubljana.

Revija denarno podpira Kulturna skupnost Slovenije.

Po sklepu Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov, Tekoči račun: 50101-678-47163 z oznako: za Probleme. Letna naročnina (za letnik 1984) 500 din, za tuji-no dvojno.

Oblikovanje in tehnična ureditev: Jure Kocbek.

Izdajatelj: RK ZSMS.

Tisk: DDU, Parmova 39, Ljubljana

Cena te številke je 140 din.

Naklada: 1350 izvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

PROBLE
MI